

T.C.
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

SABAHATTİN ALİ’NİN PORTAKAL ADLI ÖYKÜSÜNDE BAĞDAŞIKLIĞI
SAĞLAYAN GÖRÜNÜMLER

TEZİ YAZAN
Özge GÖZAY

Danışman:Doç. Dr. Turgay SEBZECİOĞLU (Mersin Üniversitesi)

Jüri Üyesi:Prof. Dr. Sevin ARSLAN

Jüri Üyesi:Dr. Öğr. Üyesi Begüm KURT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERSİN / OCAK 2020

İTHAF

Oğlum Deniz'e...

ETİK BEYANI

Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

9 / 01 / 2020

Özge GÖZAY

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında bilgisini ve zamanını benimle paylaşan değerli danışmanım Doç. Dr. Turgay SEBZECİOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Kıymetli zamanlarını ayırarak bilgi ve görüşleriyle tezimin şekillenmesine katkı sağlayan, güler yüzü ve hoş görüsü ile hep yanımda hissettiğim değerli hocam Prof. Dr. Sevin ARSLAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Begüm KURT'a teşekkürlerimi sunarım. Kadrosunda görev yapan herkese verdiği destek ve gösterdiği hoş görüyü benden de esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İlhan ÖZTÜRK'e ayrıca teşekkür etmek isterim.

Kıymetli kuzenlerim Zeynep İrem DEĞER'e, ve Dr. Öğr. Üyesi Bülent Mete DEĞER'e yarım kalan yolumu tamamlayabilmem için verdikleri desteğe özellikle teşekkür ederim. Bu uzun ve yorucu süreçte hep yanımda olan dostlarım Beyza ŞAHİN, Serap ALBAYRAK ve Elif EGÜZ'e çok teşekkür ederim.

Teşekkürlerimin en büyüğünü, uzaktayken bile hep yakınımda olan eşsiz aileme, sonsuz anlayışı ve desteği ile hep yanımda olan hayat arkadaşım Ahmet Türker GÖZAY'a ve gösterdiği olgunluk için oğlum Deniz GÖZAY'a sunarım.

ÖZET

SABAHATTİN ALİ’NİN *PORTAKAL* ADLI ÖYKÜSÜNDE BAĞDAŞIKLIĞI SAĞLAYAN GÖRÜNÜMLER

Özge GÖZAY

Yüksek Lisans Tezi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Turgay SEBZECİOĞLU

Ocak 2020, 85 sayfa

Metindilbilimin yöntem ve verilerinden yararlanılarak hazırlanan bu tezde, Sabahattin Ali’nin son dönem eserlerinden biri olan *Portakal* adlı öykünün metinsellik değeri, bağdaşıklık ölçütü ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde tezin konusu, amacı, araştırma soruları, yöntemi ve sınırlılıkları ele alınmıştır. Kuramsal çerçevede dilbilim, metindilbilim, metin ve metinsellik ölçütleri ile ilgili kavram ve terimlerin açıklamaları yapılmıştır. Kuramsal çerçevede metinsellik ölçütlerinden biri olarak, genel hatlarıyla ele alınan bağdaşıklık ölçütü, ikinci bölümde alt başlıkları ile detaylandırılarak açıklanmıştır. Üçüncü bölüm, çalışmanın temelini oluşturan *Portakal* adlı öykünün incelenmesi ve öykü metninin çözümlenmesi ile oluşturulmuştur. Metin çözümlenirken öykünün bağdaşıklık unsurları örneklerle gösterilmiştir. Bağdaşıklık içeren örnekler, Türkçenin yapısal ve işlevsel özelliklerine göre açıklanmıştır. Tezin dördüncü bölümünde ise, metin çözümlemesiyle elde edilen bulgular metindilbilimsel bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerden hareketle *Portakal* adlı öykünün bağdaşıklık görünümlerine ve Sabahattin Ali’nin dil kullanımına ilişkin varılan sonuçlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sabahattin Ali, portakal, metindilbilim, metin, metinsellik ölçütleri, bağdaşıklık

ABSTRACT**ELEMENTS PROVIDING COHERENCE IN THE STORY *ORANGE* BY
SABAHATTIN ALI****Özge GÖZAY****Master's Thesis, Department of Turkish Language and Literature****Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Turgay SEBZECIOĞLU****January 2020, 85 pages**

Utilizing the method and data within the scope of text linguistic, this thesis attempts to explain the textuality of the story *Orange*, one of the latest works of Sabahattin Ali, in terms of coherence. In the first chapter of the study, the aim, theoretical framework, method and limitations of the study are addressed. The terms and concepts related to linguistics, text linguistics, the standards of text and textuality are described within the theoretical framework. The standard of coherence addressed in general terms as a standard of textuality within the theoretical framework is described in detail in the second chapter. The third chapter consists of the review of the story *Orange* and the analysis of the text of the story. The elements of coherence are indicated with the relevant examples, while analyzing the text. The examples related to coherence are described in accordance with the structural and functional properties of Turkish. In the fourth chapter, the findings obtained through the text analysis are reviewed with the linguistic viewpoint. From this viewpoint, the conclusions drawn on the elements of coherence in the story *Orange* and Sabahattin Ali's use of language are presented.

Keywords: Sabahattin Ali, orange, text linguistic, text, standards of textuality, coherence

ÖN SÖZ

Dil; her insanda doğuştan var olan bir yeti, kendi doğal sürecinde gelişen ve kendi kurallarıyla işleyen bir dizgedir. Dilbilim, bu dizgenin işleyişini kendi yöntemleriyle çözümlemeye çalışan ve dil olgusunu her yönüyle ele alan bir bilim dalıdır. Yüzyıllar boyunca devam eden dil çalışmaları ile dili oluşturan yapıların sınırları belirlenmiş ve dilin en küçük birimine kadar ulaşılmıştır. Böylelikle dilin yapısı çözümlenmiş ve dilbilgisel işlevi büyük oranda ortaya çıkarılmıştır. Yapısal dilbilim ışığında çalışmalarına devam eden bazı araştırmacılar, dilbilgisel işlevinin yanında dilin iletişim işlevini de dikkate almaya başlamışlardır. Bunun sonucunda, insanlar arasındaki iletişimin tam ve doğru gerçekleşmesi için yalnızca sözcüklerin ve sözcüklerden oluşan tümcelerin yeterli olmadığı, iletişimin tümceler üstü birimlerle yani metinlerle gerçekleştiği görüşüne varılmıştır. Bu noktada dilbilimin bir alt dalı olan ve metni araştırma odağına yerleştirerek incelemeye başlayan metindilbilim ortaya çıkmıştır.

Metindilbilimin amacı, yazılı veya sözlü bir dilsel bütünün metinsellik değerini belirlemek böylece metin olanla metin olmayan arasındaki farkları ortaya koymaktır. Bu Metin değeri taşıyan yapıların sınırları, metindilbilimin ortaya koyduğu *bağdaşıklık*, *tutarlılık*, *amaçlılık*, *kabul edilebilirlik*, *bilgisellik*, *metinlerarasılık* gibi metinsellik ölçütlerine göre belirlenmektedir. Bunlardan bağdaşıklık ve tutarlılık, metinlerin ana yapısını belirleyen temel ölçütler olarak kabul edilmektedir. Buradan hareketle çalışmamızın inceleme konusu olan öykü metninin yüzey yapısındaki birimler arası ilişkilerin ortaya çıkarılması için bağdaşıklık ölçütü temel alınmıştır.

İçeriği ne olursa olsun her türden metin, metindilbilimin inceleme alanına girmektedir. Kendine has estetik yapısı olan edebi eserlerin bir örneği olan öyküler de bunlardan birisidir. Dolaylı ve örtük anlatıma sahip olan, belli bir zaman diliminde geçen yaşanmış veya yaşanması mümkün olayları konu alan öyküler, kısa ancak anlam zenginliğine sahip metinlerdir. Öyküler, ilk okumada anlaşılmayan, yazarın derin yapıda sakladığı unsurları okuyucunun çözmesi ile anlam kazanan metinlerdir. Bu özellikleri dolayısıyla çalışmada çözümlenmek üzere bir öykü metni seçilmiştir.

Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Sabahattin Ali, yaşarken olduğu kadar ölümünden sonra da, eserleri çok okunan bir yazar olmuştur. Bunda edebi üslubunun yanında yazarın dil kullanımındaki hassasiyeti ve ustalığı büyük rol oynamıştır. Eserlerini yarattığı dönem itibarıyla, dilde sadeleşmenin gereğine inanan Sabahattin Ali, Türkçenin kullanımına ve sözcük seçimine ayrı bir önem vermiştir.

Eserlerinde birisiyle konuşuyormuş gibi doğal ve samimi bir anlatıma, sade ve yalın bir dil kullanımına sahiptir. Anlatacaklarını dolaylı bir yolla değil, çarpıcı bir şekilde ama en kestirme yolla ifade etmeyi tercih etmiştir. Bu şekilde okuyucunun dikkatini gereksiz tasvirlerle bölmeden doğrudan olay üzerinde yoğunlaştırmıştır. Sabahattin Ali'nin “toplumcu gerçekçilik” üslubunun etkisi, halkın konuştuğu, anladığı dili kullanmadaki hassasiyetinde görülmektedir.

Sabahattin Ali hakkında birçok edebi çalışma yapılmıştır ancak eserlerinin dili üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Dolayısıyla yazarın dilciliği üzerine çalışma yapma gereği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Sabahattin Ali'nin son dönem eserlerinden biri olan *Portakal* adlı öykü; metindilbilimsel yöntemle incelenmiş, öykü metninin bağdaşıklık unsurları değerlendirilmiş ve metinsellik değeri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma sonunda elde edilen metindilbilimsel sonuçlarla, Sabahattin Ali'nin edebi üslubu hakkındaki yorumlara dilbilimsel katkılar sağlanması hedeflenmiştir.

İÇİNDEKİLER

KAPAK	I
ONAY	II
İTHAF	III
ETİK BEYANI	IV
TEŞEKKÜR	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
ÖN SÖZ	VIII
İÇİNDEKİLER	X
KISALTMALAR	XIV
EKLER LİSTESİ	XV

BÖLÜM I

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi.....	2
1.4. Kuramsal Çerçeve	2
1.4.1. Kavram ve Terimler	2
1.4.2. Kuramsal Tartışma	3
1.4.2.1. Dilbilim	3
1.4.2.2. Metindilbilim.....	7
1.4.2.3. Metin	11
1.4.2.4. Metinsellik Ölçütleri	12
1.4.2.4.1. Bağdaşıklık.....	12
1.4.2.4.2. Tutarlılık.....	13
1.4.2.4.3. Amaçlılık.....	13
1.4.2.4.4. Kabul Edilebilirlik.....	13
1.4.2.4.5. Bilgisellik	13
1.4.2.4.6. Durumsallık.....	14
1.4.2.4.7. Metinlerarasılık	14

1.5. Yöntem.....	14
1.5.1. Sınırlılıklar	15

BÖLÜM II

2. ARAŞTIRMANIN BÖLÜMLERİ

2.1. Bağdaşıklık.....	16
2.1.1. Dilbilgisel Bağdaşıklık.....	16
2.1.1.1. Gönderim.....	16
2.1.1.1.1. Ön Gönderim.....	17
2.1.1.1.2. Art Gönderim	17
2.1.1.1.2.1. Adıllar ile Yapılan Öncül Art Gönderim... 18	
2.1.1.1.2.1.1. Kişi Adılı ile Yapılan Öncül Art Gönderim.....	18
2.1.1.1.2.1.2. Gösterme Adılı ile Yapılan Art Gönderim.....	18
2.1.1.1.2.1.3. Dönüştürülük Adılı ile Yapılan Art Gönderim	18
2.1.1.1.2.2. Gösterme Sıfatları ile Yapılan Öncül Art Gönderim.....	19
2.1.1.1.2.3. İyelik Eki ile Yapılan Ardıl Art Gönderim	19
2.1.1.1.2.4. Kişi Ekleri ile Yapılan Ardıl Art Gönderim.....	20
2.1.1.1.2.5. Belirtme Durum Eki ile Yapılan Ardıl Art Gönderim.....	20
2.1.1.1.2.6. İlgi Eki ile Yapılan Art Gönderim.....	20
2.1.1.2. Değiş-tir-im.....	21
2.1.1.3. Eksiltili Yapılar	21
2.1.1.4. Bağ-ıntı Ögeleri	21
2.1.1.5. Benzerlik/Koşutluk	22
2.1.1.6. Kip, Zaman ve Görünüş	22
2.1.1.7. İşlevsel Tümce Yapısı	23
2.1.1.8. Örtük Anlatım	23
2.1.2. Sözcüksel Bağdaşıklık	24

2.1.2.1. Yineleme	24
2.1.2.1.1. Aynı Sözcüğün Yinelenmesi.....	24
2.1.2.1.2. Yakın Anlamli ve Karşıt Anlamli Sözcüklerin Kullanımı	25
2.1.2.1.3. Genel Kavramların Kullanımı.....	25
2.1.2.2. Eşdizimsel Örüntüleme	25

BÖLÜM III

3. *PORTAKAL* ADLI ÖYKÜNÜN METİN ÇÖZÜMLEMESİ VE BAĞDAŞIKLIK GÖRÜNÜMLERİ

3.1. Dilbilgisel Bağdaşıklık.....	26
3.1.1. Gönderim.....	26
3.1.1.1. Ön Gönderim.....	26
3.1.1.2. Art Gönderim	28
3.1.1.2.1. Adıllar ile Yapılan Öncül Art Gönderim	28
3.1.1.2.2. Kişi Adılı ile Yapılan Öncül Art Gönderim.....	28
3.1.1.2.3. Gösterme Adılı ile Yapılan Art Gönderim.....	30
3.1.1.2.4. Dönüşlülük Adılı ile Yapılan Art Gönderim.....	31
3.1.1.2.5. Gösterme Sıfatı ile Yapılan Art Gönderim	33
3.1.1.2.6. İyelik Eki ile Yapılan Ardıl Art Gönderim	35
3.1.1.2.7. Kişi Ekleri ile Yapılan Ardıl Art Gönderim.....	37
3.1.1.2.8. Belirtme Durumu Eki ile Yapılan Art Gönderim.....	38
3.1.1.2.9. İlgi Eki ile Yapılan Art Gönderim	38
3.1.2. Değıştirim.....	39
3.1.3. Eksiltili Yapılar	40
3.1.3.1. Özne Eksiltili Yapılar.....	40
3.1.3.2. Yüklem Eksiltili Yapılar	42
3.1.3.3. Nesne Eksiltili Yapılar	42
3.1.3.4. Tamlayan Eksiltili Yapılar	42
3.1.4. Bağıntı Ögeleri.....	43
3.1.4.1. Eşitlik Bildiren Bağıntı Ögeleri	44
3.1.4.2. Ayırıcı Bağıntı Ögeleri.....	45
3.1.4.3. Karşıtlık Bildiren Bağıntı Ögeleri.....	45

3.1.4.4. Koşul Bildiren Bağntı Ögeleri	46
3.1.4.5. Sebep-Sonuç Bildiren Bağntı Ögeleri.....	46
3.1.4.6. Zaman Bildiren Bağntı Ögeleri.....	47
3.1.5. Benzerlik/Koşutluk	48
3.1.6. Kip, Zaman ve Görünüş	50
3.1.7. İşlevsel Tümce Yapısı	51
3.1.8. Örtük Anlatım	53
3.2. Sözcüksel Bağdaşıklık	54
3.2.1. Yineleme	54
3.2.1.1. Aynı Sözcüğün Yinelenmesi.....	54
3.2.1.2. Yakın Anlamlı, Karşıt Anlamlı Sözcüklerin Kullanımı.....	56
3.2.1.3. Alt Terim -Üst Terim İlişkili Sözcüklerin Kullanımı	57
3.2.1.4. Genel Kavramların Kullanımı.....	58
3.2.2. Eşdizimsel Örüntüleme	59

BÖLÜM IV

4. SONUÇ	
4.1. Sonuç.....	60
5. KAYNAKÇA	65
6. EKLER	68
7. ÖZGEÇMİŞ	70

KISALTMALAR

s. : Sayfa

vb. : Ve Benzeri

bkz. : Bakınız

EKLER LİSTESİ

6.1. Etik Kurulu İzini Talep Formu ve Onay Tutanak Formu	68
---	-----------

BÖLÜM I

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusunu, Sabahattin Ali'nin "Sırça Köşk" kitabındaki *Portakal* adlı öykünün bağdaşıklık unsurları, bu unsurlarla öykünün metinsellik değeri arasındaki ilişki oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Dil, kendi sınırlarını çizen bütündür. Bu bütünü oluşturan birimlerin dizilimi, dilin kendi mantıksal düzleminde ve belli kurallar dahilinde gerçekleşmektedir. Buna göre, aralarında çeşitli bağlar bulunan sözcükler ve tümceler, metin oluştururken geliş güzel dizilmezler. Dolayısıyla bilgi aktarımını sağlayan ve böylece iletişimin gerçekleşmesini sağlayan sözlü veya yazılı bir metnin; bir yöntem olarak ortaya çıkan metindilbilim ölçütlerine uygun olması gerekmektedir.

Bu çalışmada, Sabahattin Ali'nin "Sırça Köşk" kitabından seçtiğimiz *Portakal* adlı öykü, metinsellik ölçütlerinden "bağdaşıklık" açısından incelenecektir. Çalışmamızın temel amacı; seçilen metinleri yüzey yapıda inceleyerek, dilsel birimler arasındaki bağdaşıklık ilişkilerini tespit etmek ve elde edilen bulguları dilbilimsel bakış açısıyla yorumlayarak ortaya koymaktır.

Metinler dilin temel dilsel birimleri olarak, özellikle dilbilimin araştırma alanını oluştursa da felsefe, psikoloji, sosyoloji gibi daha birçok bilim dalının yanı sıra edebiyatın da araştırmalarına konu olmakta ve gelişmelerine katkı sağlamaktadır. Özellikle edebi metinlerin kurgusunda metinsellik ölçütlerinden bazıları, okuyucu üzerindeki etkiyi arttırmak için, maksatlı olarak ön plana çıkarılabilmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmamızın bir diğer amacı da bağdaşıklık ölçütünün; seçtiğimiz edebi metin üzerindeki uygulanabilirliğini göstermek, aynı zamanda metinlerin kurgusunda ve bildirişim işlevinde bu ölçütün ne denli etkili olduğunu tespit etmektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Dilsel bir birim olarak metnin iletişimdeki amacı bilgi aktarımıdır ve bu süreçte metin, bir bütün olarak ele alınmalıdır. Edebi metin incelemelerinin bazılarında sadece yazar ve yazarın fikirlerinin ele alındığını, bazılarında ise metni anlama sürecinde sadece edebi metnin nasıl algılandığına dair yorumlamalar yapıldığını görmekteyiz. Oysaki, metindilbilimsel yöntemle incelenen metinler, türü ne olursa olsun, yüzey yapı-derin yapı-üst yapı katmanları göz önünde tutularak ele alındığından, bu incelemelerden elde edilen sonuçlar metnin bütününe ortaya koymaktadır.

Diğer metin türlerinden farklı olarak edebi metinler, her okuyanın farklı yorumlayabileceği özelliktedir. Bu sebeple hem birden fazla hem de özel bir yöntemle okumayı gerektirebilen metinlerdir. Dolayısıyla tezimiz, edebi metinlerde bağdaşıklık ölçütünün metnin bütüncül anlamını ne derece etkilediğini belirlemek ve bu doğrultuda edebi metinler üzerinde metindilbilimsel yorumlamalar yapabilmek açısından önem taşımaktadır.

“*Portakal* adlı öykü, eser çözümlemelerinde kullanımı yaygınlık kazanmış olan metindilbilim ölçütleri çerçevesinde ele alınabilir mi?” sorusu bu araştırmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu temel soru bağlamında aşağıdaki iki soruya da yanıt aranacaktır.

- 1- Öykü, metindilbilimsel çözümlemelerde bağdaşıklık ölçütüne uygun mudur?
- 2- Öykü, metindilbilimsel çözümleme çalışmalarında kullanılabilecek örnek metin işlevini üstlenebilmekte midir?

Bu problemlere bağlı olarak eserde, metindilbilim, metin ve bağdaşıklık kavramları açısından seçilen tümce ve sözcükler arasındaki bağıntı irdelenmeye çalışılmıştır.

1.4. Kuramsal Çerçeve

1.4.1. Kavram ve Terimler

Bu çalışma, genel anlamda dilbilimsel özel anlamda metindilbilimsel bir yaklaşıma sahip olduğundan, kuramsal çerçeve oluşturulurken genelden özele ulaşan tündengelimli bir yol izlenmiştir. Bu nedenle öncelikle, dilbilim, metindilbilim, metin ve metinsellik ölçütlerini oluşturan kavram ve terimler incelenmiştir.

1.4.2. Kuramsal Tartışma

1.4.2.1. Dilbilim

Her bilim dalı araştırma evrenini oluşturmak için bir yöntem kullanır. Bu yöntemle incelenen verilerden elde edilen bulgular, bilim dalının konusunu oluşturur. Bu anlamda dilbilimin araştırma konusu dildir (Z. Kıran ve A. Kıran, 2001, s. 37-38). Gelişmiş bir disiplin olarak kabul edilen dilbilim; öncelikle sözlü dili temel alan, tündengelim ve tümevarım yöntemlerini birlikte kullanan, nesnel bakış açısıyla tarafsız incelemeler yapan, betimleyici bir insan bilimi olarak kabul edilmektedir. Dilbilim bu özellikleriyle kural koyucu ve buyurucu dilbilgisinden; aynı zamanda, varsayımlara dayalı doğrulanamayan bilgileri, yazılı belge ve yazınsal eserleri araştırma konusu yapan filolojiden ayrılır (Vardar, 2002, s.73).

Dilbilimin amacı kural koymak değil, dilin doğasını ve işleyişini betimlemektir. Birbirini etkileyen alanlar olsalar da dilbilim, dilbilgisi ve filolojiyi de içine alacak kadar geniş bir kapsama sahiptir (Kerimoğlu, 2017, s. 3). Diğer bilimler gibi dilbilim de sorunları açık bir şekilde belirlemek, kullandığı yöntemleri tanımlamak, araştırma konusunu anlamaya çalışmak ve örnek çözümler ortaya koymak gibi temel prensipleri olan bir bilim dalıdır.

Dil çalışmaları başlangıçta dinin etkisiyle şekillenmiş; daha sonra toplum içinde etkili konuşmak ve felsefe yapmak amacıyla dilin önem kazanması, bu çalışmaları farklı boyutlara taşımıştır (Başkan, 1967, s. 11). Dil çalışmaları için Vardar (2001), Antik Yunan'da filozofların, dili daha çok felsefi yönden ele aldıklarını, dil-düşünce ilişkisinden yola çıkarak sözcükler ve kavramlar arasındaki anlam bağı üzerinde durduklarını dolayısıyla dilin kökenine yönelik çalışmalar yaptıklarını dile getirmektedir (s. 23). Socrates'ten Aristo'ya gelinceye kadar, dil çalışmaları felsefenin bir parçası olarak yürütülmüş olsa da Başkan'a göre; bu süreçte bir dilbilgisi anlayışı ortaya çıkmış, dilin düzenli ve derinlemesine incelenmesi sonucunda dil kurallarını ortaya koyan çalışmalar başlamıştır (Başkan, 1967, s. 11).

Orta Çağ'da dil felsefesi yeniden gündeme gelmiştir. Kilise dili olan Latincenin geniş kullanım alanı bulmuş olması, dönemin dil çalışmalarını bu dil üzerinde yoğunlaştırmıştır (Aksan, 1995, s. 19). Aksan (1995), XVII. yüzyılda Paris'teki Port Royal okulu öğrencileri için hazırlanan Port Royal Dilbilgisinin, sonraki yüzyıllarda da önemini ve etkisini sürdürecektir bir gelişme olduğundan söz ederken (s. 20); Kerimoğlu (2017), bu gelişmenin dilbilimdeki izlerini Harris'in başlattığı Chomsky'nin geliştirdiği

Üretken Dönüşümlü Dilbilgisi'nde gördüğümüzü dile getirir. (s. 15). Dili mantıkla bağdaştıran, böylece her dilde ortak olan mantıksal ilkelere varmaya çalışan Port Royal anlayışıyla yeniden önem kazanan dilin düşünce gücü, XVII. yüzyıldan itibaren Bacon, Leibniz, Herder ve Humbolt gibi düşünürler tarafından yürütülen dil çalışmalarına konu olmuştur (Aksan, 1995, s. 20).

Dillerin zaman içinde değişebildiğini, böylece geçmişten bugüne sözcüklerin yapısı incelenerek dillerin tarihsel gelişiminin ortaya konacağını öne süren Leibniz, tarihsel dilbilimin de öncüsü olmuştur. Leibniz'in, Asya ve Avrupa dillerinin yazılı bir kaynağı olmayan, tek ve ortak bir kök dilden türediklerini anlatan görüşü, Karşılaştırmalı Dilbilim çalışmaları açısından büyük önem taşır. Bununla birlikte Eski Hint dili Sanskritçe ile Avrupa dilleri arasındaki benzerliklerin ortaya çıkmasıyla kök-dil ve dil akrabalığı kavramları da güç kazanmıştır. Böylece XIX. yüzyıldaki dil çalışmalarının temelini oluşturan Karşılaştırmalı Dilbilim, bilimsel bir tabana oturmaya başlamıştır (Başkan, 1967, s. 29-30). Aksan (1995), XIX. yüzyılın, diller arasında daha önceki yüzyıllarda ilgiyi çeken, farkına varılan yakınlıkların sağlam temellere oturtulduğu, karşılaştırmalı dilbilimin Franz Bopp tarafından, dilbilimin bir dalı olarak ortaya konulduğu çağ olduğunu söylemiştir. (s. 20).

Önceki yüzyıllara kıyasla dil çalışmalarının bilimsellik kazanmaya başladığı dönem olmasına rağmen, XIX. yüzyıl dilbilimi, dilin genel koşulları ve nitelikleri üstüne eğilmediğinden olguları bütünüyle kavrayamamış, birçok durumda ayrıntılar içinde boğulup kalmıştır. (Vardar, 2001, s. 60). Bu ayrıntılardan sıyrılarak, dilin ana problemine yönelen XX. yüzyıl dilbiliminin, XIX. yüzyıl çalışmalarına tepki olarak ortaya çıktığını ifade eden Başkan; böylece karşılaştırmalı dil çalışmalarından çağdaş dilbilime geçildiğini belirtmektedir (Başkan, 1967, s. 59).

XX. yüz yıl; dil çalışmalarında önemli gelişmelerin yaşandığı, ilke sayılabilecek yargıların ortaya çıktığı dönemdir. Dilin, o zamana kadar tam olarak anlaşılmamış yönlerini ortaya çıkaran ve başlıca problemlerine sağlam çözümler getiren Ferdinand de Saussure, aynı zamanda, dilbilimin sınırlarını çizmiş ve çalışma koşullarını belirlemiştir (Aksan, 1995, s. 21). XX. yüzyılın ilk yarısında gelişen ve Saussure'ün "Dil bir dizgedir." sözüyle özetlenebilecek olan bu yeni akım, daha sonra Yapısal dilbilim adını almıştır (Başkan, 1967, s. 59).

Saussure'den esinlenerek dilbilime yön veren ekoller; Mathesius, Mukarovsky, Weingart, Trubetzkoy, Karcevsky, Jakobson gibi dilbilimcilerin temsil ettiği Prag Okulu ve Bröndal ve özellikle Hjelmslev öncülüğünde oluşan Kopenhag Okulu'dur.

Amerikan yapısalcıları Sapir ve Bloomfield, bu alanda çalışmalar yapan diğer önemli isimlerdendir (Vardar, 2001, s. 32-35). Dilbilimin dönüm noktalarından birini de Chomsky'nin çalışmaları oluşturur. Chomsky'nin kuramının temelinde, dönüşümlerle gerçekleşen; betimleyici, açıklayıcı ve yalın bir *evrensel dilbilgisi* anlayışı vardır. Buna göre, her konuşucu daha önce hiç duymadığı ya da söylemediği tümceleri üretebilme yeteneğine sahiptir. (Rifat, 1998, s. 73).

Saussure ile başlayan Chomsky ve kuramının etkisiyle yön bulan Çağdaş dilbilim, Firth, Pike, Halliday gibi kuramcılarla da farklı yaklaşımlar kazanmıştır. Dil dışı etkenlerin ve bağlamın tümce üzerindeki etkisiyle dil kullanımına yönelen Benveniste ve Jakobson gibi araştırmacıların yanı sıra bazı mantıkçıların ve felsefecilerin de konuyla ilgilenmeleri, dilin edimsel yönünü ön plana çıkartmıştır. Böylece, dilin dizgesel boyutuna yönelik çalışmaların ötesine geçilmiş; toplumdilbilim, ruhdilbilim gibi alt dalların oluşmasıyla, dil kullanımı hem bireysel hem de toplumsal açıdan ele alınmaya başlanmıştır (Vardar, 2001, s. 37-38).

Dilbilim; dili genel ve özel tüm nitelikleriyle ele alan, doğal dillerdeki dil olaylarını araştırma konusu yapan ve dili düşünce, kültür ve toplumla ilişkilendirerek inceleyen bir bilim dalıdır (Aksan, 1995, s.24). Bu incelemeler neticesinde, çeşitli dilbilim akımları ve çeşitli araştırmacıların kuramları doğrultusunda ortaya çıkan ilke, kavram ve yöntemler ile hem dilin yapısını ve dil içi düzenlenişini inceleyen çalışma alanları; hem de dil olgusunun diğer bilim dallarıyla etkileşiminden doğan yeni dilbilim dalları ortaya çıkmıştır (Rifat, 1998, s. 94).

XX. yüzyılda dilin seslerinin incelenmeye başlamasıyla birlikte yeni bir çalışma alanı belirmiş ve konunun ayrıntılarına girildikçe, *sesbilim* (fonetik) ve *sesbilgisi* (fonoloji) adı altında, iki farklı bilim dalı oluşmuştur. Aksan'ın (1995) karşılaştırmalı tanımına göre sesbilim, konuşma sırasında konuşanda, dinleyende meydana gelen eylemleri ve bildirişmenin fiziksel özelliklerini ortaya koymaya yönelirken; fonoloji seslerin bildirişmede nasıl etkili olduğunu, nasıl anlam farkları doğurduğunu, kısacası, ses özelliklerinin anlaşmaya katkısını aydınlatmaya çalışır. (s. 24).

Dilbilimin bir diğer alt dalı olan *biçimbilim* (morfoloji) ise, anadili konuşucularının sezgisel bilgilerini sözcüksel boyutta inceler ve betimler. Biçimbilim; sözcükleri, sözcüklerin yapısını, sınıflandırılmasını ve sözcüklerin üretilmesini yöneten zihinsel sürecin kullarını ortaya koyar (Özsoy, Balcı ve Turan, 2012, s. 19). *Sözdizimi* (sentaks); tümceleri oluşturan dilsel birimler arasındaki ilişkileri, bunların tümcedeki

dizilişlerini ve bir dilde üretilmesi olası bütün tümcelerinin yapısını inceleyen dilbilim alanıdır (Vardar, 2002, s. 182).

Modern dilbilimde, sözdizimi çalışmalarının önem kazanarak ön plana çıkmasında, yapısalcılığın uzantısı olan üretimsel-dönüşümlü dilbilgisi kuramının büyük etkisi olmuştur (Aksan, 1995, s. 30). Dilin anlam boyutuyla ilgili çalışmalar yürüten *anlambilim* (semantik); dil içi anlam, söylem, konuşucunun fiziksel ve zihinsel şartları ve dil kullanımındaki bağlamsal ilişkileri inceler (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 28).

Bir dilin söz varlığını oluşturan sözcüklerin kökenlerini, oluşum süreçlerini, biçim ve anlam özelliklerini, artzamanlı bir yöntemle inceleyen *sözcükbilim*; dilbilimin bir diğer çalışma alanını oluşturur (Aksan, 1995, s. 337). Araştırma konusu açısından sözcükbilimle benzer özellik gösteren ancak, aynı konuyu uygulamaya yönelik çalışmalarla ele alan “*sözlükbilim*, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelen, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dilbilim dalıdır. (Aksan, 1995, s. 393).

Dil gibi çok kapsamlı bir araştırma evreni olan dilbilimin, konusu itibariyle, diğer insan bilimleriyle girdiği etkileşimden doğan yeni bilim dallarından da söz etmemiz gerekmektedir. İlk olarak, dilsel yapıları ve toplumsal ulamları bir arada değerlendirerek neden sonuç ilişkilerini araştıran *toplumdilbilimi* (sosyolinguistik) ele aldık. Bu bilim dalı dil kullanımında hem konuşucunun hem de dinleyicinin durumunu toplumsal veri olarak ele alır ve her iki taraf için de değerlendirir (Rifat, 1998, s. 96). *Ruhdilbilim* (psikolinguistik) ise; dil kullanımını bireysel çerçevede ele alarak, dili üretme, anlama, kavrama, tanıma olgularını ve dil edinim süreçlerini değerlendiren bir bilim dalıdır (Vardar, 2002, s. 162). *Beyindilbilim* (nörolinguistik); dilbilimin, nöroloji ve deneysel psikoloji alanlarıyla birlikte yürüttüğü çalışmalar sonucunda ortaya çıkmış bir bilim dalıdır (Kerimoğlu, 2017, s. 220). *Uygulamalı dilbilim*, anadili ya da yabancı dillerin öğretiminde, dilbilimsel yöntemlere dayalı çalışmalar yürüten bilim dalıdır (Rifat, 1998, s. 96). Sonraki bölümlerde ayrıntılarıyla ele alacağımız ve tezimizin konusunu temsil eden, dolayısıyla burada genel hatlarıyla söz edeceğimiz *metindilbilim*; bir metnin özellikle de yazınsal metinlerin bütünlüğünü, dilbilimsel yöntemler uygulayarak, değerlendiren dilbilim dalıdır (Rifat, 1998, s. 99).

1.4.2.2. Metindilbilim

İletişimin gerçekleşmesinde esas olan bilgi aktarımı, metinlerle sağlanır. Dolayısıyla, iletişimi zorunlu kılan gerekçelerin kültürel, tarihsel, toplumsal, işlevsel gelişimi ve değişimi metinleri de aynı oranda etkiler (Ayata- Şenöz, 2005, s. 13).

Dini metinlerin sonraki nesillere doğru aktarılması hassasiyetiyle başlayan metin çalışmaları Eski Hint'e, Eski Yunan'a kadar uzanır (Aksan, 1995, s. 16). İ.Ö. VI. yüzyıldan itibaren Yunanlılar ve Romalılar, topluluk karşısında yaptıkları siyasi konuşmaların daha etkili ve ikna edici olması amacıyla, güzel söz söyleme ve hitabet sanatı anlamına gelen, sözbilim çalışmalarına yoğunlaşmışlardır. Bu çalışmalar, metinlerin oluşum aşamalarını, kurallarını ve özellikle sözlü uygulamaya dayalı metinlere özgü özellikleri kapsamaktadır (Beaugrande ve Dressler, 1981, s. 18).

18.yüzyılda sözbilim çerçevesinde devam eden metin çalışmaları, konuşucunun amacı doğrultusunda dilsel öğeleri nasıl kullandığını inceleyen, biçembilimin etkisi altına girmiştir. Ayata Şenözün Van Dijk'tan (1980) aktarımı ile metindilbilim, sözbilim ve biçembilimin devamı niteliğinde ortaya çıkmıştır lakin araştırma nesnelerinin ortak olmasına karşın bu disiplinler, çalışma yöntemleri açısından farklılıklar sergilemektedir (2005, s. 15-16).

XX. yüzyılda, Modern Dilbilim çalışmalarıyla dil olgusu, bilimsel bir tabana oturtulmuştur. Bu dönemde dil, F. De Saussure ile birlikte bir yapı olarak algılanmış ve betimlemeli dilbilim yöntemiyle, bu yapının çözümlenmesine ve değerlendirilmesine yönelik eşsüremlî dil çalışmaları yapılmıştır. Sonrasında, N. Chomsky; çekirdek tümceden dönüşümler yoluyla yeni tümceler üreterek, yüzey yapıdan derin yapıya geçen Üretimsel-Dönüşümlü Dilbilim kuramını geliştirmiştir. Daha sonraki dil çalışmalarının birçoğuna, hatta metindilbilim çalışmalarına da yöntem oluşturacak olan bu kuram, dilin soyut yapısını çözümlemede tümce ile sınırlı kalmıştır (Aşkın Balcı, 2018, s. 10).

Bir metindilbilimsel ilkelerle incelenmesi gereken bir olgu olduğunu düşünen ve metindilbilim kavramını 1955'te ilk kez dile getiren dilbilimci, Eugene Coseriu'dur (Aksan, Aksan, 1991, s. 91). 1960'lı yılların sonlarında, dilin edimsel boyutunun, yani kullanım şeklinin incelenmeye başlanması ve bu incelemelerde dilin sosyolojik yönlerinin de dikkate alınmasıyla birlikte, dil olgusunu ifade eden kavram ve yöntemler bazı noktalarda yetersiz kalmış, dolayısıyla tümceden daha büyük bir yapının gerekliliği ortaya çıkmış ve dilbilim çalışmalarının odak değiştirdiği bir sürece girilmiştir.

Dil ögeleri arasındaki ilişkilerle gerçekleşen, tümceden daha büyük dilsel bir birim olan metin; günümüz dilbilim çalışmalarının araştırma nesnesi durumuna gelmiştir. Ortaya çıkan çeşitli metinbilimsel yöntem ve yaklaşımlar sonucunda, metin kavramı farklı bakış açılarıyla ele alınmaya başlanmıştır (Ayata Şenöz, 2005, s. 18-21). Böylece tümce-tümce ötesi-bağlam ilintisiyle gerçekleşen bir evrim sonucunda, bağımsız bir çalışma alanı olarak, metindilbilim ortaya çıkmıştır.

Kıran (2001), metindilbilimin betimsel ve eleştirel bir bakış açısıyla kendini çevreleyen toplumsal yapılarla ilişkileri içinde ya da dışında bir metnin değişik yapılarını ortaya koyan bir çalışma alanı olduğunu ifade etmiştir (s. 279). Vardar (2002) ise bildirişim işlevini öne çıkardığı metindilbilimi, yüzeysel yapıda yakınlık ve uyumluluk, derin yapıda dış dünya ya da gönderge düzlemiyle ilişkileri bakımından tutarlılık vb. ilkeler uyarınca belirlemeye, bu alanda biçimsel bir tanımlamaya ulaşmaya çalışan bir inceleme türü olarak tanımlamış ve metindilbilim yerine betik bilim terimini kullanmıştır (s. 39).

Metindilbilimin amacı; her türden metnin anlamsal yapısını araştırmak, aralarındaki ilişkileri ve kullanım bağlamlarına göre iletişimsel işlevlerini saptamaya çalışmaktır (Oralış ve Özil, 1992, s. 37). Genel bir tanımla, tümcelerin bir araya gelmesiyle oluşan dil birimi metindir ancak metin ile metin olmayan tümce dizilerini birbirinden ayırmak, metindilbilim yöntemleriyle mümkün olur. Dolayısıyla metindilbilimin bir başka amacı da birtakım ölçütlerle dilsel bir yapının metinselliğini tespit etmektir (Onursal, 2003, s. 123). Aynı zamanda, bir metnin türlerini ve alt türlerini incelemek, metinler arasındaki ilişkileri biçembilim ve sözbilim çerçevesinde değerlendirmek de metin kavramını her açıdan konu alan metindilbilimin çalışma alanına girmektedir (Özsoy, 2012, s. 11).

Metindilbilim üzerine yapılmış çalışmaların bazıları:

Metin ve metindilbilim üzerine yapılan incelemeler dolaylı da olsa Saussure' e kadar götürülebilir ancak alanyazında, tümce ötesi birimlere yönelerek metin kavramı üzerinde duran, ilk araştırmacı Amerikan Yapısalcısı Zellig Harris (1952) olarak görülmektedir ve konuyla ilgili görüşlerini "*Discourse Analysis*" adlı kitabında değerlendirmiştir.

Michael Alexander Kirkwood Halliday ve Ruqaiya Hasan (1976), "*Cohesion in English*" adlı çalışmalarında, bir metnin anlamsal yapısını oluşturan temel ölçütün

bağdaşıklık olduğunu belirtmişler ve konuyu dilbilgisel bağdaşıklık ve sözcüksel bağdaşıklık olmak üzere iki başlık altında değerlendirmişlerdir.

Robert Alain de Beaugrande ve Wolfgang Ulrich Dressler'in (1981), *"Introduction to Text Linguistics"* adlı çalışması, bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık, kabul edilebilirlik, bilgisellik, durumsallık ve metinlerarasılık gibi metinselliğin yedi ölçütünü detaylı bir şekilde ele alan bir ana kaynaktır.

Canan Ayata Şenöz (2005); *"Metindilbilim ve Türkçe"* adlı çalışmasında, metin, söylem kavramlarını, metindilbilimin ortaya çıkışını ve gelişimini kapsayan tarihsel sürecini, Türkiye'de yapılan metindilbilim çalışmalarını detaylarıyla anlatmış ve metindilbilimi birçok yönüyle, kapsamlı bir çerçevede değerlendirmiştir.

Doğan Günay'ın (2013) *"Metin Bilgisi"* kitabında metin kavramı; yapısı, türü ve tipleri yönünden, tüm detaylarıyla ele alınmış, aynı zamanda metin çözümleme yöntemlerine de yer verilmiştir. Aktarılan bilgiler ışığında bir uygulama örneği de kitaba dahil edilmiştir.

Hülya Aşkın Balcı'nın (2018) *"Metindilbilimin ABC'si"* adlı çalışmasında metin; tüm yönleriyle incelenmiş, metin olma ölçütleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada alanla ilgili birçok araştırmacının tanım ve görüşlerine de yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda kuramsal olarak ele alınan konular, örnek metinlerle desteklenmiştir.

Mustafa Aksan ve Yeşim Aksan'ın (1991) birlikte yazdıkları *"Metin Kavramı ve Tanımları"* adlı makalede, metin ve söylem kavramlarının tanımlarına ilişkin sorunlar ve buna bağlı olarak, günümüzde hala devam eden söylem çözümlemesi ve metindilbilim alanlarında yaşanan kavram çatışması ele alınmaktadır. Çalışmada, kavram karmaşasının giderilmesinden ziyade, bu alanda çalışmak isteyenler için konuyla ilgili farklı görüşlerin aktarılması amaçlanmıştır.

Aysu Erden (1996); *"Tümceden Metne Yazın Eleştirisi ve Dilbilim"* makalesinde, Roland Barthes'ın yazınsal metinler üzerindeki yapısalcı dilbilim yaklaşımından faydalanarak, bu türden metinlerin oluşum ve anlamlandırma süreçlerini eleştirel bir bakış açısıyla sunmaktadır.

İrem Onursal (2003), *"Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık"* adlı çalışmasında, kitle iletişim araçlarında kullanılan bazı metinlerden örnekler seçerek, bunları bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleri ile değerlendirmiştir. Onursal, çalışmanın sonucunda, bu alanda kullanılan metinlerin birçoğunun bu ölçütlere uymadığı kanısına varmıştır.

Murat Lülecı (2016), “*Edebi Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık: ‘Sisler Bulvarı’, ‘Tutunamayanlar’ ve ‘Müthiş Bir Tren’ Örneğinde Türk Edebiyatına Metin Dilbilimsel Bir Yaklaşım*” makalesinde roman, öykü ve şiir olmak üzere üç farklı edebi türden metni, bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleri ile değerlendirmiştir.

“*Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*” adlı çalışma, Leyla Subaşı Uzun’un (1995) yayımlanmış doktora tezidir. Uzun bu çalışmasında, Türkçenin bilinen ilk yazılı belgeleri olan Orhon Yazıtları’nı, bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleri bakımından tüm ayrıntılarıyla değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra metindilbilimin tarihsel gelişimini detaylandırırken, yapılan önemli çalışmaların ve alanla ilgili görüşlerin neredeyse tamamına değinmiştir.

Ahmet Akçataş (2001) tarafından yazılan “*Dokuzuncu Hariciye Koğuşu Romanı Üzerine Bir Metin Dil Bilim İncelemesi*” adlı doktora tezi, yazınsal bir eserin, metindilbilimsel bakış açısıyla hazırlanmış, kapsamlı bir metin çözümleme örneğini teşkil etmektedir. Bu yönüyle, metin çözümlemesi yapacak olan araştırmacılar için, bilgi verici ve yol gösterici özelliğe sahiptir.

Şükran Dilidüzgün’ün (2008) “*Türkçe Öğretiminde Metindilbilimsel Bağlamda Uygulamalı Bir Yaklaşım*” adlı doktora tezi de metindilbilimsel çözümleme açısından kapsamlı bir çalışma olması bakımından alanyazında önem taşımaktadır.

“*Kutadgu Bilig’in Metindilbilimsel Yapısı*” adlı çalışma Hatice Parlak (2009) tarafından hazırlanan bir doktora tezidir. Bu çalışmanın evrenini oluşturan tarihi metin; önemi vurgulanacak şekilde detaylı ve kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Tezin konusunu oluşturan metindilbilimsel çözümleme, metinsellik ölçütlerinden bağdaşıklık ve tutarlılık ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla çözümlenen tarihi metin, bu ölçüt üzerinden değerlendirilerek, yorumlanmıştır.

Sedat Balyemez’in (2011) “*Dede Korkut Hikâyeleri’nin Metin Dil Bilimsel Yapısı*” adlı doktora tezindeki hikâyeler, bağdaşıklık ve tutarlılık açısından incelenmiş ve çözümlenmiştir.

Gülşen Torusdağ’ın (2015) doktora tezi olan “*Memduh Şevket Esenal’ın Öykülerine Metindilbilimsel Bir Yaklaşım*” adlı çalışmada, öykü türünde metinler; küçük ölçekli yapısına göre bağlaşıklık ölçütü ile, büyük ölçekli yapısına göre bağdaşıklık ölçütü ile değerlendirildikten sonra, bu metinlerin üst yapı özellikleri incelenmiştir.

1.4.2.3. Metin

İletişimin tam ve doğru gerçekleşmesi için sadece dilin kendi sınırları içinde dayattığı kuralları yerine getirmek yeterli değildir çünkü insanlar arası iletişim, salt bir sözcük veya bir tümce ile değil; bunlardan oluşan metinler aracılığıyla, bir bağlam içinde gerçekleşir. Araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanan metin kavramı için Günay, (2013) belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi ifadesini kullanmıştır. (s. 45).

Halliday ve Hasan'a (1976) göre de metin, kullanılan dilin bir birimidir ancak tümce veya yan tümce gibi sınırları belli dilbilgisel bir birim değildir. Dolayısıyla sözlü ya da yazılı, manzum ya da mensur, diyalog ya da monolog; tek bir ata sözünden bir oyunun tamamına, anlık bir yardım çağrısından bir toplantıda gün boyu devam eden bir tartışmaya kadar, her şey metin olabilir. Buna göre metin, biçimine göre değil anlamına göre değerlendirilmelidir. (s. 1-2).

Metin, tümcelerden oluşan salt dilbilgisel bir bütün değildir dolayısıyla metni bağlamdan bağımsız dilbilgisel bir düzenek olarak düşünmek, onu hem metin üreticisinden hem de metin çözümleyiciden soyutlamak anlamına gelecektir. Bu sebeple kullanım amacı belli olan ve bir söylem doğrultusunda gerçekleşen metin, işlevsel özellikleri ve oluşum süreci göz önünde bulundurulmuş bir ürün olarak ele alınmalıdır. Metin, yüzey yapısı itibarıyla dilbilgisel bir düzleme sahiptir. Ancak dil kullanımında metnin yüzey yapısını etkileyen dil dışı etkenler vardır ve bunlarla metnin yüzey yapısından derin yapısına ulaşılır. Bu süreçte hem toplumsal etkileşim hem de metin üreticinin ve metin çözümleyicinin bireysel özellikleri etken rol oynamaktadır (Uzun, 1996, s. 88). Demek oluyor ki metin, farklı yapısal özelliklere sahip katmanlı bir bütündür.

Günay (2013), dilbilimsel bakış açısıyla ve metinsel kuramlar doğrultusunda metnin yapısını üç başlık altında inceler:

Küçük Yapı; metnin dilsel özelliklerinin sergilendiği, metindeki tümceler arası biçimbilimsel ve sözdizimsel yaklaşımları içerir. Tümceler arası bağıntı, yineleme, art gönderim, ön gönderim, eksilteli yapı, eylem zamanı, tümceler arası bağıntı öğeleri, metnin belirticileri ve çıkarsamalar gibi dil içi durumlar metnin küçük yapısında ele alınır

Büyük Yapı; metnin cilt, fasikül, bölüm ve paragraf gibi farklı birimlerinin düzenlenişini, aynı zamanda tutarlılık gibi metnin anlam boyutunun ele alındığı yapıyı

oluşturur. Metindeki olay örgüsü, anlatı izlencesi, anlatıcı, uzam ve zaman da büyük yapı çerçevesinde değerlendirilir

Üst Yapı; metinlerin kendi arasındaki karşılaştırmaları ve genellemeleri içerir. Metinlerin tür, tip ve ton özelliklerinin; aynı zamanda metinler arasılık ölçütünü oluşturan bağıntıların yorumlandığı yapıdır (s. 69-215).

1.4.2.4. Metinsellik Ölçütleri

Metindilbilimsel kavramları, bütüncül biçimde ortaya çıkaran işlemci yaklaşımla (*procedural approach*) ele alan ve değerlendiren Beaugrande ve Dressler, metinlerin insanlar arası etkileşimdeki işlevine yoğunlaşmışlardır (Uzun, 1995, s. 33). Beaugrande ve Dressler'e (1981) göre, sözcükler ve tümceler tek tek değerlendirildiğinde, dil kullanıcısının anlatmak istediğine dair güvenilir ipuçları verse de iletinin çözülmesi için metnin anlaşılması gerekir. Dolayısıyla sözcüklerin yan yana gelmesiyle oluşan tümce bütününe metin sayılabilmesi için de amaçlanan iletişim işlevini gerçekleştirmesi gerekir. (s. 3-4).

Beaugrande ve Dressler (1981); metnin iletişimsel işlevini yerine getirdiğinin, dolayısıyla da metin olma özelliği taşıdığına değerlendirilebilmesi için, yedi metinsellik ölçütü belirlemişler ve böylece metin olanla olmayanı ayırmak için gereken koşulları ortaya çıkartmışlardır.

1.4.2.4.1. Bağdaşıklık

Tümcelerden oluşan dilsel bir birimin metin olabilmesi için uyması gereken ölçütlerden biri bağdaşıklaktır ve doğrudan metnin yüzey yapısını oluşturan sözcükler ve sözdizimiyle ilgilidir. Metnin yüzey yapısındaki bileşenler, dilbilgisel biçim ve koşullara uygun olarak, birbirine bağlanır bu da dilbilgisel, sözdizimsel, anlamsal ve mantıksal bağlantılarla metnin kendi içinde uyumlu olmasını sağlar (Onursal, 2003, s.128). Bu süreçte, metindeki bazı unsurlar yinelenir, yineleme yöntemi sırasında daha önce kullanılan unsurlar farklı şekillerde metin içerisinde tekrar yer alarak duygu ve düşüncenin aktarımına katkıda bulunur. Kullanılan eksilti, zaman, görünüş ve bağıntı öğeleri sayesinde de yapının nasıl oluşturulduğu ortaya çıkar (Beaugrande ve Dressler, 1981, s.48). Metne eklenen her yeni sözcük, metinde daha önce oluşturulmuş bilgilerden destek alır; ancak kendisi de metne yeni bir bilgi ekler (Günay, 2003, s. 34).

1.4.2.4.2. Tutarlılık

Tutarlılık, metnin soyut, anlamsal boyutunu temsil eden derin yapıda beliren anlamsal-mantıksal bağıntılardır (Torusdağ ve Aydın, 2018, s.17). Onursal; (2003) Ducrot ve Schaeffer'den aktarımına göre tutarlılık, anlam parçalarının metne konu olan izleğin etrafında bütünlük ve süreklilik oluşturacak biçimde gelişerek birbirine eklenmesini sağlar; bu da, metin evreninin biçimini belirleyen ve ussal bir yapı olarak tasarlanan kavramların kabul edilebilirliğini ön sayar. Soyut anlam düzeyinde incelenen tutarlılık, ilk bakışta metnin yüzeyinde algılanamaz ancak metindeki göndergelerin alıcının dış dünya gerçekleriyle örtüşmesi sonucunda anlam kazanarak yüzeye çıkmasını sağlar. (s. 121-132).

1.4.2.4.3. Amaçlılık

Türü ne olursa olsun her metin bilgi aktarımını sağlayarak iletişimin gerçekleşmesini amaçlar. Beaugrande ve Dressler'e (1981) göre metin üretici değişik amaçlarla metin üretebilir ancak bunun tutarlı ve bağdaşık bir metin olabilmesi için iletişimin gerçekleşmesini sağlayacak şekilde kabul edilebilir olması gerekmektedir (s. 110).

1.4.2.4.4. Kabul Edilebilirlik

“Kabul edilebilirlik durumsal bir bağlamda tümcelerın anlam kazanmasıdır.” Metin çözücü her metni kendi dış dünyası ile bağlantılı olarak algılar dolayısıyla; kültür ve toplum, yer ve zaman gibi dış unsurlar metnin kabul edilebilirliğini etkiler. Kabul edilebilirlik aynı zamanda belli bir bağlam çerçevesinde, iletişim amacına ulaşmış bir metnin bağdaşık ve tutarlı olmasıyla da ilişkilidir (Dilidüzgün, 2008, s. 38).

1.4.2.4.5. Bilgisellik

Kimi dilbilimciler tarafından orijinallik olarak adlandırılan bu ölçüt, bir metnin sunduğu verilerin bilgi değerini gösterir. Bu bağlamda eğer metin, alıcının tahmin edebileceği bilgiler içeriyorsa o metnin bilgiselliği düşük; alıcının tahmin edemeyeceği bilgiler sunuyorsa bilgiselliği yüksektir. Metinlerin bilgisellik ölçütü, yeni bilgiler barındırmasına ve sezdirimler yoluyla aktarılmasına bağlı olarak değer kazanır (Aşkın Balcı, 2018, s. 169).

1.4.2.4.6. Durumsallık

Bir metnin iletişimsel amaçlarının durum bağlamında belirlenmesi, metinde anlatılanların duruma uygun olmasına bağlıdır. Bu da metnin konusuna, amacına, türüne ve alıcısına uygun olmasını gerektirir (Torusdağ ve Aydın, 2018, s. 20). Beaugrande ve Dressler'in (1981) durumsallık ölçütünü açıklarken verdikleri örnekte; trafiğe açık bir yolda bulunan "YAVAŞ, ÇOCUKLAR, OYUNDA" yazılı bir trafik levhası, oradan geçen yayalar için dikkat çekici değildir; ancak uzun bir metni okuyacak süreye sahip olmayan sürücülerin, bu durumuna uygun kısalıktadır ve de iletinin amacına ulaşmasını sağlayacak kadar açıktır. Buna göre; durumsallığın kuvvetli etkisi metin üreticisini, böyle bir durumda, açıklayıcı uzun bir metin üretmek yerine az sayıda sözcük kullanarak kısa bir metin üretmenin daha uygun olduğu konusunda yönlendirir (s. 9-10).

1.4.2.4.7. Metinlerarasılık

1960'larda özellikle Julia Kristeva ve Roland Barthes'ın geliştirdiği metinlerarasılık, her metnin kendinden önceki metinlerle bir etkileşimi olduğunu ve metnin önceki metinlerdeki kavramlarla iç içe geçmesiyle anlam kazandığını savunur (Kolcu, 2015, s. 299). Kristeva'ya (1969) göre, metin alıntılardan oluşan bir mozaiktir; her metin, bir başka metin içinde eritilerek yeni bir metne dönüştürülmesidir. Dolayısıyla, metinlerarasılık, kültürel ortam, alıntılar ve açık ya da gizli göndergelerle kurulan ilişkileri kapsayan bir metinsellik ölçütüdür (Günay, 2013, s. 215).

1.5. Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan yöntem olarak, öncelikle konuya ilişkin yazılı dokümanlar taranmıştır. Elde edilen bulgular rehberliğinde dilbilim, metindilbilim, metinsellik ölçütleri ve bağdaşıklık ile ilgili kavram ve terimler açıklanmıştır.

Araştırmalarımız sırasında, tezin konusunu oluşturan bağdaşıklığın, alan yazında farklı şekillerde sınıflandırıldığı gözlenmiştir. Bu sebeple çalışmada, Torusdağ ve Aydın'ın; Halliday ve Hasan, Beaugrande-Dressler ve Dilidüzgün gibi farklı araştırmacıları örnek alarak yaptıkları sınıflandırma tercih edilmiştir. Buna göre; bağdaşıklık önce dilbilgisel bağdaşıklık ve sözcüksel bağdaşıklık olmak üzere ikiye ayrılmış, sonrasında ise tüm alt başlıklar açıklanarak detaylandırılmıştır.

Tezin metin çözümleme aşamasında, bağdaşıklık unsurlar taşıyan örnek tümceler, numaralandırılarak sınıflandırmadaki düzene uygun şekilde, kendi başlığı altında yorumlanmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç bölümünde, çözümlemesi yapılan edebi metnin, yapısı, kurgulanışı, bütünlüğü bağdaşıklık ölçütüne uygunluğu açısından değerlendirilmiştir. Metin üreticinin dil üslubu ve metin çözücü için metnin anlaşılabilirliği gibi faktörler de bu değerlendirmeye dahil edilmiştir.

1.5.1. Sınırlılıklar

Bu araştırmada incelenmek üzere, Sabahattin Ali'nin Sırça Köşk (2018) kitabından, *Portakal* adlı öykü seçilmiştir. Öykünün metindilbilimsel çözümlemesi “Bağdaşıklık” ölçütü ile sınırlandırılmıştır.

BÖLÜM II

2. ARAŞTIRMANIN BÖLÜMLERİ

2.1. Bağdaşıklık

Halliday ve Hasan; (1976) bir ögenin diğer ögeye bağlanarak, metnin birimleri arasındaki anlam ilişkisini sağlayan bağdaşıklık ölçütünü, metin olmanın tek ölçütü olarak kabul etmişlerdir. Bu dikkatle ele aldıkları bağdaşıklık, dilbilgisel ve sözlüksel açıdan değerlendirerek gönderim, değiştirim, eksilteli yapılar, bağlama ögeleri ve sözcüksel bağdaşıklık olarak beş bölüme ayırmışlardır (s. 4-8).

2.1.1. Dilbilgisel Bağdaşıklık

Metnin derin yapısında süreli olarak beliren düşüncelerin birbiriyle bağlantılı yapılara dönüşerek yüzey yapıda ifade edilmesi gerekmektedir. Sözcükler, sözcük öbekleri, tümceler ve eylem zamanları gibi dilbilgisel ögeler, düşünceler arasındaki ilişkileri kurarak metindeki dilbilgisel bağdaşıklık sağlamaktadır (Dilidüzgün, 2008 s. 58).

2.1.1.1. Gönderim

Uzun, (2013) konu ile ilgili detaylı açıklamasında, gönderimin, metinde gönderim aracı ile göndergesi arasında gerçekleştiğini söyler. Açıklamasına, tipik olarak bir metin tümcesiyle metne katılan bir ögenin, bir diğer deyişle göndergenin sonraki tümcede de bir diğer öge, yani gönderim aracı vasıtasıyla metin alıcısı için ulaşılır kılınması gönderim ile sağlandığını belirterek devam eder (s. 157). Gönderim, ögelerin girdiği bu ilişkiler doğrultusunda metin içi veya metin dışı olma özelliği taşır. Halliday ve Hasan, (1976) biçimsel olarak yalnızca metin içi gönderimin bir bağdaşıklık durumu oluşturduğunu söylerken dil ile durum arasındaki bağlantı sonucu oluşan bağlamanın metin dışı gönderimi oluşturduğunu belirtmektedir (s. 32).

Dilidüzgün (2008), ise gönderimle ilgili yorumunda, dilin ekonomik ve akıcı olarak kullanılmasını sağlamak, metindeki konuları alımlayan kişinin beyninde aktif tutmak ve metinde konu bütünlüğünü oluşturmak için metin içindeki bazı sözcük, kavram, düşünce ya da izleğe, metin boyunca farklı dilsel ögelerle yineleme yoluyla gönderimde bulunulduğunu ifade etmiştir (s. 58). Metnin bağdaşıklık örgüsünü

oluşturan gönderim ögelerinin anlamsal yorumu diğer ögelerle kurduğu gönderim ilişkisi sonucunda ortaya çıkar.

Her metinde bulunabilecek gönderim ögeleri daha önce veya daha sonra aynı anlamı vermek koşuluyla farklı biçimlerde yeniden kullanılabilir. Bunlar metindeki diğer ögeler açısından art gönderimsel ve ön gönderimsel birimler olarak değerlendirilir. Art gönderim ve ön gönderim ögeleri metnin kendisini ilgilendiren metin içi anlam ilişkileri kurarken, metin dışı gönderimler ise metinde yer almayan bir ögeyle ilişkilendirilir (Günay, 2013, s. 78).

Bir metinde anlamsal yorumları aynı olan bir ad ve o ada gönderimde bulunan tüm birimler eş gönderim ögeleri olarak adlandırılır. Beaugrande ve Dressler eş gönderimin, bir ögenin metin içindeki farklı ifadeleri olduğunu söylerler. Yani, bağdaşıklık ilişkisi olan tümceler metindeki konumuna göre ögeler, art gönderim veya ön gönderim özelliği kazanırlar ve aralarında eş gönderim bağlantısı oluşur (Uzun, 1995, s. 39).

2.1.1.1.1. Ön Gönderim

Bir metin içinde kimliği ve anlamı yoruma kapalı bir ögenin, adı daha sonra söylenecek olan birim yerine önceden kullanılmasıdır. Bu anlamda art gönderimin simetrisini yansıtır. Metin oluşturucu; ön gönderimlerle belirsizlik yaratarak, metin çözümünün ilgisini yoğunlaştırmak, merakını arttırmak ve böylece metnin sürükleyiciliğini sağlamak gibi amaçlar güder (Dilidüzgün, 2008, s. 62).

2.1.1.1.2. Art Gönderim

Bir sözcük, ek veya ifadenin metin ya da tümcede içinde kendisinden daha önce söylenmiş başka sözcük ve ifadeleri işaret etmesine, onlarla anlam ilişkisi kurmasına art gönderim denir (Balyemez, 2010, s.138). Art gönderimler gereksiz sözcük tekrarını ortadan kaldırarak ekonomik bir dil kullanımına olanak sağlarken aynı zamanda metnim çizgiselliğini ve sürekliliğini de sağlamış olur. Aynı göndergeye sahip her gösterge art gönderimlidir. Bu ilişkideki ögeler aynı tümce içinde yer alabileceği gibi farklı konumlardaki ögelerle de bağlantı kurabilir (Torusdağ ve Aydın, 2018, s. 106).

Doğal dillerin hepsinde ortak olan dilbilgisel kategoriler vardır ve dilbilimsel bağdaşıklığın temel unsuru sayılan gönderim ögeleri, dilin yapısından kaynaklı farklılıkları gösterir. Uzun'un (1995) da belirttiği gibi, bağlantılı bir dil olan Türkçe için,

gönderim ögelerinin çoğunluğundaki *ekli yapı* bu ögelerin biçimbilimsel açıdan ardıl öge/öncül öge ayrımına tutularak ele alınmasının bir sezdirimini taşıyabilir özelliktedir. Bu noktadan hareketle denilebilir ki, Türkçe bir metinde, gönderimsel bağdaşıklık ilişkilerini kuran kişi adıları, gösterme adıları, dönüşlülük adıları, gösterme sıfatları öncül ögelerini; iyelik ekleri, belirtme durum eki ve kişi ekleri de ardıl gönderim ögelerini oluşturur. (s. 37)

2.1.1.2.1. Adılar ile Yapılan Öncül Art Gönderim

Anlatıcı, adıları hem kendi tümceleri arasında hem de 3. kişilerden aktardığı düşünce ve konuşmaları içeren tümcelerde kullanmaktadır (Uzun, 1995, s.44). Bu bağlamda, kişi adıları, gösterme adıları, ilgi adıları ve dönüşlülük adıları ile öncül art gönderimler oluşturmak mümkündür (Aşkın Balcı, 2018, s. 68).

2.1.1.2.1.1. Kişi Adılı ile Yapılan Öncül Art Gönderim

Metinde tümce içi ve tümceler arası art gönderim ilişkisine sahip olan adıl gönderimlerinden biri de kişi adıları ile gerçekleşmektedir. Bu yolla metinde kimliğine dair açıklama yapılan kişiye kişi adıları ile art gönderim yapılmaktadır (Özkan, 2004, s. 172).

2.1.1.2.1.2. Gösterme Adılı ile Yapılan Art Gönderim

Eski bilginin tekrarlanmasını önleyerek anlatımda kısalık sağlayan ve böylece metnin sıkıcı olmasını engelleyen bağdaşıklık ögelerinden biri de gösterme adılarıdır (Torusdağ ve Aydın, 2018, s. 110). Türkçe bir metinde açık ad öbeği olarak yer alan bir nesne, yer vb. adına gönderimde bulunan gösterme adıları için *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar, burası, şurası, orası* adıları kullanılmaktadır.

2.1.1.2.1.3. Dönüşlülük Adılı ile Yapılan Art Gönderim

Adılar, nesnelerin dildeki adlarını karşılayan, onların yerini tutan ad soylu sözcüklerken, dönüşlülük adıları nesnelerle ve onların dildeki karşılığı olan adlarla değil direkt olarak ve yalnızca kişi adıları ile ilişkidir. Kişi adılarının dildeki karşılığı olmaktan çok onlara gönderme yapmak veya diğer bir deyişle onları vurgulamak için kullanılır (Öztekten, 2007, s. 102). Çeltekin, (2008) konu ile ilgili

açıklamasında Kornflit'in görüşlerinden (1997) yararlanarak dönüşlülük adılarının, yalnızca insan göndergeler için kullanılan 'kendi', kişi adılı olarak, tümceler arası art gönderimsel ilişkileri ifade etmekte ve ortaçlı yapılarda diğer kişi adılarının kullanımının yaratacağı uzaklığı önlemek için kullanıldığını belirtmiştir (s. 32).

2.1.1.1.2.2. Gösterme Sıfatları ile Yapılan Öncül Art Gönderim

Metindeki bir bilgiye gösterme sıfatlarıyla göndermede bulunmak bu bilginin aynı dilisel birimlerle yinelenmesini engeller. Gösterme sıfatları isimlerle çeşitli dilbilgisel yapılar oluşturur; bu durum eski bilgi yerine, onu yansıtan izin kullanılmasına olanak sağlar. Bu da eski bilginin yeni ifadelerle tekrarlanabilen kısa anlatımlarını mümkün kılar. Gösterme sıfatlarının yaptığı art gönderimlerde, gönderim ilişkisi kurulan varlığın adının yüzey yapıda ikinci kez söyleniyor olması ilk bakışta burada bir gönderim olmadığı izlenimi yaratsa da yüzey yapıda tekrarlanan öge gönderimin kendisi değil, önceki ifadelerde sözü edilen özelliklerinden birisidir. Dolayısıyla bu gönderimle yapılan ögenin tekrarı değil daha önce söz edilen özelliğinin ön plana çıkarılmasıdır (Uzun, 1995, s. 49). Sözgelimi, bir metinde "hikâye kitabı" tamlaması kitabın türüne ilişkin bilgi veren bir yapı oluşturacaktır. Sonraki tümce ya da tümcelerde "bu kitap" şeklindeki kullanımda "bu" gösterme adılı ile art gönderim ilişkisi kurulduğunda hem tekrarın önüne geçilmiş hem de ögeye ait özellik öne çıkarılmış olacaktır.

2.1.1.1.2.3. İyelik Eki ile Yapılan Ardıl Art Gönderim

Bir tümcede öznenin bir adıl olması durumunda, tümcenin nesnesi üzerindeki iyelik ekiyle eylemdeki kişi ekinin örtüşmesi, sözdiziminde yer almayan öznenin ortaya çıkmasını sağlar. Böylece iyelik eklerinin hangi kişi veya nesneye gönderimde bulunduğu anlaşılır ve eksik bırakılan kısım tamamlanarak metin çözümlenebilir. Bir metinde, öznenin belirtili ad tamlaması olarak kullanıldığı durumlarda yüzey yapıda belirgin olan öge genellikle tamlanandır. Tamlayan ise, nesne üzerindeki iyelik ekinin gönderim değeriyle bir ada bağlanır ve metin çözücü tarafından tamamlanarak yüzey yapıya taşınır (Uzun, 1995, s. 50-51).

2.1.1.1.2.4. Kişi Ekleri ile Yapılan Ardıl Art Gönderim

Kişi ekleri ardıl art gönderim değerine sahip gönderim ögelerindendir. Türkçenin yapısı itibarıyla öznenin tümceden atılmasına izin veren bir dildir, dolayısıyla eylemlerin sonundaki kişi ekleri ile özneyi yüzey yapıda belirgin hale getirmek mümkün olmaktadır (Parlak, 2009, s. 139). Buna göre, “Cem ve Mert çok yakın iki arkadaştı. Birbirlerinden hiç ayrılmadılar. Her şeyi hep birlikte yaptılar.” gibi bir örnekte, 1. tümcenin öznesi olan Cem ve Mert’in sonraki tümcelerde, adları anılmadığı halde, bu özne öbeğine karşılık gelen {-IAr} kişi ekinin diğer tümcelerin yüklemlerine gelmesi ad ve adıl kullanımının gereğini ortadan kaldırmıştır.

2.1.1.1.2.5. Belirtme Durum Eki ile Yapılan Ardıl Art Gönderim

Metin bağdaşıklığına etki eden bir diğer gönderim unsuru da belirtme durum ekidir. Uzun, (1995) geçişli eylemlerden etkilenen nesneleri fillere bağlayan belirtme durum ekinin bir gösterme sıfatı, kişi adılı ya da iyelik ekinin gönderim değeri eşliğinde, tümceler arasında yüzey metin bağlantılarının kurulmasında kullanıldığını ifade etmektedir (s. 54). Özkan (2004) ise, bağdaşıklık açısından önemini vurgularken belirtme durumu ekinin, ismi, kendisine etki eden geçişli bir eyleme karşıt bağımlı olarak bağlayan hâli karşıladığını, bu yönüyle de diğer tüm isim durum ekleri gibi, tümce içerisinde ve tümceler arası ilişkilerin kurulmasında önemli görevler üstlendiklerini belirtir, (s. 175). “Gül o gün çok mutluydu. En güzel elbisesini giydi, saçlarını özenle taradı ve heyecanla kapının çalmasını beklemeye başladı.” Örnekteki “elbisesi-ni”, “saçları-nı” sözcüklerinin aldığı belirtme durum eki, nesnelerin sahibi olan “Gül” e art gönderim yapmaktadır. Bu gönderim sayesinde sonraki tümcelerde “Gül’ün elbisesi”, “Gül’ün saçları” tamlamalarının anlamını karşılayacak şekilde sadece tamlanan kullanımı mümkün olmaktadır. Derin yapıdaki “Gül’e ait olma” anlamı yüzey yapıya yalnızca tamlanan kullanımı ile yansımaktadır.

2.1.1.1.2.6. İlgi Eki ile Yapılan Art Gönderim

İlgi eki, ad tamlamalarında tamlayanın sonuna gelerek tamlananın yerini tutar. Bunlar, adların yerine kullanılabildikleri için adıl sayılırlar (Gencan, 2001, s. 297). Metinde tekrar edilmeyen tamlananın art gönderimini oluşturur böylece tekrarına gerek kalmayan sözcüğün anlamı yüzey yapıda korunmuş olur.

2.1.1.2. Değiştirim

Bir metinde, anlam bütünlüğünü bozmayacak şekilde, dilsel yapıları ifade eden birimler yani değiştirim ögeleri kullanılır (Tarakçı, 2017, s. 560). Halliday ve Hasan (1976), metin içinde yer alan bir ad, eylem ya da tümce gibi herhangi bir ögenin yerine başka bir ögenin kullanılmasını değiştirim olarak açıklamıştır. Türkçede tek başlarına anlamı olmayan *biri*, *birisi*, *aynısı*, *öyle*, *böyle* gibi işlevsel ögeler ve *yapmak* eylemi; yerine geçtikleri ögeler ile anlam kazanarak bağlama dayalı bağdaşıklık sağlamaktadır (Torusdağ ve Aydın, 2018, s. 143-144). Uzun, (1995) değiştirim ögesinin işleyişi, metinde kimi kez bir adın, kimi kez bir eylemin, kimi kez de bir ya da birden fazla tümcenin tamamının yerini tutuşuna göre farklılık gösterdiğini, bu nedenle ada bağlı (nominal), eyleme bağlı (verbal) ve tümceye bağlı (clausal) türleri ortaya çıktığını söylemiş ve değiştirmeyi bu ayrıma göre değerlendirmiştir (s. 63).

2.1.1.3. Eksiltili Yapılar

Eksilti, bazı sözcüklerin anlam kaybına yol açmayacak şekilde tümceden atılması veya anlatımda eksiklik yaratmadan tümceden düşürülmesidir (Günay, 2007, s. 83). Bunlar, eksiltili kısımları, dilbilgisi bakımından kolayca kavranabilecek, eksik yanı herhangi bir güçlük olmadan giderilebilecek biçimlere sahiptir (Akçataş, 2001, s. 31).

Genellikle metin üreticinin tercihi ve dil kullanımıyla ilgili olarak ortaya çıkan eksiltili kullanımlar metinde eski bilginin tekrarını önlemektedir (Torusdağ ve Aydın, 2018, s.137). Eksiltelen öge metnin anlaşılma sürecinde metin çözücü tarafından çıkarımsal olarak tamamlanır. (Dilidüzgün, 2008, s. 66). Bu tür yapılarda özne, yüklem, nesne, tamlayan-tamlanan ve tümleç eksikliği gözlemlenmektedir.

2.1.1.4. Bağıntı Ögeleri

Metin oluşturan ilintili tümceler söz dizimi açısından birbirinden farklı yapılara sahip olabilir. Tümceler arasındaki bu yapı farklılıkları metin üreticinin aktarmak istediği düşünce ve davranış farklılıklarını yansıtmaktadır. Bu noktada bağıntı ögeleri, metnin eklem yerleri olarak tümceler arasındaki geçişleri sağlamaktadır. Böylece metin çözücü, anlatının sınırlarını ve aşamalarını kavrayabilmektedir (Günay, 2013, s. 104).

Tümceler arası bağıntı ögeleri değerlendirilirken akla ilk olarak bağlaçlar gelmektedir. Özkan, (2004) bağıntı ögesi olarak bağlaçların, dilbilgisinde eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini ve tümceleri çeşitli anlam ve görev ilişkileri kurarak

bağlayan sözcük birimler olduğunu ifade etmiştir. Söz düzleminde birlikte kullanıldıkları diğer sözcükler ile anlamlı hale gelen bağlaçlar, yüzey yapıda anlamları ile değil işlevleri ile varlık gösterirler (s. 178).

Metni iletişim işlevi ile birlikte değerlendirdiğimizde, bağlaçların yanı sıra metinde başka türden bağlayıcılar da olduğunu, Uzun (1995) şöyle açıklamaktadır: “Araştırmacılara göre, *bağlama*, yalnızca dilbilgisinin zorunlu kurallarıyla işleyen bir yapı değil aynı zamanda iletişimsel etkileşimde, konuşucu/dinleyicinin bağlamada kullandığı her türlü sözdizimsel biçimleri de içerir. Bağlama ögesinin işlevi, metin üreticiye, metin dünyasının düzenlenmesi ve sunulması aşamalarında yardımcı oluşu açısından değerlendirilir.” (s. 62). Buna göre, bağlaçlarla birlikte Türkçenin sözdiziminde yer alan ilgeçli yapılar ve zaman belirteçleri de bağıntı ögesi olarak değerlendirilmektedir.

2.1.1.5. Benzerlik/Koşutluk

Bir metinde birbiriyle bağlantılı sözcüklerin, sözcük gruplarının ve tümcelerin yinelenmesi sonucunda ortaya çıkan yapı benzerliğidir (Aşkın Balcı, 2018, s. 289). Metindeki sözcüklerin, sözcük gruplarının veya tümcelerin gereksiz tekrarı, metnin bilgisellik ölçütünü azaltır. Dolayısıyla, metindeki dilsel birimleri, yapısını değiştirerek, yinelemek yani koşutluk sağlamak; gereksiz tekrardan kaçınmayı olanaklı kılar (Torusdağ ve Aydın, 2018, s. 155). Yapılar arasındaki paralellik metnin etkisini ve akıcılığını arttırırken metne belirli bir ritim ve estetik bir değer de kazandırmaktadır (Gürgün, 2018, s. 384).

2.1.1.6. Kip, Zaman ve Görünüş

Bir metnin bağdaşıklık ölçütünü etkileyen kavramlar arasında dilbilgisel zaman ve görünüş özellikleri de yer almaktadır (Uzun, 1995, s. 65). Bir metin içinde tümcelerin öncelik ve sonralık açısından oluşturduğu önermeler metindeki farklı zaman kullanımları ile açıklanmakta, böylece metinde geçen kişilerin durumları ve konumları mantıksal olarak sıralanmaktadır (Dilidüzgün, 2008, s. 70). Buna göre eylemler; zaman, kip ve görünüş olmak üzere üç şekilde ele alınır.

Anlatıdaki eylem çekimi, bir durum, durumun oluş biçimi, metin üreticisinin tutumu veya eylemin zamanına dair bilgiler içerir. Eylem zamanları temel olarak, şimdiki zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman olarak sınıflandırılır. Kipsel yapıların

bir kısmı zamanı gösterirken bir kısmı da anlatıcının veya anlatı kişinin konuya ilişkin tavrını, istek, gereklilik, dilek-koşul, buyrum gibi durumları gösterir. Görünüş ise eylemin sözlük anlamı ve dilbilgisel çekimine göre, bitmişlik, sürerlilik, değişmezlik gibi, olayın iç zaman yapısına ilişkin bilgiler verir (Günay, 2013, s. 93).

2.1.1.7. İşlevsel Tümce Yapısı

Konuşma dilinde bir durumun önemi vurgulanmak istendiğinde bürünsel dizge (parçalarüstü sesbirimler) kullanılır. Bunun yazı dilindeki işleviöğelerin sıralanışı yani söz dizimi ile sağlanır.Türkçenin genel söz dizimi özne+tümleç+yüklem sıralaması ile gerçekleşir. “Yüklemi sonda bulunan tümceler kurallı (düz) cümlelerdir. Bu, Türkçe söz diziminin karakteristik özelliğidir. Ancak diğer cümle ögeleri gibi yüklem de söz dizimindeki yeri çeşitli sebeplerle değişebilmektedir. Cümlelerin kurallı (düz) ya da devrik oluşlarında ölçü, diğer ögelerin değil yülemin yeridir.”(Karahana, 2011, s. 100).Yüklemi sonda olmayan tümce, anlatının inceliklerini, duygusunu daha vurgulu ve dokunaklı hale getirerek anlatıma doğallık ve akıcılık kazandırır, anlatının etkisini artırır (Torusdağ ve Aydın, 2018, s. 172). Yüklemi sonda olmayan tümcede yazarın aktardıklarının anlatım gücüne göre, yüklemde önce ya da yüklemde sonra olmak üzere, belli bir önem sırası ile kullanılması mümkün olmaktadır (Dilidüzgün, 2008, s. 73).

2.1.1.8. Örtük Anlatım

Yemenici, (1995) örtük anlatımın dil kullanımındaki önemini vurgulayan açıklamasında, çok çeşitli olayları ve duyguları/deneyimleri konu edinen anlatıların tıpkı günlük konuşmada olduğu gibi evrensel ve kültürel öğelerden oluştuğunu, her kültürün kendine özgü bir anlatım biçiminin olmasının kültürlerarası iletişim açısından anlatı incelemesine oldukça önemli bir yer kazandırdığını söylemiştir (s. 161). Her dilin kendine özel kullanımlarına bağlı olarak bilgi aktarımı, kimi zaman açıkça kimi zaman da örtük bir biçimde; önvarsayım ya da sezdirim yoluyla gerçekleşebilir. Önvarsayıtlar bağlamdan çıkarılabilecek eksilteli bilgileri belirtirken sezdirim ise çıkarım yoluyla belirginleşen bilgileri ifade eder (Günay, 2013, s. 87). Örtük anlatımı, yazınsal eserler açısından ele alan Erden; (1998) okuyucunun, öyküde anlam açısından var olan kimi boşlukları belirli dil yapılarından kendi bilgi birikimlerine ve varsayımlarına dayanarak gerçekleştirdiği çıkarımlarla dolduracağını ifade etmektedir. Öykünün yüzeysel

yapısında varlıkları, dil kullanımlarıyla açıkça belirtilmediği için yokmuş gibi görünen ve ancak çıkarımlarla bulanabilen kimi anlatı birimlerinin, öykünün kişilerinin genel özelliklerine katkıda bulunduğu dikkat çekmektedir (s. 22).

2.1.2. Sözcüksel Bağdaşıklık

Sözcüksel bağdaşıklık, bir metnin konusunu, alt konularını ve içeriğini oluşturacak olan sözlüksel birimlerin seçilmesiyle ve uygun şekilde düzenlenmesiyle gerçekleşen bir bağdaşıklık biçimidir. Bu düzenleme, aynı bağlamda kullanılan sözcüklerin yinelenmesi veya birbiriyle doğrudan ilintili sözcüklerin eşdizimlenmesi biçiminde gerçekleşir. Bir metinde türlü şekillerde yinelenen sözcükler ve bu sözcüklerin yarattığı kavram alanı hem metnin türü hakkında hem de metin üreticinin biçemi hakkında ip uçları sunar (Torusdağ, 2015, s. 76).

2.1.2.1. Yineleme

Bir metnin anlamı, metinde geçen kişi, durum, nesne veya noktasal değişkenlikler içeren olayların metinde yeri geldikçe yinelenmesiyle gerçekleşir. Bu yinelemeler tümceler arasındaki bağıntıyı sağlamaktadır. Her dilde aynı kişiyi, eşyayı, durumu, nesneyi farklı biçimlerde ifade etme imkânı vardır (Günay, 2013, s. 77). Metinde yinelemeler yapılarak metnin devamlılığı sağlanmaktadır. Aynı ya da benzer kavramların yinelenmesi ile sağlanan devamlılık, içeriğin anlaşılmasını ve hatırlanmasını kolaylaştırmaktadır. Birimler arasındaki ilişkilerin devamlılığı ile sağlanan bütünlük metinsellik değerini ortaya çıkarmaktadır (Lüleci, 2010, s. 109).

2.1.2.1.1. Aynı Sözcüğün Yinelenmesi

Bir metinde aynı sözcüğün yinelenmesi işlevsel olarak kullanılan bağdaşıklık unsurlarındandır. Bu yinelemeler; önem, ısrar ve isteği belirtilme, beklenmeyen bir durumla karşılaşılma veya konuşmanın bölünmesini istenmeme gibi durumlarda tümcelerarası ilişki kurmak için kullanılır (Dilidüzgün, 2008, s. 75).

2.1.2.1.2. Yakın Anlamli ve Karşıt Anlamli Sözcüklerin Kullanımı

Metin türüne bağılı olarak yakın anlamli, karşıt anlamli sözcüklerin yinelenmesi, metnin akıcılığını sağlamak ve nitelikli bir metin oluşturmak için gereklidir (Dilidüzgün, 2008, s. 77).

2.1.2.1.3. Alt Terim/Üst Terim İlişkili Sözcüklerin Kullanımı

Bağdaşıklığı sağlayan bir diğeryineleme şekli de alt ve üst terim ilişkisine sahip sözcükler arasında gerçekleşir. Bu yineleme ile metin hem sözcük kullanımı bakımından zenginleştirilir hem de metnin bütünlüğü sağlanır (Dilidüzgün, 2008, s. 77). Sözelimi, bir metinde “sanat” üstterimi ile ilişkili olarak “müzik” sözcüğünün kullanılması, müzik terimine ilişkin olarak da “beste”, “nota” “solfej”, “oktav” vb. sözcüklerin kullanımı alt ve üst terim bağlantılı bir metin yapısı ortaya koyacaktır. Tüm bu kavramların yarattığı anlam bağı da metnin bütünlüğünü sağlayan söz varlığını oluşturacaktır.

2.1.2.1.3. Genel Kavramların Kullanımı

Halliday ve Hasan, (1976) genel kavramların sözcükler ile dilbilgisel kavramlar arasında bağdaşıklık işlevi gördüğünden söz eder. Buna göre insan, kişi, erkek, kadın, adam, çocuk, kız; insanoğlu veya yaratık; nesne, iş, olay, konu, eylem, yer ve düşünce gibi sözcükler, genel kavramlar olarak sınıflandırılabilir (, s. 274).

2.1.2.2. Eşdizimsel Örüntüleme

Bir metindeki sözcükler arasında yineleme yoluyla gerçekleşen eşdizimsel örüntü, sözcüklerin kavram alanını oluşturan yapısal bir düzenlemedir (Torusdağ ve Aydın, 2018, s. 92). Daha detaylı bir açıklamada, eşdizimsel örüntüleme taşıyan sözcüklerin, bir anlamda, bireylerin zihinlerinde olaylar, durumlar, yerler, kişiler ve nesneler için oluşturdukları şemalara yönelik göstergeler durumunda olduğu ifade edilmektedir (Uzun, 2007, s. 700). Böylece, eşdizimsel örüntülemede, aynı kavram alanındaki sözcükler birbirleriyle bağlantılı tümceler kurarak metnin anlam bütünlüğüne ve sürekliliğine katkı sağlarken aynı zamanda metin üreticisinin özgün duygu, düşünce ve bilgi aktarımını da pekiştirir ve kuvvetlendirir (Dilidüzgün, 2008, s. 78).

BÖLÜM III

3. *PORTAKAL* ADLI ÖYKÜNÜN METİN ÇÖZÜMLEMESİ VE BAĞDAŞIKLIK GÖRÜNÜMLERİ

3.1. Dilbilgisel Bağdaşıklık

3.1.1. Gönderim

Sabahattin Ali'nin *Sırça Köşk* (2018) adlı kitabından seçtiğimiz *Portakal* öyküsündeki gönderim unsurları ön gönderim ve art gönderim alt başlıkları altında incelenmiştir.

3.1.1.1. Ön Gönderim

Metin içinde bir varlık, durum ya da kavram anlatıldıktan sonra adının belirtilmesi ile yapılan gönderim türüdür. Ön gönderim yoluyla okuyucuda merak uyandırmak ve okuyucunun dikkatini çekmek dolayısıyla da metnin sürükleyiciliğini sağlamak hedeflenir (Torusdağ ve Aydın, 2018, s. 62).

(1) “*O İstanbul’da Beşiktaş’ın arka mahallelerinden birinde bıraktığı **minimini bir şeyi**, on beş gün evvel, **bu son sefere çıkacakları gün doğan oğlunu** düşünüyordu.*” (Ali, 2018, s.7).

(2) “***Ona** geçen sene Şile taraflarından İstanbul’a motörle mangal kömürü getirirken boğulan babası Musa Kaptan’ın adını koymuştu:*

‘Musa Denizer!.. Musa Denizer!..’” (s. 7-8).

2. tümcede kullanılan yönelme durum eki almış “ona” kişi adılı, konuşma tümcesinde yinelenerek vurgulanan “Musa Denizer” adının ön gönderimidir. 1. ve 2. tümce arasındaki anlam bağı dikkate alındığında aslında 1. tümcedeki “İstanbul’da Beşiktaş’ın arka mahallelerinden birinde bıraktığı minimini bir şeyi” ve “bu son sefere çıkacakları gün doğan oğlunu” eş gönderim değerine sahip sıfat tamlamaları ile betimlenerek anlatılmaya başlanan kavram üzerinde merak uyandırmak ve sürükleyiciliği arttırmak hedeflenmiştir. Bu açıdan değerlendirildiklerinde, 2. tümcedeki “ona” adılı gibi “Musa Denizer” adı ile tam olarak anlam kazanan bu söz öbeklerinin de

“Musa Denizer” adının ön gönderimleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim bağdaşıklığın yalnızca tümce içinde değil, tümceler arası uzak gönderim ilişkisi kurduğunun göz önünde bulundurulması, yapılar arasındaki bağlantıyı görmeyi kolaylaştırmıştır.

(3) “**Kendisi** okumamıştı ama, **tütünden aldığı karısı** ‘tahsilli’ idi.”

(4) “**Karısı Hayriye** hiç kekelemeden, hafızlar gibi başını sallayarak, önce resim altlarını, sonra destanları, sonra makaleleri, haberleri, tefrika romanları, acayip, hatta biraz yanık bir makamla okur, bu sırada **İsmail** de, dudaklarının kenarında müphem bir çizgi, anlasın anlamasın, arada bir kahkaha atarak dinler, harp vaziyetine ait yerleri tekrarlatır, vapurda güverte yolcularından, yahut izinden dönen neferlerden dinlediği mütalaaları, birbirine karıştırıp anlatır, ‘gidişat iyi değil gibi Hayriye!’ der, susardı.”

3. tümcedeki “kendisi” dönüşlülük adılı ile “tütünden aldığı karısı” sıfat tamlaması, 4. tümcedeki “İsmail” ve “Hayriye” adlarının ön gönderimidir.

(5) “*Kalın cızırtılı bir ses:*

‘Ben görmedim yahu!’ diyordu. **Bu, gemi süvarisi** idi.” (s. 8).

5. tümcede önce “bu” gösterme adılı hemen sonrasında ise bu adılın yerini aldığı ad yani “gemi süvarisi” tamlaması gelmektedir. Bu şekilde “bu” gösterme adılı “gemi süvarisi” adının ön gönderimi durumundadır.

(6) “... **pek şişman ve kırmızı yüzlü biri** acele fakat alışkın hareketlerle iskelenin iplerine yapıştı, yuvarlanır gibi yukarı çıkmaya başladı.” (s. 9).

(7) “...**şişman, kırmızı yüzlü adam**...” (s. 10).

(8) “ ‘Ooo!.. Merhaba **Osman Yiğit**... Ne var, ne yok? Geç otur bakalım!’ dedi.” (s. 10).

6. tümcedeki “pek şişman ve kırmızı yüzlü biri” ifadesiyle ilk olarak kendinden söz edilen kişi devam eden paragraflardan birinde 7. tümcedeki “şişman, kırmızı yüzlü adam” biçiminde yinelenerek belirtilmiştir. Sıfatlarla neye benzediğine dair bilgiler verilen ancak kim olduğu konusunda merak uyandırılan bu kişi, ancak 8. tümcede, konuşucunun “Osman Yiğit” demesiyle açığa çıkmaktadır. O zaman diyebiliriz ki 6. ve 7. tümcelerdeki bu ifadeler “Osman Yiğit” adına ön gönderimde bulunmaktadır.

(9) “Bu aralık **ufak tefek, çil yüzlü, incecik burunlu, yakası kürklü paltolu bir adam** dar merdivenden inmeye çalışanları itip arkalarına baktırarak vapura girdi, süvarinin kamarasına çıktı.” (s. 14).

(10) “*Çil yüzlü adam:*

‘Geçmiş olsun Süvari Bey!’ diye söze başladı.” (s. 14)

(11) “*Süvari, o kalın cızırtılı sesiyle:*

‘Halil Eğinli!’ dedi.” (s. 14).

9. ve 10. örneklerdeki eş gönderimli söz öbekleri ile yazarın betimleyerek öyküye dâhil ettiği ve daha sonra 11.örnekte adının “Halil Eğinli” olduğunu belirttiği öykü kişisine ön gönderim yapılmıştır.

Bu örneklerde metin üreticinin, özellikle öyküye sırayla dâhil ettiği kişilerin kimler olduğuna dair merak unsuru yaratmak adına uyguladığı ön gönderimler ile bağdaşıklık sağladığı görülmektedir.

3.1.1.2. Art Gönderim

3.1.1.2.1. Adıllar ile Yapılan Öncül Art Gönderim

Bir metinde, önce açık bir şekilde kullanılan bir öge ile kişi adılı, gösterme adılı, dönüşlülük adılı, arasında art gönderim ilişkisi kurulabilir. Buna göre, incelediğimiz öykünün adıllar ile yapılan art gönderim unsurları şunlardır:

3.1.1.2.2. Kişi Adılı ile Yapılan Öncül Art Gönderim

Öyküden alıntılanan örneklerde kişi adılı ile yapılan art gönderimli yapılar, öykü kişilerinden birinin önce adının belirtildiği sonra aynı adın yerine geçen kişi adının kullanıldığı art gönderimlerden oluşmaktadır. Bu tür art gönderim ilişkisinde adılın tümceler arası gönderimin yanı sıra tümce içi gönderimi de sağlaması mümkün olmaktadır.

(1) “*Osman Yiğit başını iki yana sallayarak biraz bekledi, sonra o da acele adımlarla, dışarı fırladı, kumanda köprüsünün merdivenlerini ıkına sıkına tırmandı.” (Ali, 2018, s. 11)*

1. tümcede geçen “o” 3.tekil kişi adılı sıralı tümce dizilimindeki yapının 1. tümcesinde özne görevindeki “Osman Yiğit” adı ile artgönderim ilişkisi kurmaktadır. Gönderimin aynı tümce içinde gerçekleştiği bu örnekte gönderim ilişkisi ile eylemi gerçekleştiren yani özne ön plana çıkarılmıştır.

(2) “*Kasketini gür saçlarının üstüne eğerek aşağıyı seyreden süvari koluyla ikinciyi dürterek: (s. 10)*

'Geldi!' dedi. 'Sen burada kal!.. Buraya bırakılacak yirmi beş parça eşya var...

Ben salona gidiyorum.' " (s. 10)

2. örnekte iki farklı kişi adının iki farklı ada art gönderim yaptığı gözlenmektedir. Bunlardan ilki “ben” 1. tekil kişi adlı ile “süvari” adına yaptığı art gönderimdir. Öyküde 1. tekil kişi adlı, genel olarak, özne konuşucunun etkin olduğu bu gibi örneklerde art gönderim görevi üstlenmektedir. Metindeki ikinci art gönderim ise süvarinin “sen” diye hitap ettiği 2. tekil kişi adlı ile “ikinciye” şeklinde adı geçen geminin ikinci kaptanına yapılmıştır. Her iki örnek de özne odaklı olduğundan kişi adıları yüzey yapıda belirgin hale getirilmiştir.

(3) *Süvari, o kalın cızırtılı sesiyle:* (s. 14)

“Halil Eğinli!” dedi. Nasılsın? Senin malların ziyan olmasına canım sıkıldı doğrusu, ama ne yaparsın, başka tüccarın malını atamazdım. (s. 14)

Şimdi sen portakalsız kaldın. Gelecek partiyi beklersin artık!” (s. 14)

3. örnekteki “Halil Eğinli” adı ile ilişki kurarak art gönderimde bulunan öge, “sen” 2. tekil kişi adılıdır. İncelediğimiz öyküde birçok defa özne eksiltili anlatım yerine, özneyi karşılayan kişi adılı kullanılmış ve böylece özne, yüzey yapıda belirgin hale getirilerek vurgulanmak istenmiştir.

(4) *“İsmail Denizer, sefere çıkacakları gün çocuğu olduğunu ileri sürerek, vapur limana girer girmez ikinciden izin almıştı. Onun için şimdi Osman Yiğit’in denize atılmış görünüp Halil Eğinli’ye satılan portakallarını o boşaltmıyordu.”* (s. 15)

4. örnekte “İsmail Denizer” adına art gönderimde bulunan öge, “o” 3. tekil kişi adılıdır. Bu örnekte, daha önce değindiğimiz gibi, özne eksiltili kullanıma uygun olmasına karşın art gönderim değeri yüklenen “o” 3.tekil kişi adının yüzey yapıda belirgin şekilde kullanımının sebebi özneyi vurgulayarak ön plana çıkartmaktır. Ayrıca metin üreticinin bu adıl üzerinde özellikle vurgu yapmak istediğini gösteren bir diğer gösterge de adılı tümcenin yüklemine önüne getirerek kullanmasıdır.

(5) *“Bir saatten beri dümen vardiyası tutan vinççi İsmail, bacakları bir arşın kadar birbirinden ayrı, çıplak ayakları deve tabanı gibi sımsıkı güverteye, elleri dümene, gözleri limana yapışmış, hiç kımuldamadan duruyordu. Görenler onun sanki nefesi kesilmiş bir halde çok mühim bir hadiseyi, mesela karşıda taş evlerinin camları parlayan şehrin infilâkla uçuvermesini yahut denizden büyük bir canavar çıkıp gemiyi birden yutuvermesini beklediğini sanırlardı.”* (s. 7)

(6) “*Hâlbuki hiç de böyle büyük şeyler düşündüğü yoktu. O İstanbul’da, Beşiktaş’ın arka mahallelerinden birinde bıraktığı mini mini bir şeyi, on beş gün evvel, bu son sefere çıkacakları gün doğan oğlunu düşünüyordu.*” (s. 7)

5. ve 6. örnekler gönderim ilişkisi kurulan ögelerin birbirine olan konumunu göstermek açısından özellikle tercih edilmiştir. Aynı tümce veya paragrafta olmamalarına rağmen hatta farklı paragraflarda oldukları halde “vinççi İsmail” adı ile “O” 3. tekil kişi adılı arasındaki uzak art gönderim ilişkisi, okuyucunun dikkatine sunulan bir bağdaşıklık unsurudur.

(7) **Osman Yiğit** başını iki yana sallayarak biraz bekledi, sonra **o** da acele adımlarla dışarı fırladı, kumanda köprüsünün merdivenlerini ıkına sıkına tırmandı. (s. 11)

7. örnek tümce “Osman Yiğit” adına “o” 3. tekil kişi adılı ile art gönderim yapılan sıralı bir tümcedir. Burada aynı tümce içinde kurulan yakın art gönderim ilişkisi görülmektedir.

(8) **Süvari** o tarafa dönüp bağırdı: (s. 16)

(9) “Bırak efendim, ne halt ederseniz edin, **ben** yokum bu işte!” (s. 16)

(10) Hapse **ben** gireceğim...(s. 16)

9 ve 10. örnekte “ben” 1. tekil kişi adılı “Süvari” adının art gönderim ögesi durumundadır. 9. örnekte konuşucunun kararlılığının vurgulanması maksadıyla kişi adılının yüzey yapıya özellikle taşındığını düşünmekteyiz. 10. örnekte de “ben” 1. tekil kişi adılı yine vurgu için kullanılmıştır.

3.1.1.2.3. Gösterme Adılı ile Yapılan Art Gönderim

İncelediğimiz öyküde *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar, burası, şurası, orası* gösterme adıları taranarak, bunların art gönderim ilişkisi kurduğu yapılar aşağıda örneklendirilmiştir.

(1) “**Eh kısımette ne yazılı ise o olur!**” (Ali, 2018, s. 13)

Şartlı bileşik bir tümce olan 2. örnekte, “o” işaret adılı, “Eh kısımette ne yazılı ise” şeklindeki yan tümcenin art gönderim ögesidir. Bu, aynı tümce içinde kurulan adıl art gönderimine, uygun bir örnektir.

(2) “**Çarkçıbaşı yine üst güvertedeydi. Hemen kaptanın yanına koştu:**

‘Hele şükür, lodos geliyor... Allah vere de fazla sert olmasa!’ dedi. Bunları söylerken gülümsüyor, yüzünün kalın derisi, kısa kesilmiş kır saçlarının dibine kadar kırışıyordu.” (s. 13)

2. örnek tümcedeki art gönderim ilişkisi, çarkçıbaşına ait olan “Hele şükür, lodos geliyor... Allah vere de fazla sert olmasa!” konuşma tümcesi ile “bunları” gösterme adılı arasındadır. Bu gönderim ilişkisi sayesinde, iki tümceden oluşan eski bilgi yinelenmeden anlatılmış, böylelikle uzun ifadeler yerine, onları işaret eden kısa ifadeler kullanılarak akıcılık sağlanmıştır.

(2) *“Birkaç bin sandık da Dört Yol malı var. İskenderun’dan aldık...”* (s. 14)

“Öteki, kurnaz kurnaz gülerек:

‘Canım başka, başka... Onu sormuyorum. Bizim için bir şey var mı diyorum!’ ”

(s. 14, 15)

2. örnekte “o” gösterme adılı belirtme durum eki alarak “onu” olmuştur. Gemide İskenderun’dan alınan birkaç bin sandık Dört Yol malı portakal olduğuna dair bilgi veren tümcenin gereksiz tekrarına fırsat vermemiş, anlatının yerini alarak tümcenin tamamına art gönderim yapmıştır.

(3) *“Halil Eğinli:*

‘Gemide başka portakal var mı?’ diye sordu.

‘Birkaç bin sandık da Dört Yol malı var. İskenderun’dan aldık...’

Öteki kurnaz kurnaz gülerек: ” (s. 14).

3. örnek, Süvari ve Halil Eğinli arasında geçen konuşmada “Halil Eğinli” adlı öykü kişinin adının yerine kullanılan “öteki” gösterme adılının art gönderim işlevini göstermektedir.

3.1.1.2.4. Dönüşlülük Adılı ile Yapılan Art Gönderim

Art gönderim yaparak bağdaşıklık sağlayan kendi dönüşlülük adılının Portakal öyküsündeki örnekleri aşağıdaki gibidir.

(1) *“İsmail her seferden dönüşte bir Köroğlu alır, eve gidip yıkandıktan sonra onu karısına uzatır, kendisi mindere kurularak, dinlerdi.”* (Ali, 2018, s. 8)

Dönüşlülük adılının yukarıdaki art gönderimsel kullanımında {-sI} tamlanan eki almış şekli, tamlayanı düşmüş bir tamlama oluşturacak şekilde “İsmail” adının art gönderimini oluşturmuştur. Bununla aynı amaca yönelik bir art gönderim ilişkisi bu

sefer de 2. örnekte yine “İsmail” adı ile aynı paragrafta geçen “kendisi” dönüşlülük adılı arasında gerçekleşmiştir.

(2) “**İsmail** yolda bir hayli düşündü: Eve ne götürebilirdi? ... Lohusa karısına en iyi hediye portakal olacaktı, bu mevsimde Akdeniz seferine çıkan gemilerin tayfaları uğradıkları limanlardan ucuz ucuz portakallar alır getirirlerdi. Fakat **kendisi** vinç başından ayrılamadığı, yanında da on parası olmadığı için bir şey alamamıştı.” (s. 17)

2. örnekteki “kendisi” dönüşlülük adılı, “İsmail” adına artgönderim yapmıştır. Bu şekilde bağdaşıklık sağlayan dönüşlülük adılı “o” 3. tekil kişi adılı anlamını yüklenerek özne görevini üstlenmektedir.

(3) “**Kaptan** bu sözleri hiç duymamış gibi: (s. 11)

‘Hep de havaleli mallar yükledik... Bakalım İstanbul’u nasıl bulacağız... Denizlerin kötü zamanı...’ diye devam etti, sonra; daha ziyade **kendi kendine** mırıldanıyormuş gibi.” (s. 11)

(4) “**Çarkçıbaşı ile ikinci kaptan**, birinci mevki salonuna gelmişler, yolculara telaşla tavsiyelerde bulunuyorlar, güya **kendi kendilerine** söyleniyorlarmış gibi:” (s. 13)

3. ve 4. Tümcelerde “kendi” dönüşlülük adılının ikileme şeklindeki kullanımları, “kaptan” ve “Çarkçıbaşı” adlarının art gönderimidir. Her iki tümcede de eylemin sözlüksel anlamı göz önüne alındığında, bu dönüşlülük adıları ile adlar arasındaki art gönderim ilişkisinin tamamen vurguyu arttırmak, anlamı pekiştirmek maksadıyla kurulduğu gözlemlenmiştir.

(5) “**Elli beş yaşındaki makine kendisiyle** aynı yaşta olan tekneyi sıtmaya tutulmuş gibi zangır zangır titretiyordu.” (s. 7)

5. örnekte, “kendisiyle” dönüşlülük adılı “elli beş yaşındaki makine” tamlamasının art gönderimidir.

(6) “**Yalnız içinde bir polisle bir sivilin ayakta durduğu Sahil Sıhhiye İdaresi’nin kayığı ile acenteyi getiren kayık** küçük bayraklarıyla **kendilerine** bir yol açmışlar, vapura yanaşmışlardı.” (s. 9)

6. örnek tümcede “Yalnız içinde bir polisle bir sivilin ayakta durduğu Sahil Sıhhiye İdaresi’nin kayığı” ile “acenteyi getiren kayık” kavramlarına “kendilerine” dönüşlülük adılının çokluk eki almış hali ile art gönderim yapılmıştır.

5. ve 6. örnekte “kendi” dönüşlülük adılının insan olmayan bir kavrama art gönderim yapması dikkat çekicidir. Örnekler incelendiğinde cansız varlıklara,

kişileştirme (teşhis) sanatıyla, insana ait özellikler yüklenmesi ve bu açıdan da dönüşlülük adının art gönderim yoluyla kullanımı olanaklı hale getirilmiştir.

(7) “**İkinci kaptan** o tarafa geldi, süvari yumuşak bir hareketle kolundan tutarak: ‘Asabileşme kaptanım, senin dediğin olsun!’ diye kamaraya sürüklemeye çalıştı. Sonra orada duran İsmail’i görerek: ‘Sen ne arıyorsun burada ulan!’ diye bağırды. Tokatlamak için üstüne yürürken birdenbire **kendini** topladı, elini cebine sokup bir onluk çıkardı, tayfanın eline sıkıştırdı.” (s. 16, 17)

7. örnekte dönüşlülük adlı “ikinci kaptan” adının art gönderimi olarak kullanılmıştır ve aynı tümcede olmamasına rağmen, tümceler arasında bağdaşıklık kurarak, anlam bütünlüğünü ve sürekliliği sağlamıştır.

3.1.1.2.5. Gösterme Sıfatı ile Yapılan Art Gönderim

Portakal adlı öyküde, bağdaşıklık sağlayan bir diğer gönderim unsuru olarak gösterme sıfatlarının da kullanıldığı belirlenmiştir. Aşağıdaki örneklerde, gösterme sıfatlarının adlarla kurduğu art gönderim ilişkileri ile eski bilgi yerine izleri yinelenmiştir.

(1) Kendisi daracık yerlerden, yatak denklery, sandıklar, girip çıkarken bir aralıkta sıkışıp kalan yolcular arasında yol bulup gelinceye kadar, kaptanın **salona inip köşeye** yerleştiğini görünce: (Ali, 2018, s. 10)

(2) “Tuzağı kurmuş bekliyor domuz herif!” diye homurdandı; sonra iri dudağını yalayıp ıslattı, yüzüne tatlı bir ifade vererek **o tarafa** yürüdü: (s. 10)

2. tümcede “o tarafa” sıfat tamlaması ile 1. tümcede, Osman Yiğit’in kaptanı gördüğü yer adına art gönderim yapılmıştır. Gösterme sıfatı kullanılarak yapılan bu art gönderim sayesinde, birinci mevki kamaralara ait olan salonu ve süvarinin Osman Yiğit’e yakalanmamak adına verdiği mücadeleyi anlatan tümcelerin tekrarının önüne geçildiği gibi metnin anlam bütünlüğü de korunmuştur. Böylece anlatının akıcılığına katkı sağlanmıştır.

(3) Sabahın kırağısı üzerlerine yağan **güverte yolcuları**, ıslak paltolarının yahut yorganlarının altında kımıldıyorlar, öksürüyorlardı. (s. 12)

(4) Bir nefer, kaputunu omuzuna atmış, yağlı tahtalar üzerine uzanmış yatan **bu erkekli, kadınlı, çocuklu kalabalığın** üstünden aşarak ayakyoluna varabilmek

için uğraşıyor, ak sakallı, sıska bir herif, yorganını sırtına sarmış cıgara içiyordu. (s. 12)

3. tümcede “güverte yolcuları” isim tamlamasına 4. tümcedeki “bu erkekli, kadınlı, çocuklu kalabalığın” şeklinde kurulmuş sıfat tamlaması art gönderim yapmıştır. Bu art gönderim ile gönderimin birincil ilkesi olan gereksiz tekrardan kaçınılmış aynı zamanda önceki tümcede sözü edilen güverte yolcularının kimlerden oluştuğuna dair bir açıklama ile anlatıma zenginlik katılmıştır.

(5) “**O gün öğleden sonra süvari ile ikinci kaptan, ellerinde dürbünleri ile, ikide birde ufukları seyretmeye başladır.**” (s. 12)

(6) “**Bu hal ertesi gün, daha ertesi gün de devam etti.**” (s. 12)

6. örnekte metin üretici, “bu hal” sıfat tamlamasıyla 5. örnekteki tümce dizisinin tamamına art gönderim yaparak eski bilgiyi yinelemek zorunda kalmadan kısa anlatımla çok bilgi aktarımı sağlamıştır.

(7) “*İkinci kaptanın nezareti altında iki yüz elli sandık bordadan aşağıya fırlatıldı, sonra gemi kâtibi avarya evrakını usulü dairesinde tanzim etti.*” (s. 14)

(8) “*Tüccar Osman Yiğit’in sigortadan üç bin sandık portakalın parasını alabilmesi için bu evrakın düzgün olması lazımdı.*” (s. 14)

Gösterme sıfatları ile yapılan art gönderimlerde gönderim yapılan varlığın adının yüzey yapıda ikinci kez söyleniyor olması, ilk bakışta burada bir gönderim olmadığı izlenimi yaratsa da yüzey yapıda tekrarlanan öge, gönderimin kendisi değil, önceki ifadelerde sözü edilen özelliklerinden birisidir. Dolayısıyla buradaki amaç ögenin tekrar edilmesi değil, daha önce söz edilen özelliğinin ön plana çıkarılmasıdır (Uzun, 1995, s. 49).

Buna göre, 7. tümcede “avarya evrakı” tamlaması sözcüğün bir özelliğini, kullanım şekline bağlı olarak türünü göstermektedir. Böylece “evrak” sözcüğü, 8. tümcede “bu” gösterme sıfatıyla yeniden anıldığında “avarya” ifadesinin tekrarına gerek kalmamıştır.

(9) “*Osman Yiğit’in navlun farkı olarak verdiği bin dokuz yüz yirmi lira ile birlikte, on bin yüz yetmiş lira tutuyordu.*” (Ali, 2018, s. 15).

(10) “*Eh, lostromosuna, serdümenine kadar pay verilecek olduktan sonra, bu rakam pek göz kamaştıracak bir şey sayılmazdı.*” (s. 15)

Metin üretici, 9. ve 10. örnekteki tümcelerde, “on bin yüz yetmiş lira” ifadesine “bu rakam” sıfat tamlaması ile art gönderim yaparak gönderimin kısa anlatımla çok bilgi aktarımı işlevini metnine yansıtmıştır.

3.1.1.2.6. İyelik Eki ile Yapılan Ardıl Art Gönderim

Bir metinde yaygın olarak kullanılan art gönderim unsurlarından biri olan iyelik eklerinin Portakal öyküsündeki örnekleri şunlardır:

(1) *İsmail, bacakları bir arşın kadar birbirinden ayrı, çıplak ayakları deve tabanı gibi sımsıkı güverteye, elleri dümene, gözleri limana yapışmış, hiç kımıldamadan duruyordu.* (Ali, 2018, s. 7)

(2) *Ona geçen sene Şile taraflarından İstanbul'a motörle mangal kömürü getirirken boğulan babası Musa Kaptan'ın adını koymuştu:* (s. 7-8)

1.tümcede adı geçen öykü başkışisi “İsmail” e “bacaklar-ı, ayaklar-ı, eller-i, gözler-i” adlarındaki 3. tekil kişi iyelik ekleri ile art gönderim yapılmıştır. Aynı tümce içindeki özne ile iyelik ekleri arasında yakın gönderim söz konusudur. Dolayısıyla gönderim ilişkisi ile kurulan anlam bağı, metin çözücü açısından son derece açıktır.

Bununla birlikte yine “İsmail” adına art gönderimde bulunan bir başka ifade de 2. tümcedeki “baba-sı” sözcüğündeki 3. tekil kişi iyelik ekidir. Ancak, bu defa, İsmail ve babası sözcükleri aynı tümcede olamadığı halde, üstelik aralarında başka tümceler bulunmasına karşın “baba-sı” adındaki iyelik ekinin “İsmail” e ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu, 1. tümce ile 2. tümce arasına girmiş olan diğer tümcelerde “o”, “onun” gibi adlarla İsmail adına art gönderimler yapılarak sağlanmıştır. Dolayısıyla 2. tümceye gelene kadar İsmail öznesi çeşitli gönderim ilişkileri ile sürekli olarak ön planda tutulmuştur. Böylece aralarında mesafe olmasına rağmen iki öge arasında anlam ilişkisi kurmak kolaylaşmıştır.

(3) *“Kısa boylu, kırmızı yüzlü, kır saçlı, küt burunlu biri olan süvari, tam kitapların tarif ettiği bir deniz kurdu idi.”* (s. 8)

(4) *“Sesi, ayazda kalmış gibi yırtık yırtık çıkıyor, gözlerinin uçlarından yanaklarına doğru yaşlar süzülüyordu.”* (s. 8)

3. tümcede betimlenen “süvari” ile 4. tümcenin başında kullanılan “ses-i” 3. tekil kişi iyelik eki arasında art gönderim ilişkisi bulunmaktadır. Böylece 2. tümcedeki sesin 1. tümcedeki süvariye ait olduğuna ilişkin bağ kurulmuştur.

(5) *“Osman Yiğit kalbi hızla çarparak yaklaştı, kor üstüne oturuyormuş gibi, döner iskemleye şöyle bir ilişti, yutkundu, derin bir nefes aldıktan sonra:* (s. 10)

(6) *‘Ocağına düştük kaptan’ diye boşandı, “üç bin sandık portakalım var! Bir haftadır yolunu gözleriz!’ ”* (s. 10)

“portakal-ım” daki 1. tekil kişi iyelik eki “Osman Yiğit” adına art gönderim yapmıştır.

(7) *Süvari Bey* gözlerinin kenarından süzülen yaşları elinin tersiyle sildi, yüzünü uzun uzun kaşıdı, sonra: (s. 11)

(8) “*Osman Yiğit*” dedi, “*hatırın için birkaç yüz sandık alırım, ama sintineye koyarım; başka yerim yok!*” (s. 11)

“hatır-ın” 2.tekil kişi iyelik eki ile “Osman Yiğit” e , “yer-im” 1. tekil kişi iyelik eki ile de “süvari” sözcüğüne art gönderim yapılmıştır.

(5) *Fakat İsmail Denizer de bir türlü gemiyi bırakıp gidemiyor, kâtibin yolunu gözlüyordu.* (s. 15)

(6) *Geçen sefer doğum masrafları için avans aldığından, artık para istemeye ne hakkı ne yüzü vardı ama eve de böyle büsbütün eli boş dönemezdi.* (s. 15-16)

6. tümcedeki “hak-k-ı”, “yüz-ü” ve “el-i” sözcüklerindeki 3. tekil kişi iyelik eki ile 5. tümcedeki “İsmail Denizer” adına art gönderim yapılmıştır. Böylece “İsmail Denizer’e ait olma” anlamı korunarak metnin anlam bütünlüğü ve akıcılığı sağlanmıştır.

İyelik eklerinin adlarla birlikte kullanıldığı art gönderim ilişkilerini örneklendirdiğimiz bu tümcelerin yanı sıra öyküde eylemsilere eklenerek sahiplik anlamı yüklenen art gönderim unsurları da tespit edilmiştir.

(7) *İsmail, bacaları bir arşın kadar birbirinden ayrı, çıplak ayakları deve tabanı gibi sımsıkı güverteye, elleri dümene, gözleri limana yapışmış, hiç kımıldamadan duruyordu. Görenler onun sanki nefesi kesilmiş bir halde çok mühim bir hadise, mesela karşıda taş evlerinin camları parlayan şehrin bir infilakla uçuvermesini yahut denizden büyük bir canavar çıkıp gemiyi yutuvermesini beklediğini sanırlardı.* (s. 7)

(8) *Hâlbuki hiç de böyle bir şeyi düşündüğü yoktu.* (s. 7)

“–DIK ve –(y)AcAk ekleri eylemlere eklenen, üzerlerine de iyelik eki alabilen sıfat-fiil ekleridir. –DIK veya –(y)AcAK üzerine gelen iyelik ekleri, eklendikleri eylemin öznesiyle ilişki kurarlar.” (Gülsevin, 2015, s.889). Öyküde çoğunlukla adlarla kullanılan iyelik eklerinin, sıfat fiil eki {– DIK} ile ad soylu sözcük grubuna geçen yan tümcelerde ve özellikle 3. tekil kişi için kullanıldığı birkaç örnek görülmektedir. Bu örneklerde sıfat eylemlere gelen iyelik ekleri ile eylemlerin öznesi arasında ilişki kurmuştur.

8. tümcede düşün{– DIK} sıfat fiili 3. tekil kişi iyelik eki alarak 7. tümcedeki “İsmail” adına art gönderim yapmaktadır. Metin üreticinin, akıcılığı bozmamak

amacıyla gereksiz tekrardan kaçınarak metinde önce “İsmail” adını sonra “onun” adılı ile “beklediğini” sıfat fiilini kullandığını görmekteyiz. Metin çözücünün, bu sırayı takip ederek 8. tümcedeki “düşün-düğ-ü” sıfat fiilindeki iyelik ekini önce “onun” adılına sonra da tümcelerin öznesi olan “İsmail” adına bağlayarak iletiyi çözmesi mümkün olmaktadır.

(9) *Fakat kendisi vinç başından ayırlamadığı, yanında da on parası olmadığı için bir şey alamamıştı.* (s. 17)

9. örnek tümcede “ayrıl-ma-dığ-ı” ve “ol-ma-dığ-ı” sıfat fillerindeki 3.tekil kişi iyelik eki önce tümcenin başındaki kendisi dönüşlülük adılına artgönderimde bulunmaktadır. Tümce düzeyindeki bu gönderim ilişkisi metinsel bütünlük açısından metin çözücü için yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle metin çözücünün tümce düzeyini aşarak metin düzeyine çıkması dolayısıyla da önceki paragrafta sözü edilen öykünün başkişisi “İsmail” e ulaşması yine gönderim yoluyla mümkün olmaktadır. Sonuç olarak, bu örnekte sıfat fiillerdeki 3. tekil kişi iyelik ekleri ile önce “kendisi” dönüşlülük adılına oradan da “İsmail” adına ulaşan bir art gönderim ilişkisi söz konusudur.

3.1.1.2.7. Kişi Ekleri ile Yapılan Ardıl Art Gönderim

Tümcelerde açıkça gösterilmediği halde özneyi belirginleştiren kişi eklerinin tamamı, öyküde art gönderim ögesi olarak kullanılmıştır. Anlatı tümcelerinde 3. tekil kişi eki ile 3. çoğul kişi ekleri kullanılırken konuşma tümcelerinde tüm kişi eklerinin kullanıldığı görülmektedir.

(1) “ ‘Okutacağım keratanın oğlunu!’ diye söylendi -Ø” (Ali, 2018, s. 8)

1. örnekte “okutacağım” yüklemindeki 1. tekil kişi eki konuşucuya aittir. İsmail tarafından dile getirilen bu tümcede {-Im} kişi eki ile “İsmail” e art gönderim yapılmıştır. Konuşmacıya ait yan tümcenin bağlandığı temel tümce ise anlatıcı tarafından aktarıldığı için “söylendi” yüklemindeki 3. tekil kişi sıfır biçimbirimi yine “İsmail” e art gönderim yapmaktadır.

(2) “*Konuşarak İsmail’in önünden uzaklaştılar.*” (s. 9)

2. örnek tümcenin yüklemindeki 3. çoğul kişi eki, Süvari ve İkinci kaptan öznelerine art gönderim yapmaktadır.

(3) “ ‘Öyle, inşallah selametle de gideriz!’ ” (s. 11)

3. örnek Süvari adlı öykü kişisine ait bir konuşma tümcesidir. Süvarinin kendi ile birlikte gemidekilere art gönderim yaparak “biz” öznesini belirginleştiren “gideriz” yüklemindeki 1. çoğul kişi ekidir.

(4) “ ‘Neyse selametle geldiniz ya!’ ” (s. 11)

4. tümcede “*geldiniz*” yüklemindeki 2. çoğul kişi eki ile süvari ile gemidekilere art gönderim yapılmaktadır.

(5) “ ‘Haydi *çek* *Ø* arabanı!’ ” (s. 17)

Türkçede 3. tekil kişi emir kipi ile çekime girdiğinde ek almaz. Dolayısıyla 5. örnekteki tümcenin “İsmail”e art gönderim yapan yüklemi, sıfır biçimbirim ile gösterilmiştir.

3.1.1.2.8. Belirtme Durumu Eki ile Yapılan Art Gönderim

Metindeki tümceler içerisinde ve tümceler arası ilişkilerin kurulmasında önemli görevler üstlenen bir diğer art gönderim ögesi de belirtme durum ekidir.

(1) “*İkinci kaptan ise inadına uzun, sarı, sıska bir şeydi. Kasketini kulaklarına kadar geçirmiş, şubat ayında buralarda hava pek soğuk olmadığı halde, kaputunun yakasını kaldırmıştı.*” (Ali, 2018, s. 9).

1. örnekte “kasketi-n-i” sözcüğündeki nesneyi geçişli hale getiren belirtme durum eki, hem nesne ile yüklem arasındaki geçişi sağlamış hem de önceki tümcenin öznesine ait bir nesneyi belirtili hale getirdiği için tümceler arası bağlantıyı kurmuştur.

(2) “ ‘Hele şükür, lodos geliyor... Allah vere de fazla sert olmasa!’ dedi. *Bunları* söylerken gülümsüyor, yüzünün kalın derisi, kısa kesilmiş kır saçlarının dibine kadar kırışıyordu.” (s. 13).

2. örnekte “bunlar-ı” gösterme adındaki belirtme durum eki tümce içi ve tümceler arası art gönderim ilişkisi kurmaktadır. Burada önceki tümcenin yerine kullanılan gösterme adının belirtme durum eki alması eski bilgiyi tekrar edilmeksizin belirtili hale getirmiş ve nesne-yüklem ilişkisini kurmuştur.

3.1.1.2.9. İlgi Eki ile Yapılan Art Gönderim

Öyküde {-ki} eki, sadece bir yerde art gönderim yaparak ilgili adın yerine kullanılmıştır.

(1) “ ‘... *Muamele* tamam mı?’ ”

Kâtip:

‘Bizimki tamam!’ diyerek bir deste kâğıdı gösterdi.” (s. 14).

Örnekte {-ki} ekinin “muamele” sözcüğünün anlamını kapsayacak şekilde bu adın yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu art gönderim ilişkisi ile sözcük tekrar edilmeden anlamı yinelenmiştir. Böylece tekrarlardan arındırılan metin okuyucu açısından daha akıcı bir duruma getirilmiştir.

3.1.2. Değiş-tir-im

Bir metinde ada bağı, eyleme bağı ve tümceye bağı olmak üzere üç farklı değıştirim unsuru yer alabilmektedir. Portakal adlı öyküde her üç değıştirimin de gerçekteştiğı tespit edilmiştir.

(1) “ ‘Ben göremedim yahu!’ diyordu. Bu, **gemi süvarisi** idi.” (Ali, 2018, s. 8).

“İkinci kaptanın ince titrek sesi: ...” (s. 8).

“İkisi de kumanda köprüsünün ön tarafına geldiler, dürbünlerini gözlerine yerleştirerek limanı ve orada sıra sıra dizili duran kara mavnaları uzun uzadıya araştırdılar.” (s. 8).

1. örnekte “**gemi süvarisi**” ve “ikinci kaptan” adları yerine kullanılan “ikisi” sözcüğü ile ada bağı değıştirim yapılmıştır.

(2) “Salonun daracık kapısında yan dönüp şunu bunu iteleyerek güç halle içeri girebilen şişman kırmızı yüzlü adam, **süvari**yi bir köşede yalnız başına oturmuş, pencereden dışarıyı süzer görünce duraladı, demin onu kumanda köprüsünde görmüş, el sallamış ama **öteki** görmemezlikten gelmişti.” (s. 10).

2. örnekteki uzun ve sıralı tümcede özne ve nesne görevindeki sözcükler metnin anlam bütünlüğü açısından yinelenirken kişi adları, kişi adları gibi gönderim unsurlarından yararlanılarak bağdaşıklık sağlanmıştır. Bununla birlikte metinde “süvari” adı yerine “öteki” sözcüğü kullanılarak ada dayalı değıştirim yapılmış böylece metin bağdaşıklığının yanında metnin sürekliliğı de korunmuştur.

(3) *“İkinci kaptanın ince, titrek sesi, **süvarinin** boğuk, yırtık bağırıışlarına karışıyordu; içeride oldukça ateşli bir münakaşa vardı. Ara sıra **birisi** masaya vuruyor, kapı aralanıyor, **birisi** dışarı çıkmak istiyor, sonra kolundan yakalanıp içeri çekiliyordu.” (s. 16).*

3. örnekte iki defa yinelenen “birisi” sözcükleri ile önceki tümcede sözü edilen ateşli münakaşanın tarafları “ikinci kaptan” ve “süvari” adlarına değıştirim yapılmıştır.

(4) “*Süvari Bey gözlerinin kenarından süzülen yaşları elinin tersiyle sildi, yüzünü uzun uzun kaşı, sonra:*

‘Osman Yiğit’ dedi, ‘hatırın için birkaç yüz sandık alırım, ama sintineye koyarım; başka yerim yok!’

‘Yapma be kaptan, sintinede portakal gider mi? Sabaha varmadan çürür!’ ” (s. 11).

4. örnekte Süvari Bey ile Osman Yiğit arasında geçen bu konuşmadaki, Süvari Bey’in “koyarım” eylemi ile Osman Yiğit’in tümcesindeki “yapma” eylemi arasında değiştirim ilişkisi gözlemlenmiştir. Böylece, değiştirim ögelerinden biri olan yapmak eyleminin olumsuzu kullanılarak eyleme dayalı değiştirim yapılmıştır.

(5) “ *‘Neyse selametle geldiniz ya!’*

‘Öyle, inşallah selametle de gideriz!’ ” (s. 11).

5. örnekte Süvari ve Osman Yiğit arasında geçen konuşma tümceleri arasındaki bağıntı değiştirim yoluyla kurulmuştur. Burada “öyle” sözcüğü “Neyse selametle geldiniz ya!” tümcesinin tamamı ile değiştirime girmiş böylece tekrara gerek kalmadan tümceye dayalı değiştirim gerçekleşmiştir.

Portakal adlı öyküde ögelerin yinelenmesi, daha çok gönderim ilişkisi kurularak yapıldığından değiştirime dayalı bağdaşıklık unsurları yukarıdaki örneklerle sınırlı kalmıştır.

3.1.3. Eksiltili Yapılar

Eksiltili tümce kullanımında, özne, yüklem, nesne veya tamlayan eksiltisi görülmektedir. İncelenen öyküde tespit edilen eksiltili yapı örnekleri başlıklar halinde verilmiştir.

3.1.3.1. Özne Eksiltili Yapılar

(1) “*Kendisi okumamıştı ama **tütünden aldığı karısı** tahsilli idi. Hem birkaç sene mektebe **gitmiş**, hem de öteki işçi kızlarla beraber okuyup yazmaya merak **salmıştı**.*” (Ali, 2018, s. 8)

1. örneğin ikinci tümcesinde özne eksiltisi bulunmaktadır. Tümcedeki eksik öznenin anlam değeri “gitmiş” ve “salmıştı” eylemlerindeki 3. tekil kişi eki ile tamamlanmaktadır.

(2) “**İkinci kaptan** ise inadına uzun, sarı, sıska bir şeydi. Kasketini kulaklarına kadar geçirmiş, şubat ayında buralarda hava pek soğuk olmadığı halde, kaputunun yakasını **kaldırmıştı**.” (s. 9).

2. örnekteki birinci tümcenin öznesi “ikinci kaptan”, ikinci tümcenin eksiltilmiş öznesidir.

(3) “Konuşarak **İsmail’in** önünden uzaklaştılar. Delikanlı arkalarından bir göz attı... Hâlbuki onun asıl işi vinççilik olduğu için, gemi bir limandan ayrılınca, öteki limana varıncaya kadar başaltı kamarasında yatıp **uyumalıydı**.” (s. 9)

3. örnekte “İsmail” adı ikinci tümcede delikanlı eş göndergesi ile yinelenmiş ancak üçüncü tümcede eksiltili özne olarak yüzey yapıya çıkarılmaya gerek duyulmamıştır.

(4) “Vapur makinelerini istop edip olduğu yerde, suların akışına kapılarak ağır ağır dönerken, **bir sürü kayık**, sanki bir anda peyda oluvermişler gibi, geminin etrafını sardı. Fakat aşağıya uzatılan iskeleye **yanışmıyorlar**, biraz açıkta duruyorlardı.” (s. 9).

4. örnekteki tümcede özne görevinde, önce “bir sürü” belgisiz sıfatıyla çokluk anlamı yüklenmiş “kayık” adını özne görevinde kullanıldığı görülmektedir. Sonraki tümcede ise özne eksiltisi yapıldığı ancak 3. çoğul kişi eki almış eylemler sayesinde anlam bütünlüğünün bozulmadığı gözlenmektedir.

(5) “**İsmail** yarım saat daha bekledi. Sonra korkak adımlarla yukarıya **çıktı**. Her merdivenden sonra beş on dakika **bekliyor**, daha ileriye gitmeye cesaret **edemiyordu**. Nihayet kaptan köprüsüne kadar **çıktı**. Hemen merdiven başında telgrafın yanında kazık gibi **durdu kaldı**.” (s. 16).

5. örnekte açık özne olarak birinci tümcede belirtilen “İsmail” adı sonraki tümcelerde gereksiz tekrarın ve dolayısıyla sıkıcılığın önüne geçilmesi amacıyla eksiltili özne durumundadır.

Türkçenin eklemeli bir dil olması dolayısıyla yükleme gelen kişi ekleri tümcede özne kullanımının gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır. Öyküdeki birçok tümcede adıl olmamasına rağmen metnin devamlılığı eylemlere gelen kişi ekleri ile sağlanmıştır. Bu sebeple özne eksiltili yapılara öyküde sıklıkla yer verilmiştir.

Ancak {- (y)Inca}, {- (y)ken}, {-DİkÇA}, {-Ir}, {-mAz} gibi zarf fiillerle kurulmuş yan tümce ile temel tümcenin öznesi her zaman aynı olmamaktadır. “Aynı olduğu durumlarda öznenin iki kez tekrar edilmesi sözdizimsel olarak kısıtlanmıştır, yani belirteç yantümcesinin öznesi açık olarak ifade edilmeyen ADIL olmaktadır.

Özneler farklı olduğu durumlarda ise, ulaçlı eylemin üzerinde herhangi bir uyum eki olmadığından özne açıkça ifade edilmek zorundadır.” (Çeltek, 2008, s. 23).

(6) “**Biz yaklaştıkça** da hava kararıyor...” (Ali, 2018, s. 9).

Buna göre, 6. örnekte temel tümce ile yan tümcenin öznesi farklı olduğundan yan tümcenin öznesi görevindeki “biz” adılının tümceden eksiltilmesi mümkün olmamaktadır.

3.1.3.2. Yüklem Eksiltili Yapılar

İncelenen öyküde yalnızca iki tümcede yüklem eksiltisi tespit edilmiştir. Edebi metinlerde özellikle karşılıklı konuşma tümcelerindeki yüklem eksiltili yapılar metne akıcılık kazandırmak maksadıyla kullanılmaktadır.

(1) “ ‘*Şu bizim portakallar...’ diyecek oldu.* ” (Ali, 2018, s. 11).

(2) “ ‘*İnşallah gelecek sefere...’ dedi.* ” (s. 11).

“Süvari” ve portakallarını onun gemisine yükletmek isteyen “Osman Yiğit” arasında geçen konuşmadan alıntılanan 1. ve 2. tümcede yüklem eksiltisi görülmektedir. Metin çözücü, tümcenin kurucu ögesi olan ancak yüzey yapıda belirtilmemiş yüklemi durum bağlamından çıkarmaktadır.

3.1.3.3. Nesne Eksiltili Yapılar

Portakal adlı öyküde nesne eksiltisi yalnızca iki tümcede gözlenmiştir.

(1) “ ... **Portakallar** sandığa gireli on beş gün oluyor. On gündür de rıhtımda bekliyor, bu sabah mavnaya yüklettim... ” (Ali, 2018, s. 11).

1. örnekte mavnaya yükletilen portakallar tümcede belirtilmediğinden burada nesne eksiltisi yapılmıştır.

(2) “ Birkaç bin sandık da **Dörtyol malı** var. İskenderun’dan aldık... ” (s. 14)

2. örnekte İskenderun’dan alınan “Dörtyol malı” portakal ikinci tümcede nesne olarak kullanılmamıştır dolayısıyla da nesne eksiltili yapı ortaya çıkmıştır.

3.1.3.4. Tamlayan Eksiltili Yapılar

Öyküde gözlenen bir diğer eksilti de tamlayan eksiltisidir ve öykü genelinde, özellikle tamlayanın adıl olduğu durumlarda eksiltiye başvurulmuştur.

(1) “*Kısa boylu, kırmızı yüzlü, kır saçlı, küt küt burunlu biri olan **süvari**, tam bir deniz kurdu idi. **Sesi** ayazda kalmış gibi yırtık yırtık çıkıyor, gözlerinin uçlarından yanaklarına doğru yaşlar süzülüyordu.*” (Ali, 2018, s. 8).

1. örnekte “Ses-i” tamlananı ikinci tümcede tek başına kullanılmıştır. 1. tümcede sözü edilen süvari adı tamlayan eksilteli kullanımın anlam bütünlüğünün bozulmasını engellemiştir. Böylece “süvarinin/onun sesi” gibi bir yapıya gerek kalmadan tekrarın önüne geçilmiştir.

(2) “*...Allah çoluğumuza çocuğumuza acıyor herhalde...*”

Tamlanan ekine gelen iyelik ekleri tamlayan durumundaki adıl kullanımının gerekliliğini azaltır. Buna göre, 2. örnekte tamlayan eksiltisi gereği, tamlayan görevindeki “bizim” adılı kullanılmamıştır.

(3) “*‘Osman Yiğit’ dedi, ‘hatırın için birkaç yüz sandık alırım ama sintineye koyarım; başka yerim yok!’*” (s. 11).

3. örnekte karşılıklı konuşmadan alınan bir tümce bulunmaktadır. Burada konuşucu önce “Osman Yiğit” adlı kişiye adıyla hitap etmekte sonra da “hatırın” diyerek senin tamlayanı eksiltilmiş bir tamlamanın sadece tamlananı kullanmaktadır.

(4) “*Konuşarak İsmail’in önünden uzaklaştılar. Delikanlı arkalarından bir göz attı. ‘İnşallah aradığınız çıkmaz!’ diye söylendi. Bugün bu üçüncü vardiyası idi.*” (s. 9).

4. örnekteki metin gerek gönderim gerekse yineleme yapılarak bağdaşıklığı sağlanmış tümcelerden oluşmaktadır. Buna göre birinci tümcede geçen “İsmail” adı yinelenerek ikinci tümcenin öznesi olan “delikanlı” sözcüğüne bağlanmış, aynı tümcenin yüklemdeki 3. tekil kişi eki ile de “İsmail” e art gönderim yapılmıştır. Bu şekilde İsmail, delikanlı ve 3. tekil kişi etrafında kuvvetlenen anlam bütünlüğü, metin üreticinin üçüncü tümcedeki eksilteli tamlayan kullanımına zemin hazırlamıştır. Bu kullanımı destekleyen bir diğer yapı da tamlayanı eksiltelen tamlamada, tamlananın aldığı iyelik ekidir. “vardiya-sı” tamlananı 3. tekil kişi iyelik eki ile zaten “İsmail” e art gönderim yaparak metin bağdaşıklığına katkı sağlamaktadır.

3.1.4. Bağıntı Ögeleri

Portakal adlı öykünün bağlama ögeleri; eklemeli, ayırıcı, karşıtlık, koşul, sebep-sonuç ve zaman ilişkilerine göre sınıflandırılmıştır. Metinde çok sayıda bağlama ögesi

tespit edildiğinden, bunların önce toplam sayıları belirtilmiş daha sonra her bir bağlama ögesi için iki örnek verilmiştir.

3.1.4.1. Eşitlik Bildiren Bağıntı Ögeleri

Metinde 2 “ile” bağlacı, 6 “ve” bağlacı, 2 “hem... hem” bağlacı, 1 “ne... ne” bağlacı ve 21 “de” bağlacı olmak üzere toplam 31 eklemeli bağlama ögesi yer almaktadır.

(1) “O gün öğleden sonra süvari **ile** ikinci kaptan, ellerinde dürbünleri ile, ikide birde ufukları seyretmeye başladılar.” (s. 12)

(2) “Çarkçıbaşı **ile** ikinci kaptan, birinci mevki salonuna gelmişler, yolculara telaşla tavsiyelerde bulunuyorlar, güya kendi kendilerine söyleniyorlarmış gibi:” (s. 13)

1. ve 2. örnekte “ile” bağlacı görevdeş iki sözcük arasında eşitlik sağlamak amacı ile kullanılan bağlama ögesidir.

(3) “Gözlerinin altı da, içi su dolu kesecikler gibi şişmiş **ve** yanaklarına doğru sarkmıştı.” (s. 8-9)

(4) “Bütün aralıklar **ve** ambarlar portakal sandıkları ile dolduğu için yolcuların üstü örtülü bir yer bulmaları pek zordu.”(s. 13)

“Ve” bağlacı 3. örnekteki sıralı tümcenin yan tümcesini esas tümceye ekleme görevinde kullanılmış 4. örnekte ise sözcükler arasındaki eşitlik anlamını yaratmıştır.

(5) “Çocuğun hem adını hem de soyadını birlikte söyledikçe oğlan gözünde büyüyordu.”(s. 8)

(6) “**Hem** birkaç sene mektebe gitmiş **hem** de öteki işçi kızlarla beraber okuyup yazmaya merak sardırmıştı.”(s. 8)

5. ve 6. tümcede “hem...hem” bağlacı, bağlaçların sözcükler ve tümceler arasındaki anlam ilişkisini kurma görevine uygun örnekler sergilemektedir.

(7) “Geçen sefer doğum masrafları için avans aldığından, artık para istemeye **ne** hakkı **ne** de yüzü vardı ama, ve de böyle büsbütün eli boş dönemezdi.”(s. 16)

Metinde yalnızca bir yerde kullanıldığı için bağlama görevi üstlenen “ne...ne” bağlacı, 7. örnekle sınırlı kalmıştır.

(8) “Hele şükür, lodos geliyor... Allah vere **de** fazla sert olmasa!”(s. 13)

(9) “İkinci kaptanla vapur kâtibi **de** oradaldı.” (s. 14)

“de” bağlacı 9. Örnekte olduğu gibi genel kullanımı ile ekleme, eşitlik ilişkisiyle sözcükleri ve tümceleri bağlama görevine sahiptir. Bununla birlikte 10. örnekteki gibi gereklilik ve dilek-şart kipi ile çekime girmiş bir tümceyi sonraki tümceye bağlayarak sebep-sonuç ilişkisi de kurabilmektedir.

3.1.4.2. Ayırıcı Bağıntı Ögeleri

Metinde ayırıcı bağıntı ögesi olarak “yalnız” ve “yahut” bağlaçları kullanılmıştır.

(1) *“Yalnız içinde bir polisle bir sivilin ayakta durduğu Sahil Sıhhiye İdaresi ’nin kayığı ile, acenteyi getiren kayık, küçük bayraklarıyla kendilerine bir yol açmışlar, vapura yanaşmışlardı.”* (s. 9).

“Yalnız” bağlacı tümceler arası bağlantıyı kurarken, 1. örnekte olduğu gibi, dikkatin öne çıkarılması gereken kavramlar üzerinde yoğunlaşılmasını da sağlamaktadır.

(2) *“Sabahın kırağısı üzerlerine yağan güverte yolcuları, ıslak paltolarının yahut yorganlarının altında kımıldıyorlar, öksürüyorlardı.”*(s. 12)

2. örnek seçenekli bir önermenin dikkat çekme işleviyle aktarılmasını sağlamıştır.

3.1.4.3. Karşıtlık Bildiren Bağıntı Ögeleri

Metindeki yapıları karşıtlık anlamına göre ilişkilendiren bağlaçlardan “ama” 9 yerde, “fakat” 5 yerde ve “hâlbuki” 2 yerde görülmüştür.

(1) *“Kendisi okumamıştı **ama** tütünden aldığı karısı tahsilli idi.”*(s. 8)

(2) *“Kaptan altı şiş gözlerini yarı kapayarak salondakileri süzdü, dudaklarının arasından, ‘İskenderun’da fazla mal çıktı, iki gün bekledik... **Ama** gemi de yükünü aldı...’ dedi.”* (s. 10)

1. örnekte “ama” bağlacının karşıt anlamlı tümceler arasındaki bağı kurduğu gözlenmiştir. 2. örnekte ise bu bağlacın, karşıt anlamlı tümceleri sebep-sonuç ilgisi kurarak ilişkilendirdiği tespit edilmiştir.

(3) *“Hemen bunların arkasından başka bir sandal daha geldi, pek şişman ve kırmızı yüzlü biri acele, **fakat** alışkın hareketlerle iskelenin iplerine yapıştı, yuvarlanır gibi yukarı çıkmaya başladı.”*(s. 9-10)

(4) “İsmail biraz durduktan sonra, bir korkuya kapıldı, hemen geldiği gibi dönüp gitmek için ayağını merdivene attı. **Fakat** bu sırada karanın kapısı arkasına kadar açıldı.” (s. 16)

“Fakat” bağlacı, 3.ve 4. örnekteki kullanımına göre, tümce içinde veya tümceler arasında karşıtlık ilişkisi kurarken tümcenin başında yer alabilen bir bağıntı ögesidir. Özellikle 4. Örnekte yer alan “fakat” bağlacı dikkat ve şaşırtma işlevleriyle okuyucunun metinden kopmamasını sağlamış, olay örüntüsünün bağdaşıklığını bu yolla devam ettirmiştir.

(5) “**Hâlbuki** hiç de böyle büyük şeyler düşündüğü yoktu.” (s. 7)

(6) “**Hâlbuki** onun asıl işi vinççilik olduğu için, gemi bir limandan ayrılınca öteki limana varıncaya kadar başaltı kamerasında yatıp uyumalıydı.” (s. 9)

Genellikle tümceler arasında karşıtlık ilgisi kuran “hâlbuki” bağlacı, tümcelerin başında da yer alabilmektedir.

3.1.4.4. Koşul Bildiren Bağıntı Ögeleri

(1) “Ya adamakıllı kötü bir deniz yaparsa?” (s. 13).

“ya” bağlacı, 1. örnekteki gibi, koşul tümcelerinde kullanıldığında tümceye olasılık anlamı verir. Bu bağlaç öyküde 1 yerde geçmektedir.

(2) ‘Patlama yahu... Limana varınca anlarız! **Eğer** bir şey varsa acenteden evvel gelirler!..’ (s. 9)

Bağlaçların yanı sıra ilgeç ve belirteç türünden sözcüklerin de dilsel yapıları ilişkilendirmede rol oynamaktadır. Buna göre, metinde şart eki {-sA} ile birlikte koşul anlamını kuvvetlendiren “eğer” sözcüğünün bağlama ögesi olarak 1 yerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

3.1.4.5. Sebep-Sonuç Bildiren Bağıntı Ögeleri

Metinde bağlama ögesi olarak, eylemsilerle birlikte kullanıldığında sebep-sonuç ilgisi kuran “için” ilgecinin kullanıldığı görülmektedir.

(1) “Tüccar Osman Yiğit’in sigortadan üç bin sandık portakalın parasını alabilmesi **için** bu evrakın düzgün olması lazımdı.” (s. 14)

(2) “Fakat kendisi vinç başından ayrılmadığı, yanında da on parası olmadığı **için** bir şey alamamıştı.” (s. 17).

1. ve 2. örnekte “için” ilgeci yan tümce ve ana tümce arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin kurulmasını sağlayan bağdaşıklık ögesidir.

3.1.4.6. Zaman Bildiren Bağıntı Ögeleri

Öyküde, tümceleri zaman açısından birbirine bağlayarak onlara öncelik, sonralık, sürerlik, bitmişlik gibi anlamlar yükleyen “evvel”, “şimdi”, “sonra”, “ara sıra”, “nihayet” gibi bağıntı ögeleri bulunmaktadır.

- (1) “*Güneşin biraz **evvel** battığı, denizle bulutların karıştığı yerde...*” (Ali, 2018, s. 7).
- (2) “*... on beş gün **evvel**, bu son sefere çıkacakları gün doğan oğlunu düşünüyordu.*” (s. 7).
- (3) “***Şimdi** kendi kendine ağzını kimildatmadan mırıldanıyordu.*” (s. 8).
- (4) “*Onun için **şimdi** Osman Yiğit’in denize atılmış gibi görünüp Halil Eğinli’ye satılan portakallarını o boşaltmıyordu.*” (s. 15).
- (5) “*İkinci kaptanın nezareti altında iki yüz elli sandık bordadan aşağıya fırlatıldı, **sonra** gemi kâtibi avarya evrakını usulü dairesinde tanzim etti.*” (s. 14).
- (6) “*‘Tuzağı kurmuş bekliyor domuz herif!’ diye homurdandı; **sonra** iri dudağını yalayıp ıslattı, yüzüne tatlı bir ifade vererek o tarafa yürüdü.*” (s. 10).
- (7) “***Ara sıra** çarkçıbaşı da geliyor, o da cenup batıya, cenuba bakıyordu.*” (s. 12).
- (8) “***Ara sıra** koridorlarda iki tarafa tutuna tutuna sarhoş gibi yürüyen dağınık saçlı kadınlar görülüyordu.*” (s. 13).
- (9) “***Nihayet** oradan geçen kamarotlardan birine sordu.*” (s. 16).
- (10) “***Nihayet** kaptan köprüsüne kadar çıktı.*” (s. 16).

Öykülerde anlatı zamanı olarak geçmiş zaman ve geçmişte sürerlilik yapıları kullanılmaktadır. Dolayısıyla öyküde anlatılan olay ve durumların doğru sırayla aktarımı, metin çözücünün metni doğru kavraması ve anlamlandırması açısından büyük önem taşımaktadır. Öykünün kurgusundaki düzen ve akışın sırayla aktarılması için de yukarıdaki gibi zaman bildiren bağıntı ögelerinin tümceler arası bağlantıyı kurması gerekmektedir.

3.1.5. Benzerlik/Koşutluk

İncelediğimiz öyküde içeriği değiştirilerek koşutluk oluşturan farklı işlevde yapılar tespit edilmiştir.

(1) *Karısı Hayriye hiç kekelemeden, hafızlar gibi başını sallayarak, önce resim altlarını, sonra destanları, sonra makaleleri, haberleri, tefrika romanları, acayip, hatta biraz yanık bir makamla okur, bu sırada İsmail de, dudaklarının kenarında müphem bir çizgi, anlasın anlamasın, arada bir kahkaha atarak dinler, harp vaziyetine ait yerleri tekrarlatır, vapurda güverte yolcularından, yahut izinden dönen neferlerden dinlediği mütalaaları, birbirine karıştırıp anlatır, “gidişat iyi değil gibi Hayriye!” der, susardı.* (s. 8)

Birleşik ve sıralı tümce yapılarının kullanıldığı 1. örnekte, “başını salla-y-arak”, “kahkaha at-arak”, “birbirine karıştır-ıp” gibi, eylemin nasıl yapıldığını anlatan, ulaçlı belirteç öbekleri ile koşutluk sağlanmış böylece metnin akıcılığı arttırılmıştır. “resim alt-lar-ı-nı”, “destan-lar-ı”, “makale-ler-i”, “haber-ler-i”, “tefrika roman-lar-ı” gibi çokluk ve belirtme durum eki almış nesne görevindeki sözcükler de aynı tümcede koşutluk sağlayan yapısal yinelemeler içermektedir. “okur”, “dinler”, “tekrarlatır”, “anlatır” ve “der” gibi, {-Ar} geniş zaman ve 3. tekil kişi eklerini alarak çekime girmiş yüklemlerde de koşutluk ilişkisi görülmektedir.

Çok sayıda dilsel öge kullanılarak kurulmuş, ilk bakışta karmaşık gibi görünen ve uzun bir dizilişe sahip olan bu tümcede, koşutluk unsurları ile bağdaşıklık sağlanmış, dolayısıyla da metin; anlaşılabilirliği, akıcılığı ve sürekliliği olan bir bütün haline getirilmiştir.

(2) *Kumanda köprüsündeki genç mülazım kaptan, ne yapacağını bilemiyor, denize yuvarlanan iki sandık portakal için aşağıda kıyametler koparan Osman Yiğit’e şaşkın gözle bakıyordu. Sabah kırağısı üzerlerine yağan güverte yolcuları, ıslak paltolarının yahut yorganlarının altında kımıldanıyor, öksürüyorlardı. Bir nefer, kaputunu omuzuna atmış, yağlı tahtalar üzerine uzanmış yatan bu erkekli, kadınlı, çocuklu kalabalığın üstünden aşarak ayakyoluna varabilmek için uğraşıyor, ak sakallı, sıska bir herif, yorganını sırtına sarmış cigara içiyordu.* (s. 12)

2. örnekteki sıralı tümcelerin tamamında, içerikleri farklı ama sıfat tamlaması yapısındaki özneler koşutluk oluşturmuştur.

Bağımlı sıralı tümcelerin yüklemine birden fazla kip eki aldığı durumlarda, yüklem eki ortaklığından dolayı birinci tümcenin yüklemi tek kiple, ikinci tümcenin yüklemi ise, anlamını birinci tümceye aktaracak şekilde, her iki kiple çekime girebilir. Metindeki “bilemiyor-bakıyordu”, “kıınıldanıyor-öksürüyorlardı”, “uğraşıyor-içiyordu” şeklinde eşleştirdiğimiz yüklemelerin 1. tümcede şimdiki zaman eki -yor ile ikinci tümcede ise şimdiki zaman eki {-Iyor} ve hikâye kipi {-DI} ile çekime girerek koşutluk sağladığı tespit edilmiştir. Böylece bağımlı sıralı tümcelerin yüklemlerindeki {-DI} zaman ekinin gereksiz tekrarından kaçınılmış ve koşut yapıdaki yüklemelerin yinelenmesiyle metnin sıkıcı olması engellenmiştir.

(3) *Ara sıra **birisi** masaya **vuruyor**, kapı **aralanıyor**, **birisi** dışarı çıkmak **istiyor**, sonra kolundan yakalanıp içeri **çekiliyordu**.* (s. 16)

Yukarıda, yüklem eklerinin ortaklığı ile oluşturulmuş, sıralı bir tümce örnek alınmıştır. Metinde “birisi” değıştirim öğelerinin yinelenmesi ve “vuruyor”, “aralanıyor”, “istiyor” yüklemlerindeki şimdiki zaman ve özellikle birleşik yapılarda sürerlilik görünüşünü aktaran{-Iyor} ekinin tekrarı koşutluk yaratmıştır. Ayrıca tümcenin son yüklemi olan “çekiliyordu” da diğerlerindeki gibi {-Iyor} eki koşutluğu devam etmektedir. Diğer eylemlerde derin yapıda bırakılan hikâye bileşik zaman eki son eylemde yüzey yapıya çıkarılmıştır.

(4) *Bu aralık ufak tefek, **çil yüzlü**, **incecik burunlu**, **yakası kürkklü paltolu bir adam** dar merdivenden inmeye çalışanları itip arkalarına baktırarak vapura girdi, süvarinin kamerasına çıktı.* (s. 14)

4. örnek tümcede {-IU} eki ile kurulmuş sıfat tamlamalarının yinelenmesi ile koşutluk sağlanmıştır.

(5) *Bir manavın önünde durdu, en irilerinden tanesi yirmişer kuruşa on tane portakal aldı, mendiline koyup bağladı, oradan geçen bir gazeteciden de bir Köroğlu istedi, katlayıp cebine yerleştirdi, sonra biraz ilerideki bekleme yerine giderek Beşiktaş tramvayını gözlemeye başladı.* (s. 17)

5. örnekte yazarın, görülen geçmiş zaman eki {-DI} almış, 6 çekimli eylem kullanarak kurduğu sıralı bir tümce bulunmaktadır. Bu uzun sıralı tümcede koşutluk dur-du, al-dı, bağla-dı, iste-di yerleştirdi, başla-dı eylemleri ile sağlanmıştır. Bu eylemler arasındaki bağı kuran koşutluk ilişkisi; okuyucu için, hem akıcılığı sağlamak hem de öykü kişinin gerçekleştirdiği her eylemin ardından gerçekleşecek yeni eylemin ne olacağına dair bir merak uyandırmak adına, metnin sürükleyiciliğini arttırmıştır.

3.1.6. Kip, Zaman ve Görünüş

Öyküdeki kurmaca olay ve durumların anlatı zamanı art sürerlidir. Olaylar ve durumlar geçmiş zaman anlatımı içinde kronolojik bir sırayla aktarılmıştır.

(1) “İsmail hiç kımıldamayan gözlerini artık iyice yaklaştıkları limana dikmiş dururken, arkasından ayak sesleri **duydu**.” (Ali, 2018, s. 8).

(2) “Osman Yiğit başını iki yana sallayarak biraz **bekledi**, sonra o da acele adımlarla dışarı **fırladı**, kumanda köprüsünün merdivenini ıkına sıkına **turmandı**.” (s. 11).

1. ve 2. örnekte bilinen geçmiş zaman ile çekimli “duy-du”, “bekle-di”, “fırla-dı” ve “tırman-dı” eylemleri, anlatıcının durum betimlerken kullandığı yalın zamanlı eylemlere örnek oluşturmaktadır. Geçmiş zaman anlamına sahip olmalarının yanında görünüş açısından “duydu” eylemi sürmezlik “bekledi”, “fırladı” ve “tırmandı” eylemleri kılınış açısından sürerlik taşısa da oluşturdıkları yüklemle birlikte tümce boyutunda bitmişlik görünüşünü yansıtmaktadır.

(3) “Vapur Doğu Akdeniz limanlarından birine yaklaştığı zaman ortalık kararmaya **başlamıştı**.” (s. 7).

(4) “Ona geçen sene Şile taraflarından İstanbul’a motörle kömür götürürken boğulan babası Musa Kaptan’ın adını **koymuştu**.” (s. 7-8).

3. ve 4. tümcede yer alan “başla-mış-tı” ve “koy-muş-tu” eylemleri, öyküde kullanılan görülen geçmişte bitmişlik ile çekimlenmiş birleşik yapı eylemlerdendir. {-mİş} bitmişliği, {-DI} biçimbirimi ise geçmiş zamanı aktarmaktadır. Bunlar, kılınış açısından değerlendirildiğinde “başlamıştı” eyleminin bitmemişlik, koymuştu eyleminin ise “bitmişlik” anlattığı görülmektedir.

(5) “Boşalan yolcuların, telaşlı gidip gelmeleri arasında, tayfalar koşuşuyorlar, ambarları **açıyorlardı**.” (s. 14).

(6) “Onun için şimdi Osman Yiğit’in denize atılmış gibi görünüp Halil Eğinli’ye satılan portakallarını o **boşaltmıyordu**.” (s. 15).

5. ve 6.örnekteki “aç-ı-yor-lar-dı” ve “boşalt-mı-yor-du” eylemleri, öyküde sıkça kullanılan bileşik yapı eylemlerden, geçmişte sürekliliğe örnek teşkil etmektedir. “açıyorlardı” eylemi, kılınış açısından ele alındığında bunun bitmemişlik anlattığı açıkça görülmektedir. Buna karşılık “boşaltmıyordu” eylemi, sürerlilik görünüşünü geçmiş zamanla aktarmaktadır.

(7) “*Hâlbuki onun asıl işi vinççilik olduğu için, gemi bir limandan ayrılınca, öteki limana varıncaya kadar başaltı kamarasında yatıp uyumalıydı.*” (s. 9).

(8) “*Hiç olmazsa bir iki buçuk liralık koparmalıydı.*” (s. 16).

7. ve 8. tümcedeki “uyu-malı-y-dı” ve “kopar-malı-y-dı” gereklilik kipinin ek eylem {-DI} ile çekime girmiş bileşik zamanlı eylem örnekleridir.

(9) “*Bütün aralıklar ve ambarlar portakal sandıklarıyla dolduğu için yolcuların üstü örtülü bir yer bulabilmeleri pek zordu.*” (s. 13).

(10) “*Ortalık adamakıllı karanlıktı.*” (s. 13).

9. ve 10. Tümcedeki “zor-du” ve “karanlık-tı” sözcükleri, {-DI} ek eylemi ile çekime giren ad soylu sözcüklere örnek oluşturmaktadır.

(11) “ ‘*Geldi!*’ dedi. ‘*Sen burada kal!... Buraya bırakılacak yirmi beş parça eşya var... Ben salona gidiyorum.*’ ” (s. 10).

(12) “ ‘*Hadi kurbanın olayım, şu işi bir düzenine koy... Beni yakmasın...*’ diye sırtını sıvazladı.” (s. 11).

3.1.7. İşlevsel Tümce Yapısı

Metin, birbirinden bağımsız tümcelerden oluşan bir yığın olmadığı için, metindeki tümcelerin yapısal özellikleri ve işlevleri, metnin bağdaşıklığını etkilemektedir. Buna göre, öyküdeki tümcelerin tamamı incelenmiş, ortak yapı ve işlev özelliği taşıyanlar birer örnekle değerlendirilmiştir.

(1) “*Karısı Hayriye hiç kekelemeden, hafızlar gibi başını sallayarak, önce resim altlarını, sonra destanları, sonra makaleleri, haberleri, tefrika romanları, acayip, hatta biraz yanık bir makamla okur, bu sırada İsmail de, dudaklarının kenarında müphem bir çizgi, anlasın anlamasın, arada bir kahkaha atarak dinler, harp vaziyetine ait yerleri tekrarlatır, vapurda güverte yolcularından, yahut izinden dönen neferlerden dinlediği mütalaaları, birbirine karıştırıp anlatır, ‘gidişat iyi değil gibi Hayriye!’ der, susardı.*” (Ali, 2018, s. 8).

(2) “*Bugün bu üçüncü vardiyası idi.*” (s. 9).

Portakal öyküsünde yazar anlatıcı tarafından aktarılan tümcelerin, 1. örnekteki gibi, sıralı ve birleşik tümce yapısına sahip uzun tümceler olduğu belirlenmiştir. Olay ve durumların betimlendiği tümcelere öyküde süreklilik ve akıcılık sağlanmıştır. Uzun tümcelerin dilbilgisi kurallarını ve anlatımı bozma risklerine rağmen öyküdeki

tümceler, dilbilgisi kurallarına uygun ve anlatım gücü yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum öykü yazarı Sabahattin Ali'nin, Türkçenin kullanımına karşı duyduğu hassasiyetin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. 2. örnekteki gibi basit tümceler, öyküde yazar anlatıcının birkaç ifadesinde kullanılmıştır ancak karşılıklı konuşmalarda basit tümce kullanımı artmıştır.

(3) “*İkinci kaptanın ince titrek sesi:*

‘Dümbünle iyi bakın! Bana var gibi geliyor!’ dedi.” (s. 8).

Yukarıdaki birleşik tümcelerle ilgili tespitimizden yola çıkılarak öyküdeki konuşma tümcelerinin; birleşik tümceler yan tümcesini oluşturduğu, temel tümcenin “dedi”, “söyledi” gibi yüklemlerinin tamamlayıcısı olma işlevi taşıdığı görülmektedir.

(4) “*Bu aralık mavna yanaşıp portakal sandıklarını gemiye vermeye başlamıştı.*” (s. 12).

(5) “*‘Okutacağım keratanın oğlunu!’ diye söylendi.*” (s. 8).

Öyküdeki tümceler, yüklem tümcedeki yeri dikkatiyle incelendiğinde, 4. örnekteki gibi, yüklemi sonda olan kurallı tümceler yoğunluğu göze çarpmaktadır. Bu, Sabahattin Ali'nin dil ve üslup kullanımına uygun bir durum olarak açıklanmaktadır. Anlatımın inceliklerini ve akılda kalıcılığını arttıran, yüklemi sonda olmayan devrik tümceler ise; öyküde yalnızca karşılıklı konuşmalarda kullanılmıştır. Böylece konuşma dilindeki doğallık ve akıcılık kahraman konuşucunun tümcelerinde hissettirilmiştir. 5. örnekte yüklem, tümcenin başında kullanılmış bu şekilde tümcenin duygu değeri artırılmıştır. Kendisi okuyamadığı için oğlunu okutacağını söyleyen İsmail'in hissettiği kararlılık, üzüntü, pişmanlık gibi duygular vurgulanarak öne çıkarılmıştır.

(6) “*Bu aralık mavna yanaşıp portakal sandıklarını gemiye vermeye **başladı**. Vinç sabaha kadar **işledi**.*” (s. 12).

(7) “*Bütün aralıklar ve ambarlar portakal sandıklarıyla dolduğu için yolcuların üstü örtülü bir yer bulabilmeleri pek **zordu**.*” (s. 13).

6. ve 7. örnekteki tümceler yüklemlerinin türü açısından değişiklik göstermektedir. Yüklemi eylem odaklı olan 6. örnek öyküde sıkça kullanılan eylem merkezli tümceleri temsil etmektedir. 7. örnekte ise, eylem merkezli tümcelere oranla daha az kullanılan ad tümcelerinden biri yer almaktadır. “Buradan, yazarın fiil cümleleri kullanarak tasvire bağlı bir anlatım tekniği yerine ‘tahkiye’ türü bir anlatımı esas aldığını söyleyebiliriz.” (Korkmaz, 1991, s. 350).

3.1.8. Örtük Anlatım

Öyküde gözlenen bağdaşıklık unsurlarından biri de örtük anlatıma sahip olan yapılardır. Örtük anlatım, yazarın metni oluştururken dil dışı göndergelerin tüm ayrıntılarını yüzey yapıya taşımadığı durumlarda, metin çözücünün ulaştığı çıkarımları ve sezdirimleri kapsamaktadır.

(1) “*Osman Yiğit kalbi hızla çarparak yaklaştı, kor üstüne oturuyormuş gibi, döner iskemleye şöyle bir ilişti, yutkundu, derin bir nefes aldıktan sonra: ‘Ocağına düştük kaptan diye boşandı, üç bin sandık portakalım var! Bir haftadır yolunu gözleriz!’*” (Ali, 2018, s. 10).

1. örnekte, “Osman Yiğit” adlı öykü kişisi söyleyecekleri ile ilgili tedirginlik yaşadığı anlaşılan, gemisine portakalları yüklemesi için, kaptan ne istese yapacak kadar çaresiz olduğu sezdirilen bir tüccar ya da portakal yetiştiricisidir.

(2) “*Kaptan altı şiş gözlerini yarı kapayarak salondakileri süzdü, dudaklarının arasından, ‘İskenderun’da fazla mal çıktı, iki gün bekledik... Ama gemi de yükünü aldı...’ dedi.*” (s. 10).

“*Karşısındaki cümlelerin son kısmını duymamazlıktan geldi.*” (s. 10).

2. örnekte kaptanın geminin fazla mal alarak İskenderun’dan ayrıldığını söylemesi Osman Yiğit’in mallarını alamayacağına dair bir sezdirimdir. Üstelik metin üreticinin sonraki tümcesinde Osman Yiğit’in söyleneni duymamış gibi yaptığını belirtmesi de buradaki sezdirimin varlığını ve gerçekliğini kuvvetlendirir niteliktedir.

(3) “*‘Hep de havaleli mallar yükledik... Bakalım İstanbul’u nasıl bulacağız... Denizlerin en kötü zamanı...’ diye devam etti. ‘Gemi de gemi değil ki... Hacı Davut vapuru... Dört seneden beri havuzlanmadı... Allah çoluğumuza çocuğumuza acıyor herhalde...’*” (s. 11).

3. örnekte ise Osman Yiğit’in kendine muhtaç tavrına karşılık kaptanın rahatlığı, geminin daha fazla yük alamayacak kadar dolu olduğu, hava şartlarının kötü olduğu çıkarımları yapılmıştır. Bunlara ek olarak, XIX. yüzyılda işgal altındaki Osmanlı Devleti’ne ait denizcilik şirketinin, işgalci devletlerin himayesinde, uzun süren seferlere çıkan, çok fazla yük ve yolcu taşıyan Hacı Davut adlı gemiye, benzetme yoluyla, dış gönderim yapılmıştır. Bu dış dünya bilgisinden yararlanılarak geminin kendi kapasitesini aşan seferlere maruz kaldığı, havuzlanmadığı için bakımsız olduğu çıkarımı yapılmıştır. Tüm bu çıkarımlarla da gemiye mal yüklemenin bedelinin ağır olacağı,

yüklendiği takdirde güvenliğinin olamayacağı ve aslında bunları söylerken kaptanın kendi menfaati için çabaladığı sezdirimi ortaya çıkmıştır.

(4) “*Tayfa İsmail Denizer, yorgunlukla, İstanbullu olan karısından öğrendiği güzel konuşmayı bir yana bırakıp halis Rize şivesiyle etrafına küfürler ediyordu.*” (s. 12).

Öykünün bütünü düşünüldüğünde, metnin hiçbir yerinde İsmail Denizer’in Karadenizli olduğuna ilişkin bir bilgi açıkça dile getirilmemiştir. 4. örnekteki tümcede ise Tayfa İsmail Denizer’in Karadenizli olduğu, Rize şivesi yerine karısından öğrendiği İstanbul ağzını tercih ettiği ve bu ikisinden İstanbul ağzını daha güzel bulduğu sezdirimleri gözlenmiştir. Böylece öykünün başkişisine dair kişisel bilgiler yüzey yapıya çıkarılmıştır.

3.2. Sözcüksel Bağdaşıklık

Bir metin bağdaşıklık açısından değerlendirilirken dilin söz varlığını gösteren düzenlemeleri de dikkate alınmalıdır.

3.2.1. Yineleme

Çalışmamızda çözümlediğimiz öykünün söz varlığına ait özellikleri; aynı sözcüğün yinelenmesi, yakın anlamlı-karşıt anlamlı sözcüklerin kullanımı, alt terim-üst terim ilişkili sözcüklerin kullanımı ve genel kavramların kullanımı açısından incelenmiştir.

3.2.1.1. Aynı Sözcüğün Yinelenmesi

Portakal adlı öyküde anlam bütünlüğü oluşturarak metin bağdaşıklığını sağlayan bir diğer ölçüt de sözcük yinelemeleridir.

“*Ara sıra çarkçıbaşı da geliyor, o da **cenup** batıya, **cenuba** bakıyordu. Hep birden **bir şey** arıyor, **bir şey** bekliyor gibiydiler.*” (Ali, 2018, s. 12)

Öyküde, yukarıdaki örnekteki gibi dikkat çekmek, merakı arttırmak ve anlatımı kuvvetlendirmek amacıyla bir tümce içinde aynı sözcüğün yineleniği görülmektedir.

Bununla birlikte, öykünün bütününde yinelenerek metin örüntüsünde önemli yer tutan ve tümceler arasında bağ kurarak metni anlamlı kılan sözcükler, yinelenme sıklıkları açısından, sayısal olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede, aynı göndergenin eşgönderimi olan söz öbeklerine de yer verilmiştir.

Portakal: Öyküye adını veren “*Portakal*” sözcüğü öykü boyunca yinelenerek 20 yerde kullanılmıştır. Portakal kavramı “Dört yol malı” eşgönderimi ile de 1 kez tekrarlanmıştır.

Vapur: “Elli beş yaşındaki makine” şeklindeki eşgönderimi 1 kez kullanılan “*vapur*” sözcüğü 10 yerde yinelenmiştir.

Gemi: Metin örüntüsünde önemli bir yere sahip olan gemi sözcüğünün 15 yerde yinlendiği görülmüştür.

İsmail: Öykünün başkişisi sadece “İsmail” adı ile 11, metne hareket katmak amacıyla da delikanlı, tayfa, tayfa İsmail Denizer, İsmail Denizer eşgönderimleri ile de 15 yerde tekrarlanmıştır.

Süvari: 15 kez süvari, 8 kez kaptan, 6 kez Süvari Bey olmak üzere aynı göndergenin 29 yerde yinlendiği tespit edilmiştir.

İkinci Kaptan: Öyküde ikinci kaptan yinelemesi 16 yerde görülmüş buna ek olarak aynı gönderge ikinci şeklindeki kullanımı ile 2 kez tekrarlanmıştır.

Osman Yiğit: “şişman, kırmızı yüzlü adam” şeklinde betimlenerek öyküye dâhil edilen daha sonra da bir kez Tüccar Osman Yiğit olarak yinelenen Osman Yiğit adı yinelenerek 12 yerde kullanılmıştır.

Halil Eğinli: Öykü kişilerinden bir diğerine ait olan Halil Eğinli adı da öyküde 6 yerde yinelenmiştir.

Öyküde karşılaştığımız yinelemelerden biri de ikili tekrarlar yapısındaki ikilemelerdir. İkilemeler, anlamı güçlendirmek ve etkisini arttırmak amacıyla eş, zıt, yakın anlamı sözcüklerin ya da aynı sözcüğün art arda gelmesi ile oluşan yinelemelerdir. Özellikle edebî metinlerde sıklıkla kullanılan bu yinelemeler, ağırlıklı olarak belirteç ve sıfat görevinde kullanılmaktadır (Özkan, 2010, s. 572, 573, 574).

Portakal adlı öyküde aynı sözcüğün yinelenmesi ile oluşan 20 farklı ikileme tespit edilmiştir. Bunlardan 4 tanesi sıfat görevinde, geriye kalan 16 tanesi de belirteç görevinde kullanılmıştır. Öyküdeki ikilemelerin tamamı metindeki yerlerine uygun sırayla verilmiştir. Tümce içindeki kullanımları açısından sıfat ve belirteç işlevine sahip ikilemeler için ikişer örnek seçilmiştir.

(1) “*Kısa kalın bacadan çıkan kara dumanlar, güneşin doğmak üzere olduğu tarafa doğru **kıvrım kıvrım** uzanıyordu.*” (Ali, 2018, s. 12).

(2) “*Sonra somurtkan yüzünü hiç değiştirmeden **kesik kesik** güldü...*” (s. 9).

1. örnekte “*kıvrım kıvrım*” ve “*kesik kesik*” ikilemeleri yüklemeleri oluş biçimini gösterdiği için belirteç görevindedir

(3) “... *Torosların üzerinde ise **al al** tüller vardı.*” (s. 7).

(4) “*Akdeniz seferine çıkan gemilerin tayfaları uğradıkları limanlardan **ucuz ucuz** portakal alır getirirleri.*” (s. 17).

2. örnekteki “*al al*” ve “*ucuz ucuz*” şeklinde kurulmuş ikilemeler ise, kendinden sonra gelen “*tüller*” ve “*portakal*” adlarını niteleyen birer sıfat olarak görev yapmaktadır.

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra öyküde, aynı sözcüğün yinelenerek kullanıldığı diğer ikilemeler şunlardır: “*katmer katmer, al al, yarı yarıya, hızlı hızlı, mini mini, sıra sıra, yırtık yırtık, kesik kesik, sıçraya sıçraya, ağır ağır, uzun uzun, homurdana homurdana, tutuna tutuna, rahat rahat, peşin peşin, açıp açıp, çabuk çabuk.*”

Sabahattin Ali tarafından kaleme alınan *Portakal* adlı öyküde çok sayıda ikilemenin kullanıldığı yukarıdaki örneklerde görülmektedir.

3.2.1.2. Yakın Anlamli, Karşıt Anlamli Sözcüklerin Kullanımı

İncelediğimiz *Portakal* adlı öyküde “süvari-kaptan” gibi metinde birbirinin yerine kullanılan yakın anlamli sözcüklerin yanında “vira-mayna”, “iskele-sancak”, “sabah-gece yarısı”, “içeri-dışarı” “gitmek-gelmek” gibi zıtlık ifade eden sözcükler tespit edilmiştir. Bunların öyküdeki kullanımları aşağıdaki örneklerle gösterilmiştir.

(1) “*Yapma be **Kaptan**, sintinede portakal gider mi? Sabaha varmadan çürür!’*
‘Orasına ben karışmam!’”

***Süvari** bunları söyleyerek kalktı, salondan çıktı, yukarıya kamarasına gitti.*”
(s.11)

(2) “*İsmail bunun suçunu süvaride buluyor, ‘Birazdan demir atınca geç vincin başına, artık **gece yarısına** kadar mı, **sabaha** kadar mı, **Vira!.. Mayna!.. Vira!.. Mayna!.. Çek Allahın emrini!..**’ diye homurdanıyordu.*” (s. 9)

2. örnekte gece yarısı-sabah sözcükleri ve denizcilikte yukarı-aşağı anlamına gelen “vira” ve “mayna” terimleri ile karşıtlık oluşturulmuştur.

(3) “*Geminin **iskele** tarafına vuran dalgalar yükselip güverte yolcularını ıslatıyordu. ... Herkes rüzgârdan, dalgalardan korunabilmek için aksi tarafa yığılıyor, bu yüzden gemi daha çok **sancağa** yatıyordu.*” (s. 13)

3. örnekte yine denizcilik terimi olarak geminin sağ ve sol tarafları anlamına gelen “iskele”-“sancak” karşıt anlamli sözcüklerdir.

(4) “*...ikinci kaptan bir **içeri**, bir **dışarı** gidip gelerek...*”

4. örnekte “*içeri-dışarı*” şeklinde kullanılan karşıt anlamlı yer-yön belirteçleri, “*gidip gelerek*” ikilemesini oluşturan ve yine karşıt yönleri gösteren filimsileri belirtmek için kullanılmıştır. Böylece bir kavram alanı oluşturmuş ve metin örüntüsünü güçlendirmiştir.

3.2.1.3. Alt Terim -Üst Terim İlişkili Sözcüklerin Kullanımı

Bu başlık altında, metinde akıcılık sağlamak, anlatıma hareket getirmek amacıyla kullanılan alt terim-üst terim anlamlı sözcüklerin öyküdeki örnekleri verilmiştir.

(1) “**Vapur** makinelerini istop edip olduğu yerde, suların akışına kapılarak ağır ağır dönerken, bir sürü **kayık**, sanki bir anda peyda oluvermiş gibi, **geminin** etrafını sardı.” (s. 9)

“Biraz sonra makineler homurdana homurdana işlemeye, bütün **tekneyi** o garip sıtma nöbetiyle titretmeye başladılar.” (s. 12)

1. örnekte “gemi” ve “vapur” sözcükleri ile “tekne” ve “kayık” sözcükleri arasında alt terim üst terim ilişkisi bulunmaktadır.

(2) “İçinde seksen portakal bulunan sandıklardan her biri üç **liradan** hesap edildi. Aslında, ambalaj masrafı ile beraber tanesi doksan paraya mal olan portakalların sandığı, yüklendiği iskelede yüz seksen **kuruş**, meşru olan ve olmayan navlunla beraber İstanbul’da maliyeti iki yüz elli **kuruştı**.” (s. 15)

Alt terim-üst terim ilişkisi 2. örnekteki “lira” ve “kuruş” sözcükleri arasında görülmektedir.

(3) “Vapur **Doğu Akdeniz** limanlarından birine yaklaştığı zaman ortalık kararmaya başlamıştı.” (s. 7)

“Kaptan... **İskenderun**’da fazla mal çıktı, iki gün bekledik... Ama gemi de yükünü adli...’ dedi.” (s. 10)

(4) “Ona geçen sene **Şile** taraflarından **İstanbul**’a motörle mangal kömürü getirirken boğulan babası Musa Kaptan’ın adını koymuştu.” (s. 8)

“Birkaç gün daha gürültüsüz, patırtısız bir yolculuktan sonra, gece saat sekiz sularında vapur **İstanbul**’a vardı. **Sirkeci** rıhtımına yanaştı.” (s. 14)

“Biraz daha yürüdükten sonra, **Bahçekapı** taraflarındaki manavların önünde yavaşladı.” (s. 17)

“...sonra biraz ilerideki bekleme yerine giderek **Beşiktaş** tramvayını gözlemeye başladı.” (s. 17)

Bölge, il ve ilçe adlarının kullanımı alt terim-üst terim ilişkisine sahip diğer örnekleri ortaya çıkarmaktadır. Bu ilişki, “Doğu Akdeniz” ve “İskenderun” ile “İstanbul” ve “Şile”, “Sirkeci”, “Bahçekapı”, “Beşiktaş” sözcükleri arasında görülmektedir.

(5) “Ortalık adamakıllı kararmış, gemi de **limana** iyice yanaşmıştı. **Rıhtımda** tek tük ışıklar yanıyordu.”(s. 9)

Öyküde geçen “liman” ve “rıhtım” sözcükleri arasında da alt terim-üst terim anlam ilişkisi bulunmaktadır. Doğal veya yapay yolla oluşan gemi sığınağı anlamındaki “liman” sözcüğü, yapay olarak oluşturulmuş “rıhtım” sözcüğünün üst terimi durumundadır. Fakat tespitlerimize göre bu sözcükler öyküde, aralarındaki anlam farkı gözetilmeksizin, birbirinin yerine kullanılmıştır.

3.2.1.4. Genel Kavramların Kullanımı

Bir metinde sözlüksel bağdaşıklık sağlayan ölçütlerden biri de genel kavramların kullanımıdır. Portakal öyküsünde anlam bütünlüğüne katkı sağlayan genel kavramlar şunlardır:

(1) “**İkinci kaptan** o tarafa geldi, **süvari**yi yumuşak bir hareketle kolundan tutarak: ‘Asabileşme **kaptanım**, senin dediğin olsun!’ diye kamaraya sürüklemeye başladı.” (s. 17)

“Kumanda köprüsündeki genç **mülâzım kaptan**, ne yapacağını bilemiyor, denize yuvarlanan iki sandık portakal için aşağıda kıyametler koparan Osman Yiğit’e şaşkın gözle bakıyordu.” (s. 12)

Gemi mürettebatına ait “kaptan” genel kavramının özelinde “süvari”, “ikinci kaptan” ve “mülâzım kaptan” sözcükleri yer almaktadır.

(2) “Sabah kırağısı üzerlerine yağan **güverte yolcuları** Yağlı tahtalar üzerine yatan bu **erkekli, kadınlı, çocuklu** kalabalığın üstünden...” (s. 12)

Örnekte “güverte yolcuları” ifadesinin sonraki tümcede “erkek”, “kadın”, “çocuk” genel kavramları kullanılarak içi doldurulmuş böylece tekrara düşülmeksizin metne hareket katılmıştır.

(3) “Halil Eğinli:

‘Gemide başka **portakal** da var mı?’ diye sordu.

‘Birkaç bin sandık da Dört Yol **malı** var. İskenderun’dan aldık...’ ” (s. 14)

3. örnekte “portakal” sözcüğünün “mal” genel kavramının özelinde kullanıldığı görülmektedir.

3.2.2. Eşdizimsel Örüntüleme

Bir metinde, aynı kavram alanından sözcüklerin kullanılması ile beliren eşdizimsel örüntü, anlam bütünlüğü oluşturmada önemli bir yere sahiptir.

Portakal adlı öykü, yük ve yolcu taşıyan bir gemide geçen olayları konu almaktadır. Dolayısıyla öykü genelinde denizcilik kavramı ile ilgili birçok sözcük kullanılmıştır. Buna göre “denizcilik” kavramı ile ilgili eşdizimsel örüntü; “deniz, gemi, liman, rıhtım vapur, güverte, dümen, geminin burnu, kumanda köprüsü, vardiya, süvari, ikinci kaptan, tayfa, vinç, vira, mayna, kayık, gemi acentesi, vapur kâtibi, kamarot, sintine, kampana, iskele, sancak, kamara, çarkçıbaşı, avarya, makine dairesi, lostromo, serdümen, sefer” sözcüklerinin kullanımı ile sağlanmıştır.

Öyküde aynı kavram alanından sözcükler ile ortaya çıkan bir diğer örüntü ise, “eğitilmiş olmak” kavramıyla ilişkilidir. Bununla ilgili eşdizimsel sözcükler şunlardır: “tahsilli, mektep, okuyup yazmak, hiç kekelemeden hafızlar gibi başını sallayarak okumak, destanlar, makaleler, haberler, tefrika romanlar.”

Eşdizimsel örüntü oluşturacak bağıntıya sahip bir diğer motif ise “ticaret” kavramı etrafında şekillenmiştir. “Tüccar, eşya, mal, kâtip, acente memuru, konşimento, ordino, navlun, avarya, sigorta, havaleli mal, pazarlık, para, lira, kuruş, masraf” sözcükleri ile bu kavram alanındaki eşdizimsel örüntü kurulmuştur.

“Ortalığın kararmaya başlaması, güneşin batması, katmer katmer turuncu yığınlar, karlı tepeleri saran al al tüller” söz öbekleri “gün batımı” motifinin eşdizimsel örüntüsünü oluşturmuştur.

BÖLÜM IV

4. SONUÇ

4.1. Sonuç

Çağdaş dilbilim çalışmalarında dilin edimsel boyutunun dikkate alınmasıyla birlikte, dilin iletişim işleviyle ilgili yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlara göre iletişim; tümce düzeyinde yapılarla değil, tümce üstü birimlerle yani metinlerle gerçekleşmektedir. Metindilbilimin metnin iletişimdeki işlevleri üzerine geliştirdiği kavram ve yöntemlere göre metin, tümcelerin rastgele yan yana gelmesiyle oluşan bir bütün değildir. Her metin bir iletişim değeri taşımaktadır. İletişimin gerçekleşmesi için de metni oluşturan yapılar arasında mantıksal ve anlamsal ilişkilerin olması gerekmektedir. Metin çözümleme yöntemiyle ortaya çıkarılan ilişkiler ve metnin yüzey yapısında açığa çıkarılan dilsel olgular metin dilbilimin bağdaşıklık ölçütü ile değerlendirilmektedir.

Çalışmamızda Sabahattin Ali'nin *Portakal* adlı öyküsü, metin çözümleme yöntemi ile incelenmiş ve öykünün metinsellik değerini ortaya koyan bağdaşıklık görünümüne ilişkin sonuçlara varılmıştır. Ulaşılan sonuçların metindilbilimsel yaklaşıma uygun olması için çalışmanın ikinci bölümünde yer alan bağdaşıklık ölçütünün kuramsal verileri ve üçüncü bölümdeki metin incelemesinin bulgularından yararlanılmıştır.

Öykü çözümlemesi yapılırken öncelikle dilbilgisel bağdaşıklık ilişkilerine sahip ögeler değerlendirilmiştir. Gönderim, konu bütünlüğünün ve akıcılığın sağlanması amacıyla birbiriyle ilişkili yapıların yinelenmesi şeklinde gerçekleşen dilbilgisel bağdaşıklık unsurlarından biridir. Metinde dilsel ögelerin tekrarlanma sırasına göre ön gönderim ve art gönderim özellikleri taşımaktadır.

Öyküde ilk olarak kişi adılı, dönüşlülük adılı ve gösterme adılı ile anılan öykü kişilerinin sonraki tümcelerde açığa çıkarılan adları arasında ön gönderim olduğu görülmüştür. Ayrıca metnin kurgusuna göre öyküye zamanı geldikçe dâhil edilen öykü kişilerinin sıfat tamlamaları kullanılarak önce betimlemesi yapılmış daha sonra adı kullanılarak kim olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu ön gönderim ilişkisi okuyucuda merak uyandırmak ve dikkat çekmek amacına hizmet etmiştir.

Türkçenin eklemeli dil yapısı bağımsız ve bağımlı biçimbirimlere art gönderim ilişkisi kurma olanağı sağlar. Buna göre, kişi adıları, dönüşlülük adıları, gösterme

adıları ve gösterme sıfatları incelediğimiz öykünün öncül art gönderim ilişkisine sahip bağımsız biçimbirimleridir. Türkçede yüklem aldıkları kişi eki, her tümcede kişi adlı kullanılmasının gerekliliğini ortadan kaldırır ancak hem tümce içi hem de tümceler arası art gönderim değeri taşıyan kişi adıları yazınsal metinlerdeki kullanımına uygun olarak öyküde özne odaklı tümceler öznelerini ön plana çıkartarak vurgulu hale getirmek amacıyla kullanılmıştır. Gösterme adıları ile yapılan art gönderimlerde, gösterme adılarının eski bilginin yerini alarak gereksiz tekrarların önüne geçtiğini böylece metnin sıkıcı olmasını engellediğini göstermektedir. Kendi dönüşlülük adlı da öyküde art gönderim ögesi olarak bağdaşıklık ilişkisi kurmuştur. Bu adıl hem aynı tümce içinde öznenin anlamını kuvvetlendirmek amacıyla özne görevindeki ada hem de ayrı tümcelerde özne görevini üslenerek art gönderim ilişkileri kurmuştur. Ayrıca ikileme oluşturarak yüklem anlamını pekiştirmek amacıyla da art gönderim yapmıştır.

Gösterme sıfatlarının öyküdeki art gönderim ilişkileri kurmakta görevi gereksiz tekrarları engellemektir. Bir tümcenin tamamına art gönderim yaparak tümcedeki iletiyi yeni tümceye taşımaktadır. Böylece aynı bilginin daha kısa bir anlatımla aktarılmasını sağlamaktadır.

Öyküde iyelik ekleri, kişi ekleri, belirtme durum eki ve ilgi eki ardıl art gönderim ilişkisi kuran bağımlı biçimbirimlerdir. Öyküde tümceler arası art gönderim ilişkisi kuran iyelik ekleri, Türkçenin eklemeli bir dil olmasının getirdiği imkânlarla, önceki tümcede bulunan adın sahiplik anlamını kurduğu bağdaşıklık ilişkisiyle sonraki tümcede devam ettirmektedir. İyelik ekleri, adların yanı sıra {-DİK}, {-(y)AcAk}, gibi yükleme eklenen zarf fiillere gelerek özneye art gönderim yapmaktadır. Türkçedeki kişi eklerinin tamamı öyküde art gönderim yaparak bağdaşıklık sağlamıştır. Anlatı tümcelerinde 3. tekil kişi eki ile 3. çoğul kişi ekleri kullanılırken konuşma tümcelerinde tüm kişi eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Belirtme durum eki öyküde hem aynı tümcede hem de farklı tümcelerdeki ögeler arasında art gönderim sağlayan ögelerden biridir. Nesneleri belirtili hale getirerek özne ile aitlik ilgisi kurmuş ve tümce tekrarlarını engellemiştir.

Öykünün dilbilgisel bağdaşıklığını sağlayan bir unsur da deyiştirimdir. “Öteki” ile ada bağı, “yapma” ile eyleme bağı ve “öyle” ile tümceye bağı deyiştirim yapılarak öyküde bağdaşıklık sağlanmıştır. Böylece üç şekilde gerçekleşen deyiştirimin tüm ögeleri öyküde kullanılmıştır.

Özne, yüklem, nesne ve tamlayan eksilteli yapılar metin bağdaşıklığında rol oynar. Türkçenin eklemeli dil yapısı sebebiyle yükleme gelen kişi ekleri tümcede özne

kullanımının gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır. Öyküdeki birçok tümcede adıl olmamasına rağmen metnin devamlılığı eylemlere gelen kişi ekleri ile sağlanmıştır. Bu sebeple özne eksilteli yapılara öyküde sıklıkla yer verilmiştir. Öyküde akıcılık sağlanması için kullanılmış olan yüklem eksilteli yapıda metin çözücü, tümcenin kurucu ögesi olan ancak yüzey yapıda belirtilmemiş yüklemi durum bağlamından çıkarmaktadır. Nesnenin eksiltilmesi öyküde gereksiz sözcük kullanımını engellemiştir.

Öyküde anlatılan olay ve durumların doğru sırayla aktarımı, metin çözücünün metni doğru kavraması ve anlamlandırması açısından büyük önem taşımaktadır. Öykünün kurgusundaki düzen ve akışın sırayla aktarılması için de bağıntı ögelerinin tümceler arası bağlantıyı kurması gerekmektedir. Bağıntı ögeleri *Portakal* öyküsünü oluşturan yapıları ekleme, ayırma, karşıtlık, koşul ve sebep-sonuç ve zaman anlamları yükleyerek birleştirmiştir. Metinde Bağlaçların yanı sıra ilgeç ve zarf görevindeki sözcüklerin de bağlantı ögesi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Öykü metnini oluşturan yapılar arasında tekrarı engelleyen böylece bilgiselliğini ve akıcılığını koruyan paralel yapılar öykünün koşutluğunu sağlamıştır. Sabahattin Ali'nin dil kullanımının bir özelliği olduğunu bildiğimiz uzun tümcelerde birleşik ve sıralı yapılar ve bu yapıları oluşturan eylem ve eylemsilerin yinelenmesi ile öyküde koşutluk sağlanmıştır. Ayrıca nesne ve sıfat tamlaması gibi sözcük ve sözcük gruplarının içeriği değiştirilerek kullanılmasıyla öykü bütünlüğü kurulmuş, akıcılığı sağlanmıştır.

Portakal adlı öykü, vapurun Doğu Akdeniz limanlarından birine yaklaşması ile başlayan, oradan ayrıldıktan sonra İstanbul'a varması ve öykünün başkışısı İsmail'in gemiden ayrılarak evine gitmek üzere yola çıkması arasındaki bir aylık kurgusal zaman diliminde geçmektedir. Metin üretici bu aralıkta yaşanan olay ve durumları betimlerken yalın ve görünüş + zaman, kip + zaman gibi birleşik yapıları kullanmıştır. Buna göre öykünün zemini, bilinen geçmiş zamanı, geçmişteki bitmişliği ve geçmişteki sürekliliği taşıyan eylemlerle oluşturulmuştur. Bunlarla ilgili örnek tümceler değerlendirilirken metnin zaman bağdaşıklığında rol oynayan kip ve görünüş ölçütleri de ele alınmıştır. Metin üretici, öykü kişileri arasında geçen konuşma tümcelerini doğrudan aktarım yolu ile tırnak içinde vermiştir. Bu tümcelerde, kurmaca zamana göre, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, dilek-şart ve emir kipi ile çekime girmiş eylemler kullanılmıştır. Konuşma tümcelerini tamamlayan eylemler ise, anlatma zamanına uygun olarak, belirli geçmiş zaman eki ile çekime girmiştir.

Sabahattin Ali'nin Türkçenin kullanımına duyduğu hassasiyet ve gösterdiği özen, özellikle eserdeki uzun ama dilbilgisi kurallarına uygun ve anlatım gücü yüksek sıralı ve birleşik tümcelerden anlaşılmaktadır. Öyküdeki tümceler yüklemine yeri ve türü açısından değerlendirildiğinde, kurallı tümcelerin ve eylem merkezli tümcelerinin kullanımı, az sayıdaki devrik tümcelere ve ad tümcelerine oranla dikkat çekicidir.

Örtük anlatım metinde çıkarımlar yoluyla sezdirilen metnin yüzey yapısında açıkça belirtilmemiş bilgi aktarımıdır. Metin üretici, metni oluştururken dış dünya bilgilerinin tüm ayrıntılarını metne yansıtmaz. Metin çözücü bunlara sezdirimler ve çıkarımlar yoluyla ulaşır. Bunlara göre değerlendirildiğinde *Portakal* öyküsünün olay örgüsünün baştan sona bir sezdirim üzerine kurulduğu görülmektedir. Öykünün başından itibaren başlayan sezdirimler, metin çözücünün anlatıyla ilgili birtakım tahminler yürütmesine imkân tanımaktadır. Böylece okuyucunun öykünün ilerleyen kısımlarıyla ilgili merakı artmaktadır. Bunun yanı sıra öyküdeki kimi durumların ve özellikle öykü kişilerinin genel özellikleri ile ilgili çıkarımlar da içermektedir.

Dilbilgisel bağdaşıklıkta sonra, metinlerde sözlüksel birimlerin seçimi ve düzenlenişi irdeleyen sözcüksel bağdaşıklık unsurları da inceleme alanımızda yer almıştır. Buna göre öykünün yinelemeli yapıları, sözcüklerin anlam ilişkileri ve eşdizimsel örüntüsü hakkında verilere ulaşılmıştır. Aynı sözcüğün yinelemesi, öykünün içeriğinin anlaşılmasını ve devamlılığını sağlamaktadır. Bunların bazıları aynı tümce içinde tekrarlanarak anlamı kuvvetlendirmiş, bazıları da metin boyunca değişik aralıklarla tekrar edilerek öykü bütünlüğüne katkı sağlamıştır.

Öyküde ikili tekrarlar şeklinde oluşturulmuş ikilemelerin sık kullanımı öykü ile ilgili dikkat çekici saptamalarımızdan biridir. Bu kullanım tamamen Sabahattin Ali'nin dil ve üslup özelliğini yansıtmaktadır. Bu durum Korkmaz'ın şu açıklaması ile açıklık kazanmaktadır: “Sabahattin Ali, Türk dilinin önemli bir özelliği olan ikileme sisteminden hikâye ve romanlarında bolca istifade eder. Böylece anlatımına, konuşma dilinin akıcılığı, canlılığı ve sıcaklığı kazandırılmış olur.” (Korkmaz, 1991, s. 345).

Sözcüksel bağdaşıklığı sağlayan yakın anlamlı, karşıt anlamlı; üst terim-alt terim ilişkili sözcüklerin ve genel kavramların kullanımıyla öyküye hareket katılmıştır. Böylece aynı kavram alanından sözcükler ile anlamdan uzaklaşmadan öykünün sürükleyiciliği sağlanmış ve sıkıcılığı engellenmiştir.

İncelediğimiz öykü seferden dönen yük ve yolcu taşıyan bir gemide geçen olayları konu almaktadır. Bu kapsamda, aynı kavram alanına sahip deniz, gemi, kaptan, tayfa vb. sözcükler, denizcilik motifinin eşdizimsel örüntüsünü oluşturmuş, böylece

öykünün konu bütünlüğüne katkı sağlamıştır. Öykünün bütünü etkileyen bu örüntü çevresinde gelişen ve kendi sınırları içinde anlam bütünlüğüne sahip olan diğer durum ve olayların kavram alanını oluşturan farklı motiflerin de eşdizimsel örüntü oluşturduğu saptanmıştır.

Sabahattin Ali'nin son dönem öykülerinin toplandığı “Sırça Köşk” kitabında yer alan *Portakal* adlı öykünün metindilbilimsel yaklaşımla çözümlenmesi sonucunda öykünün sıkı bağlarla örülmüş, güçlü dilbilgisel ve sözcüksel bağdaşıklık görünümlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu görünümler; yazarın zihnindekileri, tutarlı ve dengeli bir sistem içinde, birbirine bağlayarak öykü metnini düzenlemesini sağlamıştır. Her metinde olduğu gibi yazınsal eserlerde de bir ileti vardır ancak bu ileti okuyucuya doğrudan aktarılmaz. Az sözle çok şey anlatmayı hedefleyen bir tür olan öykünün bağdaşıklık görünümleri, yazarın iletisinin okur tarafından doğru şekilde ulaşmasını sağlayan yüzey yapının sağlamlığını göstermektedir. Bu güçlü yapı, okurun metnin iletisini çözerken doğru kodlardan yararlanmasına ve derin yapıda metnin mantıksal ve anlamsal unsurlarını kolaylıkla yorumlamasına imkân sağlamaktadır.

Bu tezde, hedeflenen doğrultuda, edebi bir eserin bağdaşıklık görünümlerini ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızdan çıkan sonuçların; yazınsal eleştiri, anlamlandırma, tahlil çalışması yapan araştırmacılara özellikle Sabahattin Ali'nin dil kullanımı ile ilgili fikir vermesini ve metindilbilim çalışması yapanlar için metin çözümleme örneği teşkil etmesini umuyoruz.

5. KAYNAKÇA

- Akçataş, A. (2001). Dokuzuncu Hariciye Koğuşu romanı üzerine bir metin dil bilim incelemesi. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Aksan, D. (1995). *Her yönüyle dil: Ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, M. ve Aksan, Y. (1991). Metin kavramı ve tanımları. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2, 90-104.
- Ali, S. (2018). *Portakal. Sırça Köşk* (41. Baskı) içinde (7-17). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aşkın-Balcı, H. (2018). *Metindilbilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Ayata-Şenöz, C. (2005). *Metindilbilim ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Balyemez, S. (2010). Bağdaşıklık ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde bağdaşıklık görünümleri. *Turkish Studies -International Periodical for the Languages. Literature and History of Turkish of Turkic*, 5(4), 133-173.
- Balyemez, S. (2011). Dede Korkut Hikâyeleri'nin metin dil bilimsel yapısı. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Başkan, Ö. (1967). *Lengüistik metodu*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Çeltekk, A. (2008). Türkçede boş artgönderimin söylem-edimbilimsel işlevleri. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- De Beaugrande, R. ve Dressler, W.U. (1981). *Introduction to text linguistics*, London: Longman.
- Dilidüzgün, Ş. (2008). Türkçe öğretiminde metindilbilimsel bağlamda uygulamalı bir yaklaşım. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Erden, A. (1996). Tümceden metne yazın eleştirisi ve dilbilim üzerine. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 7, 114-121.
- Erden, A. (1998). Anlatı metinlerinde bilgisel yapıdan sözdizimsel-biçimbirimsel yapıya, konudan özneye geçiş olgusu ve adların kavram alanı üzerine. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 25-38.
- Gencan, T.N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Günay, V.D. (2007). *Sözcükbilime giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Günay, V.D. (2013). *Metin bilgisi: Hem metin çözümleme hem de yaratıcı yazma*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

- Gürgün, H. (2016). Metindilbilimsel yöntem ile çözümlenen Sait Faik'in Dülger Balığının Ölümü'nde insanın doğaya tahakkümü ve ötekileştirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), 1841-1882.
- Halliday, M. A. K. ve Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Harris, Z.S. (1981). *Discourse analysis: In papers on syntax* (107-142). Dordrecht: Springer.
- İmer, K., Kocaman, A., ve Özsoy, A.S. (2013). Dilbilim sözlüğü. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karahan, L. (2011). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kıran, Z. ve Eziler-Kıran, A. (2001). *Dilbilime giriş*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Korkmaz, R. (1991). Sabahattin Ali: İnsan ve eser. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Kolcu, A.İ. (2015). *Öykü sanatı*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Lüleci, M. (2016). Edebî metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık: "Sisler Bulvarı", "Tutunamayanlar" ve "Müthiş Bir Tren" örneğinde Türk edebiyatına metin dilbilimsel bir yaklaşım. *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish of Turkic*, 11(4), 595-634.
- Onursal, İ. (2003). Türkçe metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık. *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, 1, 121-132.
- Oralış, M. ve Özil, Ş. (1992). Metindilbilimsel yaklaşımla yazınsal bir metni çözümleme denemesi, *Dilbilim Araştırmaları*, 37-51.
- Özkan, B. (2004). Metindilbilimi, metindilbilimsel bağdaşıklık ve Haldun Taner'in "Onikiye Bir Var" adlı öyküsünde metindilbilimsel bağdaşıklık görünüşleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 172-178.
- Özkan, B., Tahiroğlu, B.T. ve Özkan, A.E. (2014). *Türkçe üzerine derlem dilbilim uygulamaları*. Özkan, B. (Ed.). *Metindilbilim üzerine yazılar içinde* (572-574). Adana: Karahan Kitabevi.
- Özsoy, S. (2012). *Genel Dilbilim-I*. S. Özsoy, Z. Erk Emeksiz (Ed.). *Dil ve Dil Bilim içinde* (2-17) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Öztekten, Ö. (2007). Dönüşlülük Zamiri Özne Olabilir mi? *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 50(2007/2), 101-114.
- Parlak, H. (2009). Kutadgu Bilig'in Metindilbilimsel Yapısı. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Rıfat, M. (1998). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları: 1. tarihçe eleştirilen düşünceler*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Subaşı-Uzun, L. (1995). Orhun Yazıtlarının metindilbilimsel yapısı, *Türk Dili Araştırmaları Dizisi-7*, Ankara: Simurg Yayınları.
- Subaşı-Uzun, L. (1996). Anlamlandırma sürecinde kimi eğilimler ve cinsiyet değişkeni. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 7, 88-99.
- Subaşı-Uzun, L. (2013). *Genel Dilbilim-II*. S. Özsoy, Z. Erk Emeksiz (Ed.). *Metindilbilim: Temel İlke ve Kavramlar içinde* (157) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tarakçı, G. (2017). Metindilbilimsel yaklaşımla Mustafa Kutlu'nun Red Cephesi Adlı Hikâyesi üzerine bir inceleme. *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish of Turkic*, 12(30), 547-581.
- Torusdağ, G. (2015). Memduh Şevket Esendal'ın öykülerine metindilbilimsel bir yaklaşım. Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Torusdağ, G. ve Aydın, İ. (2018). *Metindilbilim ve örnek metin çözümlemeleri*. Ankara: Pegem Akademi
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi Yayınları.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilim yazıları*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

6. EKLER

6.1. Etik Kurulu İzini Formu

T.C	
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
TEZ / ARAŞTIRMA / ANKET / ÇALIŞMA İZİNİ / ETİK KURULU İZİNİ TALEP FORMU VE ONAY TUTANAK FORMU	
ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
T.C. NOSU	19654864968
ADI VE SOYADI	Özge GÖZAY
ÖĞRENCİ NO	201711026
TEL. NO.	5302745486
E-MAIL	ozge_gozay@hotmail.com
ANA BİLİM DALI	Türk Dili ve Edebiyatı
HANGİ AŞAMADA OLDUĞU (DERS / TEZ)	Tez
İSTEKDE BULUNDUĞU DÖNEME AİT DÖNEMLİK KAYDININ YAPILIP-YAPILMADIĞI	2019 / 2020 - GÜZ DÖNEMİ KAYDINI YENİLEDİM.
ARAŞTIRMA/ANKET/ÇALIŞMA TALEBİ İLE İLGİLİ BİLGİLER	
TEZİN KONUSU	Sabahattin Ali'nin <i>Portakal</i> Adlı Öyküsünde Bağdaşıklıkla Sağlayan Görünümler
TEZİN AMACI	Sabahattin Ali'nin <i>Portakal</i> öyküsünü yüzey yapıda metindilbilimsel yöntemle çözümlemek ve bağdaşıklık öğelerini ortaya koymak
TEZİN TÜRKÇE ÖZETİ	<i>Portakal</i> adlı öykünün bağdaşıklıkla incelendiği bu çalışmada öncelikle dilbilim, metindilbilim, metin ve metinsellik ölçütlerinde oluşan kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Öykünün detaylı çözümlemesi ile elde edilen bulgular ile öykünün bağdaşık değerlere sahip bir metin olduğu sonucuna varılmıştır.
ARAŞTIRMA YAPILACAK OLAN SEKTÖRLER/ KURUMLARIN ADLARI	
İZİN ALINACAK OLAN KURUMA AİT BİLGİLER (KURUMUN ADI- ŞUBESİ/ MÜDÜRLÜĞÜ - İLİ - İLÇESİ)	
YAPILMAK İSTENEN ÇALIŞMANIN İZİN ALINMAK İSTENEN KURUMUN HANGİ İLÇELERİNE/ HANGİ KURUMUNA/ HANGİ BÖLÜMÜNDE/ HANGİ ALANINA/ HANGİ KONULARDA/ HANGİ GRUBA/ KİMLERE/ NE UYGULANACAĞI GİBİ AYRINTILI BİLGİLER	

436-50186

UYGULANACAK OLAN ÇALIŞMAYA AİT ANKETLERİN/ ÖLÇEKLERİN BAŞLIKLARI/ HANGİ ANKETLERİN - ÖLÇELERİN UYGULANACAĞI	
EKLER (ANKETLER, ÖLÇEKLER, FORMLAR, V.B. GİBİ EVRAKLARIN İSİMLERİYLE BİRLİKTE KAÇ ADET/SAYFA OLDUKLARINA AİT BİLGİLER İLE AYRINTILI YAZILACAKTIR)	1) (.....) Sayfa Ölçeği. 2) (.....) Sayfa Anketi. 3) (.....) Sayfa Formları. 4) (.....) Sayfa

ÖĞRENCİNİN ADI - SOYADI: ÖZGE GÖZAY

ÖĞRENCİNİN İMZASI:
TARİH: 24 /01/ 2020

TEZ/ ARAŞTIRMA/ANKET/ÇALIŞMA TALEBİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME SONUÇU

1. Seçilen konu Bilim ve İş Dünyasına katkı sağlayabilecektir.

2. Anılan konu Sosyal Bilimler faaliyet alanı içerisine girmektedir.

1.TEZ DANIŞMANININ ONAYI	2.TEZ DANIŞMANININ ONAYI (VARSA)	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜNÜN ONAYI	A.Ş.D. BAŞKANININ ONAYI
Adı-Soyadı: Turgay Sebzecioğlu	Adı - Soyadı:	Adı-Soyadı: Murat KOC	Adı - Soyad: Sevin ARSLAN
Unvanı: Doç. Dr.	Unvanı:	Unvanı: Doç. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.
İmzası:	İmzası:	İmzası:	İmzası:
24.01.2020	... / ... / 20...	24.01.2020	24.01.2020

ETİK KURULU ASIL ÜYELERİNE AİT BİLGİLER

Adı - Soyadı: Mustafa BAŞARAN	Adı - Soyadı: Yücel ERTEKİN	Adı - Soyadı: Deniz Aynur GÜLER	Adı - Soyadı: Ali Engin OBA	Adı - Soyadı: Mustafa Tevfik ODMAN
Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.
İmzası:	İmzası:	İmzası:	İmzası:	İmzası:
... / ... / 20...	... / ... / 20...	... / ... / 20...	... / ... / 20...	... / ... / 20...
Etik Kurulu Jüri Başkanı - Asıl Üye	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi

OY BİRLİĞİ İLE

OY ÇOKLUĞU İLE

Çalışma yapılacak olan tez için uygulayacak olduğu Anketleri/Formları/Ölçekleri Çağ Üniversitesi Etik Kurulu Asıl Jüri Üyelerince incelenmiş olup, 24.01.2020 - 24.01.2020 tarihleri arasında uygulanmak üzere gerekli iznin verilmesi tarafımızca uygundur.

ACIKLAMA: BU FORM ÖĞRENCİLER TARAFINDAN HAZIRLANDIKTAN SONRA ENSTİTÜ MÜDÜRÜNE ONAYLATILARAK ENSTİTÜ SEKRETERLİĞİNE TESLİM EDİLECEKTİR. AYRICA YAZININ PUNTOSU İŞE 12 ON (İKİ) PUNTO OLACAK ŞEKİLDE YAZILARAK ÇIKTI ALINACAKTIR.

7. ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Özge GÖZAY
Doğum Yeri : Ankara
Doğum Tarihi : 12 Şubat 1979

EĞİTİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans: Çağ Üniversitesi

(2017 -2020) Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı

Lisans : Ankara Üniversitesi

(1997 -2001) Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Dilbilim

Lise : Adana Koleji

(1994 -1997)

İŞ DENEYİMLERİ

Çağ Üniversitesi : Öğretim Görevlisi

(2003 -Devam ediyor)

Çukurova Üniversitesi: Öğretim Elemanı (Yarı zamanlı)

(2003 -2006)